

Ислам Ойлору Эл Аралык Институтунун (ИИТ) кыскача китептер сериясы окурмандарга түп нускадан негизги мазмуну жөнүндө түшүнүгүн берүү үчүн институттун негизги публикацияларын кыска формага келтирилген баалуу коллекциясы болуп саналат. Окуганга ыңгайлуу, убакытты үнөмдөгөн кыска форматта чыгарылат. Секуляризм Кудайдын жок экенин айтып талашып жаткан маалда антропоморфизм абдан маанилүү болуп чыга келди. Шах иудей-христиандык көз карашты карап, алардын ар биринин Кудайга болгон мамилесин, мунун ыйык китептин жазууларынын кайсы деңгээлде натыйжасы болгонун, теологиялык талаш-тартыштардын жемиши, акыркы кылымдардын чиркөөлүк токтодорунун жана грек философиясынын сиңирүүсү болгонунун натыйжасын карайт. Ал ошондой эле таухидди жана Исламдын антропоморфикага каршы көз карашын изилдейт. Шахтын ою боюнча азыркы атеизмдин факторлорунун арасында антропоморфикалык түшүнүктөр жана ыйыктыктын физикалык сүрөттөлөрү болушу мүмкүн. Ушуну менен ал акыры постмодернисттик Кудайга умтулуу Кудайды жөн гана бул ааламга так тарыхый функциясы жана так орду бар кылып алып келген азыркы заманга чейинки антропоморфикалык түшүнүктөрү менен эле басылып калбайт деген жыйынтыкка келет.

Халид Абу Эл Фадл, Омар жана Азмералда Алфи, юридикалык профессор, Ислам Изилдөөлөр Программасынын башчысы, УКЛА Укук Мектеби

Мен Зульфикар Шахтын эмгегине абдан суктанып жатам! Салыштырма диндин ар бир студенти жана динге ишенген ар бир адам бул китепти окуп, аны анализдеши керек. Мен бул китепти окуп бүткөндөн кийин аны кайрадан окуп чыгууга милдеттүүдөй сезип жатам. Бул жолкусунда өзгөчө ынта менен.

Поп Ричард Ж. Склба, Викарий, Милуоки шаарынын епископ, Висконсин

Ислам жана Христианчылыктын ортосундагы талаш-тартыш чеги ушундай так жана кылдаттык менен чанда берилген. Али Шах Ыйык Жазуунун христиандык теологиялык булактарын жана алгачкы Чиркөө Кеңештерин бул эки башкы дүйнөлүк диндин ортосундагы окшоштуктарды жана радикалдуу айырмачылыктарын билүүдө өзүнүн түшүнүгүн курчутуу үчүн изилдеп чыккан. Бул абдан терең эмгек. Анын башкы ою бул жөн гана Христианчылыктын Исаны Логос, Ыйык Адам жана Кудай атанын эң жакшы жүзү деп ишениши Христианчылык Кудайын негизинен руханий эмес, физикалык кылып берет деп ишенүүсү болуп саналат.

Эллиот Р. Волфсон, Абрахам Либерман Еврей жана Иудей изилдөөлөрүнүн профессор, Нью-Йорк Университети

Зульфикар Али Шахтын изилдөөсү бул монотеизмдин эң ойлонтот турган жактарына туура жана так сындоосу болуп саналат, ал үч авраамдык диндердин тарыхы аркылуу берилген. Биз көрсөтүлбөгөн нерселерди көрсөтүп, калп нерселерди ойлоп, туура эмес нерселерге ишенип албоо үчүн өзүбүздүн ишенимбизди жакшыртып турушубуз керек. Трансценденцияны элестетүүдөгү аналогиялык элестетүүдөн көрө, ар бир сааттын руханий талабы, кылымдын милдети бул аны жеңүү болуп саналат.

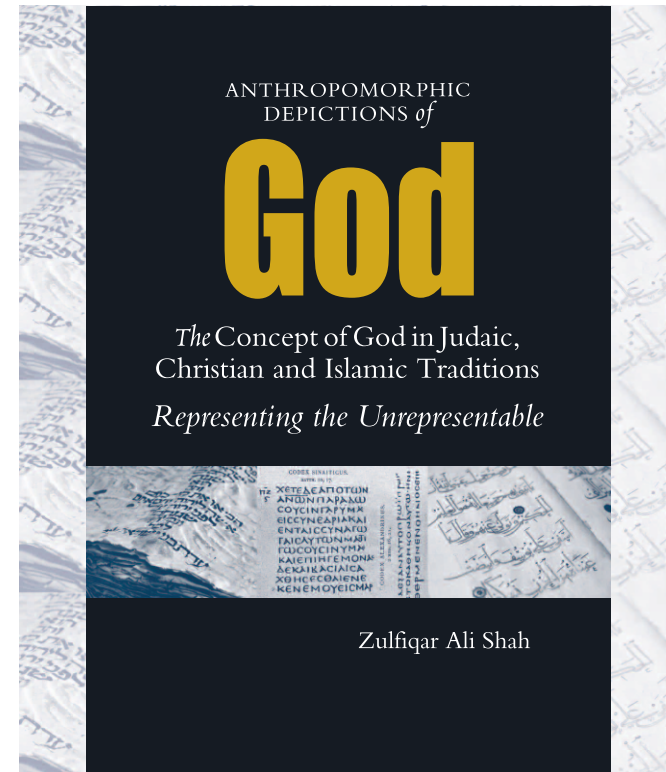
Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

978-1-56564-583-7

ЖАРАТКАНДЫН СЫПАТТАРЫН СҮРӨТТӨӨ

КУДАЙ ТҮШҮНҮГҮ ИУДЕЙ, ХРИСТИАН ЖАНА
ИСЛАМ КААДА-САЛТТАРЫНДА

Элестетүүгө мүмкүн болбогонду, элестетүү жөнүндө

(ИИТ) «Кыскача сунушталган китептер» сериясы

Зульфикар Али Шах

ЖАРАТКАНДЫН СЫПАТТАРЫН СҮРӨТТӨӨ

КУДАЙ ТҮШҮНҮГҮ ИУДЕЙ,
ХРИСТИАН ЖАНА ИСЛАМ
КААДА-САЛТТАРЫНДА

Элестетүүгө мүмкүн болбогонду, элестетүү жөнүндө

Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

Бишкек - 2020

УДК

ББК

Китептин демөөрчүсү:

Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

Херндон, Вирджиния, США

Билим Интеграция Институту

Грузия, Тбилиси

Китепти англисчеден кыргызчага которгон Түмөнбаева Айнура

Китептин редактору Беделбек кызы Вера

Автору Зульфикар Али Шах

Жараткандын сыпаттарын сүрөттөө. Кудай түшүнүгү иудей, христиан жана ислам каада-салттарында / Которгон Түмөнбаева Айнура: – Б.: 2020. – 94 б.

Бул китеп жалпы окурмандарга, Ислам динине кызыккандарга, Ислам динин изилдегендерге өтө пайдалуу. Бул китептин өзгөчөлүгү – исламга болгон жаңы көз карашты сунуштайт. Мусулмандарды калыптанып калган эски көрүнүштөрдөн арылтып, чыныгы ийгиликке жеткире турган жолдору чагылдырылат.

Китеп «Ихсан Хайрия» коомдук фонду тарабынан бастырылган.

КЫРГЫЗСТАН МУСУЛМАНДАРЫНЫН ДИН БАШКАРМАСЫ

**Бул китеп Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармасы
тарабынан тастыкталат. №**

Anthropomorphic Depictions of God The Concept of God in Judaic, Christian & Islamic Traditions
Representing the Unrepresentable (Kyrgyz)

Zulfiqar Ali Shah

ИИТ Books-In-Brief Series

Жараткандын сыпаттарын сүрөттөө.

Кудай түшүнүгү иудей, христиан жана ислам каада-салттарында

Зульфикар Али Шах

(ИИТ) «Кыскача сунушталган китептер» сериясы

© Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

The international Institute of Islamic Thought (IIIT)

P. O. Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

ИИТ London Office

P.O. Box 126

Richmond, Surrey

TW9 2UD, UK

www.iiituk.com

3

УДК

ББК

© Зульфикар Али Шах 2020

Ислам Ойлору Эл аралык Институту

Бул Ислам Ойлору Эл Аралык Институтунун (ИИТ) кыскача китептер сериясы окурмандарга түп нусканын негизги мазмуну жөнүндө түшүнүгүн берүү үчүн институттун негизги публикацияларынын кыска формага келтирилген баалуу коллекциясы болуп саналат. Окуганга ыңгайлуу, убакытты үнөмдөгөн кыска форматта чыгарылат. Бул конспекттер чоңураак, ири публикациялардын жакындан кылдат изилдеген обзорлору болуп, окурмандарды түп нусканы андан ары тереңдеп изилдөөсүнө түрткү болот деп үмүттөнөбүз.

Зульфикар Али Шахтын “Жаратканды адам келбетинде сүрөттөө: Кудай түшүнүгү иудей, христиан жана ислам каада-салттарында” - деген эмгеги – бул монументалдык изилдөө, алгач 2012-жылы өзгөрүүсүз жарыкка чыккан.

Анда Тоорат, Жаңы Осуят жана Курандын тексттеринде берилген, Авраамдык үч диндеги антропоморфизм (түр, образ, форма, адамдын образын жана анын мүнөзүн жансыз предметтерге, табият кубулуштарына, эң жогорку күчтөргө алмаштыруу, абстракттуу түшүнүк) маселелери анализденет.

Христиан жана иудаизм дини өзүнүн бүткүл тарыхында Кудайды түшүнүүгө далалат кылган. Автор алардын түшүнүгүнө исламдык позицияны салыштырып, иудейлик жана христиандык көз караштарга кайрылган, алардын кимиси биринчи, толук белгисиздикте Кудай менен жолугууга өзүнүн формасын тандагандыгын, иш жүзүндө жазылгандардын канчалык жыйындысы көрсөтүлгөндүгүн, динчилдердин талаш-тартыштарынын же акыркы кылымдардагы чиркөө декреттеринин жана эллинисттик философиянын канчалык деңгээлде сиңип кеткендигин талдаган. Автор аны менен бирге исламдагы ан-

тиантропоморфтук позицияны жана исламдагы динчилдердин таухиде жөнүндөгү талкууларын, ошондой эле мусулман түшүнүгүндөгү Кудайдын ысмы жана анын атрибуттарын изилдейт. Ал бир кудайлуулукка карама-каршы келип алсызданып, убакыт менен жоюлуп кеткен динчилдердин кызыкчылыктарын жана айткандарын сынга алган, анын мындай пикири иудаизм жана христиан диндери менен мусулмандардын ортосунда келишпестикти жараткан. Доктринада чиркөөлөрдүн мамлекеттен бөлүнүшү жөнүндөгү талкуулар менен Кудай барбы деген маселе, антропоморфизмде олуттуу жана маанилүү экендиги талашсыз. Өзгөчө биз жашап жаткан кылымда жана күндөрдө Кудайды издөө бир жагынан интеллектуалдык өзгөчө кызуу талаштарды жаратат. Доктор Шах үчүн Кудайды адамга окшоштурган концепциялар жана Кудайдын келбетин сүрөттөө, мүмкүн, азыркы мезгилдеги атеизмдин негизги факторлорунун бири. Демек, ал Кудайга постмодернисттик умтулуу Кудайдын келбетин адамга окшоштуруп денелүү сүрөттөгөн мурдагы теориялар менен басынтылбай тургандыгын, Кудайды издөө так, тарыхый функциясы жана көрсөтүлгөн жайгашкан жери космоско алып келгендигин, кимдир бирөөнүн интеллектуалдык жана руханий күчтөрүн азайтып, Жараткан өзүнүн маңызы менен ыйыктыгына жанды сыйынтып, аны менен өзүнө ишендирет деген жыйынтыкка келген.

Илимдин доктору Зульфикар Али Шахтын эмгеги бул тарыхый теологиялык көйгөйдүн мындан ары изилденишине жана талкууланышына өбөлгө болот.

КИРИШ СӨЗ

Бул эмгек иудаизмдеги, христиан жана ислам дининдеги, еврейлердин тексттери боюнча Тоораттагы, Жаңы Осуят жана Курандагы антропоморфизм жана келбетке байланышкан (Жаратканга туура келбеген, адамга окшоштуруп сүрөттөгөн терминдер, категориялар жана формалар) маселелерди кеңири баяндайт. Бул диний ой-толгоонун мындан ары өнүгүүсүнө карата толук анализ, Жазууларды чечмелөө жана антропоморфизмге карата экзегеттик сыңдоо, Кудайды кабылдоодо үч каада-салттын баарында канчалык деңгээлде таасир эте алды. Кудай адамды өзүнүн образында адаби менен жаратты, адилеттүүлүк, тендик, өз ара мамилелер, сүйүү, мээримдүүлүк, боорукердик жана башка ушул сыяктуу көрүнүштөр белгилеген чектен чыгып кеткендиги үчүн, Ал адамзатынын бу дүйнөдөгү жашоосуна өкүндү. Адамзаты Кудайдын негизги адеп-ахлактык осуяттарын, насыятын бузууга барып, аны адамга окшоштуруп жаратты, адам баласы өзүнүн жашыруун амалы менен эгоисттик кызыкчылыгынын айынан одонолук менен Айтып бүткүс Трансценденталдык Башканын падышачылыгынын түзүлүшү менен мейкиндигин төмөндөтүп жиберип, анын натыйжасын өз башынан өткөрдү. Чындыгында Авраамдын балдары (семиттик аң-сезим деп түшүнүү керек) Кудайдын артыкчылыгын ушунчалык бирөөнүн керт башына арнап, улутташтырып жана адамдык сапаттарга бөлүштүргөн, натыйжада, өзүлөрү каалагандан да күчтүү, иш жүзүндө өтө ири, өтө ырайымсыз жана коркунучтуу версия келип чыккан. Демек, адамзаты ойлонбостон Кудайды ар түрдүү жекелик, коомдук жана улуттук программаларга, иш жүзүндө колдонууга, идеяларга, симпатияга жана антипатияга жана башкаларга алмаштырышкан, алар мындай бурулуш менен этникалык тиешелүүлүк, раса, мамлекет, идеология жана теологиянын негизинде абсолюттук жалпы улуттук идеяларды түзүүнү көздөшкөн. “Жер”, “раса”, “тарыхый инсандар” сыяктуу чектелген тарыхый кубулуштардын маанисин өтө жогорку деңгээлге көтөрүп жиберүүдө же конкреттүү Кудай түшүнүгү менен мыйзамды, табияттын көптөгөн бөлүнгүс абсолюттары менен баалуулуктарын Кудай менен салыштырууда, Жалпы жана

Жалгыз Абсолюттукту түбөлүк төмөндөөгө алмаштыруу, акырында адамзатынын колунан келген. Адамдар тарабынан Кудайды улутташтыруу, өзүнө тиешелүү кылуу максатында жаралган керт башка сыйынуунун башталышы кызуу талкууну, курч карама-каршылыкты жараткан мындай көрүнүштөрдүн жыйынтыгында эч нерсе жаңыланмак эмес. Аң-сезимдин жаңылануусу – “деизмден” кийин илимий агностицизм жана акырында атеизм баарын чечип жыйынтыктамак. Анткени илим тынымсыз өнүгүүдө болуп, Карл Маркстын дин элдин башын айланткан опиум деген сыяктуу ырастоолору үмөткө сүңгүп кирип, жаңы маданий идеялар, чакырыктар жогору коюлуп, Кудай жана диний идеялар светтик гуманизм менен материализм философиясына алмаштырылган. Эми адам баласынын бактылуу болуусу өлгөндөн кийинки бейиштеги жашоосу болбой эле бу жашоодогу материалдык керектөөлөрүн максималдаштыруу болуп калды. Аны менен адамдык эгону сыйлоого, сарандыкка, бейбаштыкка жана көз ирмемдик кумарга умтулууга эмес, жашоонун маңызын, андагы көйгөйлөрдү, руханий, этикалык маселелерди чечүүнү камсыздоо жана тиги дүйнөдөгү жашоого даярдануу үчүн диндердин жаралганын унутта калтырды. Аны менен бирге эскирген түшүнүктөрдү ченөөгө, же санына жараша баамдоого же жөн эле байкоого алууга болбойт. Мындан улам утилитардык чөйрөдөн сырткары жана ага каршы күрөшкөн, ошондой эле өзүн эмпирикалык жактан аныкталган илимий фактыга кошпогон, өз кезегинде керексиз болгон Кудайдын башкаруусу башка, ал эми дин коркунучтардын жана тынчсыздануунун натыйжасы катары кабыл алынбай калган. Мунун жыйынтыгында Кудайга болгон ишеним абдан трагедиялуу жоголгон, бул тууралуу америкалык динчил Харви Кокс өзүнүн “Светтик шаар” деген эмгегинде Кудайдын өлүмү жана адам баласын кудай катары кароо, Кудайдын артыкчылыгы эмес деп жарыялоого жетишкен.

Бирок статистикага таянсак, илимий рационализм жана светтик гуманизм менен ишке ашкан батыш ортодоксиясындагы жаңы дүйнө, мүмкүн, кайсы бир деңгээлде биздин аң-сезимибиздеги Кудай түшүнүгүн, диний ишенимдерди жок кылганы менен, ал адамзатын азап чегүүдөн, акыйкатсыздыктан жана зордук-зомбулуктан кутулта албагандыгын көрсөтөт. Чындыгында эле адамзатынын тарыхындагы өтө коркунучтуу согуштар светтик идеологиянын жана диктаторлор Гитлер менен Муссолининин алдында болуп өткөн. Кимдир бирөө Агартууга болгон үмүт Освенцимде, социализм менен коммунизмге болгон ишеним 1917-жылдагы большевиктердин революциясында, кытай революциясы жана Афганистандын Россияга оккупацияланышы, кубулма капитализм мезгилиндеги илим, эки дүйнөлүк согуштун агымында эле жок болгон деп талашышы мүмкүн. Мындан сырткары акыр-

кы кылымдардагы атеисттик идеялар көптөгөн көйгөйлөрдү, караңгылык, маңкурттук жана максатсыздыкты жаратып, адамды улуу күчтөрдөн жана үмүттөн ажыратты (диний көз караштар аркылуу келип чыккан). Булардын баары Кудайга ишенүү, Ааламдын жаралышы жана жашоонун маңызына салыштырмалуу акылга сыйбайт жана алдаганча көйгөйлүү.

Кудайды издөө адам табиятынын ажырагыс бөлүгү, анткени аны издөө адам баласынын жашоого жаралуудагы максаты жана маңызы. Мындай жалпы умтулуунун чечилиши адамзатын кудай катары кароо болуп эсептелбейт. Чыныгы чечим жашоонун булагы жана адамзатынын аң-сезиминде кабылдоого татаал болгон, сырдуу, айтып бүткүс, Кудайдын башкаруусунда. Анын ким экендигин чечмелеп, же жөн гана анын бардыгына ишенүү эле эмес, адам баласы тарткан азап-тозокторуна, тынчсыздануусу менен куллануусунун баарына мына ушул болмуштун эң жогорку булагынан туура жооп таба алат. Дин – бул тереңдеген субъективдүү тынсыздануу, ошондуктан Кудай чен-өлчөм аркылуу, ички туюм жана байланыш аркылуу таанылат. Биз жаралгандан берки руханий көнүгүүлөрдүн жыйындысы жана такыбалыгыбыз, берилгендигибиз, адеп-ахлактуу жашоо образыбыз менен катышуубузду мындай жооп талап кылат. Жашоодогу боорукердиги менен гана адамзаты өзүмчүлдүктөн, сараңдыктан, тар түшүнүктөрдөн кутулуп, кудуреттүү Кудайдын жалгыздыгы чындык жана космосто экендигин чагылдырууда, адамзатынын биримдиги өбөлгө гана болот.

Дүйнө жүзүндө Кудайга багыттоо максатында болуп жаткан күч колдонуулар жана акыйкатсыздыктар, өз ара мамилелерибизде адамдарды кудай катары сезип алган көндүмдүүлүгүбүздү өз ордуна койду, мүмкүн, өнүгүүнүн жолу - бул алгачкы түшүнүктөн, азыркы күндөгү биз жеткен чекке чейинки учурду камтыган миңдеген жылдар бою Кудайды адам кейпинде төмөн түшүрүп алган деңгээлибизди моюнга алууда болсо керек.

Жалпылаганда, автор космосто Кудайдын бар экендигин жөн эле белгилеп, аны кичинекей Кудайга алмаштырып, так, тарыхый функциясы жана көрсөтүлгөн жайгашкан орду менен ал жөнүндө ойлогондо, ага болгон улуу сезимден, таазимден жанды алагды кылган постмодернисттик жана денелүү Кудайдын келбетин сүрөттөгөн концепциялар менен Кудайга карата түбөлүк умтулуу басынтылбайт деген көз карашты берген.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

Антропоморфизм жана анын категориялары

Чиркөөлөрдү мамлекеттен бөлүү доктринасы, материалисттик философия, агностицизм жана ашынган атеизм, ХХI кылымдын диний көз караштарын өтө чоң өзгөрүүгө дуушар кылып, натыйжада Кудайдын жалгыз экендигин, дүйнөнү жараткандыгын жана анда өзүнүн аракетин уланткандыгын аныктаган, диний-философиялык дүйнө тааным, колдоо таппай азчылыкта калды. Батыш ишениминин келечеги бүдөмүк, анткени бул өлкөлөр секулярдык жараянды башынан өткөрүүдө. Бул дин илиминде, иудаизмде жана христиандык диндин айрым бөлүктөрүндө, ишеним менен Кудайдын жок болушу, Кудайдын башкаруусу жөнүндөгү кылымдар бою болуп келген карама-каршылыктардын жеткен чеги экендигин айгинелейт.

Көптөгөн кылымдар бою философтор, интеллектуалдар жана окумуштуулар Кудайдын теологиялык концепциясы өтө эле Кудайды адамга окшош тургандыгын (антропоморфтук) жана артта калгандыгын, чаташкандыгын жана татаалдыгын, трансценденталдык (Кудайдын башкаруусу) жана анын институттары адамга жана анын чөйрөсүнө туура келбей тургандыгын аныктоо аракетинде болушкан. Кудайдын жок болушун көздөө, адамдарды чектеген Кудайдын ысмы менен Аалам, дин жана диний чечмелөөдөн, илимий жана маданий түшүнүктөрдөн пайда болгон ишенимдерден жана түшүнүктөрдөн адамдарды арылтуу үчүн керек дешкен. Мындай амалды адам баласы тагдыры, маданияты жана адеби менен жараткан Жаратуучудан тышкары өз алдынча караган. Божомолдой турган болсок, Кудай алгачкы аң-сезимге коркунуч жана адамдын умтулуусу, космосту кабылдоосу аркылуу кирип, адам баласы андан өзүн сактоочу кумирин жараткан. Жөнөкөйлүгү менен атаандаштык жараткан бул көз караш, бирок, Кудайга болгон ишеним цивилизациянын жөнөкөйдөн татаалга чейинки маданиятында, адамдын билиминен жана интеллектинен жогору экендигин тастыктаган фактыларды эске алууга мүмкүндүк бербейт, ошондуктан мындай дин канткенде өнүгүүнүн интеллектуалдуу көрсөткүчү болуп саналат. Буга карабай илим менен философия адамзатынын маданиятындагы жана ишмердүүлүгүндөгү Кудайга болгон талапты четке каккан. Башкача айтканда, кайсы бир учурда Ааламдын жаратуучусу катары кабылданган Кудай, бүгүнкү күндө адам баласын жана анын чөйрөсүн жаратуучу катары кабылданбай, анын ордуна байма-бай айтылып жаткандай, Кудайды өз кейпинде жаратып алган.

Адамзаттын келип чыгышындагы Кудай менен байланышкан түшүнүктөр жөнүндөгү теориялар же аныктамалар жаңы деле эмес. Алар грециялык философ, акын Ксенофанга (570-470-жж. б.з.ч.), Иисус Христоско чейин алты жүз жыл мурда калыптанган. Ошондой эле дин жана кудайлар адамдардын каалоолорунан келип чыгат жана түшүндүрүү аракетинде тынчсыздандырган табышмактуу кубулуштары менен табигый кубулуштарды башкара тургандыгы узак убакыт бою тастыкталган. XVI кылымда Френсис Бэкон (1561-1626) адамзатынын түшүнүгү “табигат менен Ааламдын эмес, табигат менен адамдын” тиешелүүлүгүнүн себептерине негизделерин белгилеген. Мындай маанилүү баамдоо жаңы доордогу жаңы илимдин башталышынын белгилери болгон. Бэкон адам баласы баарын адам кейпинде сүрөттөөрүн айткан. Илим жана эмпиризм адамзатынын идеяларынын жараянын дентропомофизациялоону талап кылган. XVII кылымда француз жазуучусу Бернард Фонтенель (1657-1757) адамзаттын ойлору жана маданиятынын өнүгүшү боюнча универсалдуу эволюциялык схеманы сунуштайт. Ал элдер көрүнбөгөн жана белгисизди, алар көргөнү жана билгениндей түшүндүрүштү. Адамдарга караганда алдаганча кудуреттүү, адам баласы көзөмөлдөй албаган табигый күчтөр, адамдардын жашоосуна жана тагдырына таасир бере турган кандайдыр бир зат бар экенине элдерди ишенүүгө аргасыз кылган. Табигый күчтөрдүн ар түрдүүлүгү көптөгөн примитивдүү кудайлардын пайда болушун шарттаган. Адам баласынын ойлоруна жана кырдаалга жараша бул Кудайлар өзүнүн табиятында адам кейпинде болгон. Табигат, Кудайлардын атрибуттары жана алардын маани-маңызы адамзатынын ой-жүгүртүүсүнө жана маданиятына ылайык өзгөрүп турган. Алгачкы коомдогу адамдар, физикалык дене атрибуттарын жана орой адам кейпиндеги белгилерди өздөрүнүн Кудайынын рудиментардык сапатына ыйгарышкан. Илимдүү жана билгич топтор андан жогорку формадагы жана категориядагы, мисалы, сүйүү, санаа тартуу, руханий жашоо жана трансценденталдык (Кудайдын башкаруусу) категорияларын кудайларга тиешелүү дешкен. Кудай жана кудайлар түшүнүгү бардык коомдун маданиятын жана кызыгуусун чагылдырып турат. Дэвид Юм (1711-1776) биздин күндөрдө бул маселеге ушул ыкманы биринчи жолу колдонгон. Ал Кудай кудуретинин адам кейпиндеги табиятын өтө кеңири сүрөттөгөн. Юмдун пикири боюнча Кудайдын кудуретин элестетүү акыл-эстен эмес, кадимки турмуштун табигый белгисиздигинен жана келечектин алдындагы коркунучтан улам келип чыгат. Эволюциялык терминдерде Кудай идеясын кароодо, Юм алгач монотеизм теориясын жокко чыгарат, ал эми керт башка сыйынуу менен көп кудайлуулукту (политеизм), диндин мурдагы формасы катары эсептейт. Юмдун айтуусуна караганда Кудайдын келип чыгышы жөнүндөгү элестетүүлөр, адамзатынын

өзүнүн образында жараткан Кудайга болгон сыйынууларынын, үмүтүнүн жана коркунучтарынын, бирөөнүн керт башына арноонун жыйындысы. Мындай Кудайды адам кейпинде сүрөттөгөн тенденцияны жүйөлөштүрүү бардык белгисиз күчтөрдүн адамзатына түшүнүктүү болгон категорияларына ылайык, Кудайга болгон биздин ишенимибиздин негизги булагы болуп эсептелет. Юмдун мындай анализдөөсү азыркы мезгилдеги диний философия жана социология боюнча изилдөөлөрдү жүргүзгөндөргө сурмажылоо материалы катары сунушталып, анын болжолдорун бөлүшкөндөр: Огюст Комте, Людвиг Фейербах, Эдвар Тайло-ра, Зигмунд Фрейд, Томас Де Куинси, Роберта Браунинг, Мэтью Арнольд, Джерард Мэнли Хопкинса, Эмили Бронте, Жан Поль Сартр, Морис Мерло Понт, Альберт Камю, А. Дж. Айер, Е. Д. Клемк болгон.

Мисалы Фейербах: “теология- антропология... диний объект, биз аны грекче “теос” дейбиз, биздин тилде Кудай таптакыр башкача, кудайга айланган адамдай жана диндин тарыхы... бул таптакыр башкача, адамзатынын тарыхындай...”, – деп белгилеген. Ал адамдын Кудайы – бул адам өзү. Салттуу дин таптакыр башкача, элдер үчүн опиумдай, ошондуктан терең уйкудан ойгонуу үчүн ал талкаланып жок болушу керек деген. Илим муну жасай алды.

XIX кылымда Чарльз Дарвин өзүнүн табигый тандоо теориясын таңуулап, Кудайды Жаратуучу жана Жараткан деген салттуу диний көз караштарды четке кагып, ал эми табиятты – максаттын, чыгармачылыктын жана өзгөрүлбөстүктүн көрүнүшү катары караган. Библиялык метафизика адам баласын уникалдуу жараткан, Кудайды сүйгөн концепцияга негизделген. Ал эми христиандык дүйнө тааным Кудайдын кийлигишүүсү аркылуу курмандык чалуу жана крестке керүү менен күнөөсүн жоюу жана Ииусустун кайра жаралышына байланыштуу, адамзатты күнөөдөн арылтуу концепциясына негизделген. Дарвиндин дүйнө таанымы жана анын табиятты өз алдынча тууроосу, өзүн-өзү башкарган жана эволюциялык салттуу христиандык дүйнө таанымга илимий төңкөрүш жасаган Коперник, Галилей жана Ньютонго караганда көбүрөөк талкалады. Дарвиндин теориясы христиандык метафизикага чакырык таштап, анын негизин бир кыйла солгундатты. Дарвиндин эволюциясы менен Ааламды жараткан жана жалгыз коргоочу катары алгачкы булак болгон Кудайга карата муктаждык жокко чыккан. Эгер, жаралуу табигый жол менен болуп, анын алгачкы коомдон тартып, дайым эволюциялык өнүгүү жараяндарында, табигый тандоодо, кандайдыр бир сырткы күчтөрдүн кийлигишүүсү болбосо анда маселе, ал-

бетте, негиздүү жана үзгүлтүксүз, демек, ал жашоодо Кудайга болгон муктаждыкка зарыл эмес.

Диний уюмдардын көрсөткөн карама-каршылыктарына карабай, эволюциялык теория XIX кылымдагы бардык алдыңкы дисциплиналарды жетектеген принцип боло алды. Жыйынтыгында, XIX кылымдын илимпоз-эмпирикти, антропологдору, филологдору, психологдору, социологдору жана натуралисттери асмандан же биз жашап жаткан чөйрөдөн сырткары мейкиндиктен Кудайды издешпеди. Алар аны бу жерден, өзүлөрүнүн дүйнөсүнөн: табигаттан, адамдардын жанынан, психикадан же адам баласынын өз ара мамилелеринен издешти. Алардын баары бир добуштан Кудайды адамзатынын тажрыйбасына алып келип: башкача айтканда, менталдык жараяндарда, өзүнүн эмоцияларынын таасиринен улам адам идеяларды табат дешкен. Кудай адам баласынын дүйнөсүндө пайда болду деп болжолдогон көпчүлүк окумуштуулар Кудайдын жана диндин келип чыгышын так аныктоо үчүн кеңири изилдөөлөрүн пайдаланышкан. Ошентсе да Вильгелм Шмидт сыяктуу айрымдары өздөрүнүн иликтөөлөрүнүн натыйжаларын бардык жерде чектелген дин аныгында Кудайдын бир кудайлуулук (монотеисттик) концепциясынан башталгандыгын, ал бардык жерде азчылыкты түзөрүн далилдөөгө аракет кылган. Көпчүлүк антропологдор, психологдор, социологдор жана айрым теологдор диндин келип чыгуу булагы анимизм, фетишизм, тотемизм сыяктуу чектелген маданий формада деп белгилешет. Ошондой эле алар өз кезегинде жогорку формадагы динге, башкача айтканда, политеизм, монолатрия, монотеизм жана бүгүнкү диндердеги этикалык бир кудайлуулукка же иудаизм, христиан жана ислам сыяктуу бүгүнкү күндөгү дүйнөлүк диндерге чейин өсүп жетет деп бекемдешет.

Айырмачылыктарга карабастан алар негизинен бир нерсеге макул болушат: Кудайда объективдүү реалдуулук жок. Ал адамдардын жашоо үчүн керектөөсүнөн, умтулуусунан жана коркунучтарынан көз каранды. Алар айткан Кудай деген сөз болгону адамдын сырткы ички жана социалдык дүйнөсүнөн табылган, затка айландыруу, өзүнө таандык кылуу жана күчтүн чагылышы болуп саналат. Башкача айтканда, Кудай жөнүндө ар түрдүү багыттар – булар негизинен адам жөнүндөгү ар түрдүү багыттар же жогоруда талкууланган Фейербахтын айтканындай “теология – бул антропология”. Кудайды мындай кабылдоо XX кылымга чейин созулган. Антрополог Клод Леви-Стросс “дин гумандашкан табигый мыйзамдардан” жана “табияттын антропоморфизацияланышынан” турарын айткан. Ал эми азыркы мезгилдеги антрополог Стюарт Гатринин айтымында “дин – бул антропоморфизм”⁷.

Дүйнөдөгү бизге белгилүү болгон каада-салттарды, ишенимдерди изилдөөдө мындай сереп салуу менен антропоморфизм бардык диндерде, кайсы бир деңгээлде Ыйык Китептерде да камтылганын байкоого болот. Динчилдер бардык каада-салттарда жана Ыйык Китептерде антропоморфизмди четке кагууга аракеттенген, ал эми Библиянын тексттеринде мындай кайрылуулардан баш тарткан көптөгөн тексттер кездешет. Бул эмгекте козголгон диний каада-салттардын алкагындагы маселелердин баарын талкуулоого мүмкүн болбогондуктан, биз салыштырмалуу гана өнүккөн үч семит дининдеги, өзүлөрүн келип чыгышын Авраамдан деген, иудаизм, христиан жана ислам дининдеги байкоолорубузду баяндайбыз.

Тооратта же Алгачкы Осуятта Кудай адамга тиешелүү кулк-мүнөзгө ээ, акыл-эс жактан да, дене түзүлүш жагынан да, “кебетеси жагынан адам биздин образыбыз боюнча” дегендей. Ал эми Жаңы Осуятта Иисустун Кудайга айланышы менен ага толук адам түспөлү берилет. Айрым еврей илимпоздорунун жана чиркөө кызматкерлеринин көптөгөн макулдашылган аракеттерине карабай (кийинки бөлүмдөрдө баяндалат), муну токтотуу боюнча, эки каада-салтта тең Кудайдын физикалык адам кейпиндеги концепциясы сакталган. Куран мындай тенденцияны жокко чыгарган, Кудайды адамга окшоштуруп, одоно сүрөттөгөн концепциялар жана анын категориялары менен тынымсыз күрөшүп келе жаткан учурда да, өнөкөт мүнөздөгү айрым мусулман секталарынан (иудаизм менен христиан динине салыштырмалуу өтө каардуу болбосо да) коргогон жалгыз Ыйык Китеп.

Бир жагынан азыркы мезгилдеги көптөгөн билгичтер, философтор жана окумуштуулар динди Кудайды адамга окшоштуруп кабылдоодон улам, унутта калтырышып четке кагышкан. Буга кошумча илимий жетишкендиктер же илимий метафизика жана табиятка механикалык талдоо жүргүзүү сыяктуу динге болгон кайдыгерлик, мурда эскертилгендей, өзгөчө иудаизм менен христиан дининдеги Кудай жөнүндөгү диний түшүнүктөрдүн кайсы бир бөлүгү өтө эле Кудайды адамга окшоштурган баяндоолорго тиешелүү болушу мүмкүн. Светтик адам мүмкүн болгон бардык чектелүүлөрү менен адам сыяктуу Кудайга муктаж эмес жана бул жашоодо жеке өзүнүн чечимин тапкысы келет. Ал Кудайдын чектөөлөрүсүз бактылуу жашайт. Бирок, буга карабай азыркы мезгилдин адамында четтеп, чөйрөгө кошулбай бөлүнүп калуу, субъективизм, релятивизм жана нигилизм сыяктуу күчтүү сезимдер бар. Ошондой эле өтө кас, кардуу, Достоевскийдин сөзү менен айтканда: “Эгер Кудай болбосо, анда баары боло берет”⁸.

Диний баалуулуктар азыркы мезгилде таптакыр эч кимди чектебейт. Ал

эми адеп-ахлактык баалуулуктар акыркы тыянак болуп эсептелбейт, мурда болуп көрбөгөндөй ылдамдык менен болбоду дегенде Америка Кошмо Штатында жана Европада мунун баары салыштырмалуу жана жок болууга дуушарланат, ошол эле учурда үй-бүлөлүк баалуулуктар дагы өнүккөн дүйнөнүн ар тарабында азаюуда. 2009-жылдын 9-мартында CNN өзүнүн илимий отчетунда “Америкада барган сайын христиандардын азайып жатканын” баяндаган. Мындан сырткары, азыркы мезгилде Америкада же Европада динчилдик менен адептүүлүк жыйырма жыл мурдагыга салыштырмалуу иш жүзүндө түп-тамырынан бери айырмаланат. Үчилтик, бир нерсенин так эле өзүнө айлануу (воплощение) жана Алгачкы жаралуудагы күнөө (первородный грех) сыяктуу көптөгөн христиандык догмалар, ошондой эле адеп-ахлактык баалуулуктар, туруктуулук, жашоонун сакталышы жана үй-бүлөлүк кадыр-барк таптакыр башкача чечмеленет. Азыркы мезгилдеги Кудай жөнүндөгү идея өткөн кылымдардай адамдарды шыктандырбайт. Азыркы мезгилдин адамы теизмдеги Кудайдын башкаруусунун ортолугун карманды. Дүйнө жүзүндө Кудайды кабылдаган элдер да бар, бирок адамзатынын көпчүлүгү Куранда эмнеден сактануу керектиги так көрсөтүлгөндүгүн баамдашты. Куранда: “Аллахты унуткандардын катарында болбогула, Ал унуткандарды өзүн-өзү унутууга мажбурлайт. Алар арам болуп эсептелет. (Куран, 59:19).

Жогоруда талкууга алынгандардын баары Кудай тууралуу диний түшүнүктөргө каршы келген эки башка айыптоону кыйытат. *Биринчиси* – бул антропоморфизм. Бул постулаттар Кудайдын бар экендигин толугу менен жокко чыгарбайт, бирок динге каршы Кудайды материалдык сүрөттөө, шарттуу түрдө адам баласынын жеке табиятындагы түшүнүктөрүнөн чыгып жаткандыгын, мындай айыптоону жактагандар бекемдеген. Акылман Ксенофандын заманындагылар Кудай бул материалдык дүйнөдөн жогору турарын жана адамдардан таптакыр айырмаланарын, Кудайдын улуулугун урматтоо адамдын табиятындагы көз караш аркылуу ар башкача сүрөттөөдөн көз каранды эместигин жана анын айтып бүткүстүгүн бурмалоо ар башкача сүрөттөөгө жана баяндоого караганда төмөн экендигин айтышкан.

Экинчиси – бул ойлоп тапкычтык. Мындай айыптоону жактагандар Кудай ойдон чыгарылган жана анын жаралышы реалдуу эмес дешкен. Бул көз караш идеалисттик философиядагы тиричилик жөнүндөгү метафизикалык окуулардан көз каранды. Анткени алар аны өз табиятындагы кулк-мүнөзүнө жана сапатына жараша космостук чагылдыруу аркылуу ойлоп табышат. Стюарт Гатри “эгер жогоруда айткандай эле дин антропоморфизация болсо, демек, бул элдердин Кудайдын бар экендигине ынанып,

кудайларга адам баласынын тигил же бул сапаттарын көчүрүп, өз табиятындагы мүнөздөмөнү беришкендиги”, - деген. Дин алгачкы маанисинде символикалык аракеттеги мүмкүнчүлүк менен кудайларды адам кейпинде жаратат. Акырында дин адам баласынан Кудайды көрүп, табигатты адамзатына окшоштурат. Айтылган мындай күнөөлөрдүн тереңдигин жана реалдуулугун түшүнүү үчүн, “Антропоморфизм” жана “трансцендентность” терминдерин ылайыктуу аныктап алуубуз кажет.

Антропоморфизм

Антропоморфизм – antropos (адам) жана morphe (форма) грек сөзүнөн Антропоморфизм – antropos (адам) жана morphe (форма) грек сөзүнөн келип чыгып, термин катары XVIII кылымда колдонулуп баштаган. Антропоморфизмдин жалпы аныктамасы материалдык эмес рухтарды физикалык жактан, аң сезимдүү же адам баласынын кулк мүнөзүн табият кубулуштарында ойлонбостон болжолдогон, адам түспөлүндө сүрөттөгөн эски тенденция. Аны диний маанисинде пайдаланууда бул термин адамдык формаларда жана категорияларда сезүү, туюндуруу жана кудуретке, касиетке кызыгууга болгон адамдын ар тараптуу шыгын түшүндүрөт. Антропоморфизм Кудайды адам келбетинде сүрөттөө же өкүл дегенди туюндурушу мүмкүн.

Окумуштуу эмпириктер Кудай менен диндин аралыгын чектөө жана аны менен чиркөөгө таасир берүү аракетинде, адам табиятын жана анын айлана-чөйрөсүн чечмелөөдө ашыкча сырткы образдарды күнөөлөө же физикалык антропоморфизмде аны Кудайдын бардык өнүттөрүнө таратууга жана аларды адамга салыштырууга аракеттенишкен. Антропоморфизмге күнөөлөө абдан курч болгондуктан адеп-ахлактык же руханий болгонуна карабай, кандайдыр бир Кудайдын кудурети же атрибуттары бар жез кемпирлерге виртуалдык аңчылык башталган. Эгер, мындай сапаттар адамзаты менен байланыштуу болсо, аны жөн гана антропоморфизм дешкен.

Коюлган күнөөлөрдүн чектен чыгып кетиши бардык үмүттү жокко чыгарып, анын реалдуу контексти жөн гана жемелөө же жагымсыздыкты билдирген каражат болуп калган.

Башкага айлануу же инкарнация

Кудуреттүү күчтөрдүн таасири алдында башкага айлануу (воплощение) “биздин образ жана окшоштук боюнча” адамдын элестөөлөрүндө кез-

дешпеген жана адамдык категорияларда жана формаларда Кудайдын сүрөттөлүшүндө мүмкүн болгон, антропоморфизмдин бир түрү болуп эсептелет. Бирок кудуреттүү күчтөрдүн таасири менен башкага айлануу (воплощение) адамды Кудайдын чыныгы образын элестетүүгө багыттайт. Нойшнер Иаков инкарнацияга аныктама берүүдө: “Кудайды Изги, Жалгыз, жана дене түзүлүшү менен адамдардын арасында деп элестетүү жана аны ишаракеттеги каражат, ошондой эле жолдорго бөлүү адамдар аркылуу гана жүзөгө ашкан”, - деген. Иисус тууралуу христиандык окуулар аны анык Кудай менен чыныгы адамдын ортосундагы улуу күчтүн таасири алдында башкага айлануу учурун чагылдыруунун жеткен чеги катары берген, демек, бул тулку бой жана антропоморфизм, ошондой болсо да көптөгөн христиан динчилдери мындай көз карашка каршы пикирде. Эгер Кудай толугу менен тарыхый адамга айланып, адам сыяктуу эле кыйноо менен өлгөнгө чейинки чектөөлөрдү башынан өткөрсө, анда биз тулку бой түшүнүгүнө туш болобуз.

Кудайдын мындай азап чегүүсү жөнүндөгү түшүнүктөр Кудайдын жок болуусуна өбөлгө болуп, азыркы маданиятка жана коомго туура келбей тургандыгын айгинеледи. Логика түшүнүктүү. Иисусту чырымда (крестте) калтырган бул Кудайга азыркы адам ишеним артпайт. Адам баласы ага өтө муктаж болуп турганда, ошол эле Иисусту таштап кеткен Кудай аны да таштап кетпейт деген адам баласынын кандай кепилдиги бар? Тыюу салынган жемишти жегендеги катачылыгы үчүн кечире албаган Кудай миллиардадаган жылдар бою күнөөсүз эркектерди, аялдарды жана балдарды тозоктун отунда кыйнап, диний адам күнөөсүз жанды күч колдонуп курмандыкка чалмайынча күнөөлөрүнөн арылбай тургандыгынан, Иисустун Кудай экендигине азыркы мезгилдин адамы өзгөчө анын акыйкаттуулугуна, бооркердигине, табигатка болгон сүйүүсүнө чындыгында олуттуу күмөн саноо менен карайт. Күнөөнү жокко чыгара албаган же өзүнө баш ийдире албаган Кудай, крестке керилгендеги каны менен күнөөдөн арылса да бул Кудай азыркы маданияттагы прагматизм, релятивизм жана логикалык позитивизм менен эч кандай байланышы жок. Мындай Кудай маанилүү эмес жана өтө эле табышмактуу, парадоксалдуу жана адам сыяктанган. Римдиктердин Кудайга айланган Иисусту өлтүрүүгө болгон аракетинен кийин аң-сезимде кайсы бир деңгээлде Кудайдын өлүмү күтүлгөн. Кыскача айтканда, Кудайды гумандаштыруу акырында адамды Кудайга айлантууга алып барган. Адам Кудай жөнүндөгү түшүнүктөрүн артка калтырып, Кудайдын башкаруусунун падышачылыгына (трансцендентность) жана анын жетекчилигине кайрылбастан, өзүнүн билимине жана институттарына таянып, жеке чечимин табуу керек. Кудай өзүнө кайрылууга керек болгон учурда

өзүнө чакырат дегендик бул эски когнитивдик башаламандык. Бул идеяны илим жана технология берген чечимдердин пайдасына калтыруу керек.

Трансценденттүүлүк

Трансценденттүүлүк – бул материалдык дүйнөдөн тышкаркы, Анын өз алдынчалыгын жана бул материалдык дүйнөдөн жогору экендигин белгилөөгө басым жасалган, Кудайдын жетекчилигинин үзгүлтүксүз аныкталгандыгын белгилөө үчүн колдонулган термин. Трансценденттүүлүк диний атрибуттардын арасында эң маанилүүсү болуп саналат, анткени ал динде тиги дүйнө менен жогорку табигый күчтөргө таянат. Кудай - бул мейкиндик-мезгилинде космосту жараткандыктан, Ал бул утилитардык чөйрөдөн сырткары. Ошондой эле “трансценденттүүлүк” термини Кудайдын өзү дегенди туюндуруп, Анын бар экендигин элестетүү менен Абсолюттукта, Күчтө жана Бийликте экендигине ынануу, бул жөн эле адамдар тарабынан жаралган концепциялар эмес, ошондуктан эмпириктер өз кабылдоолоруна жараша, маанисиз жана жөнөкөй термин катары чечмелей албай келишет. Тескерисинче, Кудай жана Анын бул дүйнөдөгү бардык ачылыштары түпкү башат жана терең ойлонулган негиз болуп эсептелет.

“Трасцендентность” сөзүнүн келип чыгышы (этимология) «scando» деген латын сөзүнөн, бизче которгондо “мен жогору көтөрүлөм” жана бул уңгуга as, de жана trans мүчөлөрү жалганганда «ascend» – “түшүп баруу” жана “трансцендирлөө” дегенди түшүндүрөт. Ошону менен “transcend” сөзү “бир нерседен бирдеме жогору көтөрүлдү” же дагы бир нерсе “жогору көтөрүлдү” жана “белгиленген чектен сыртка чыкты” деген маанини туюндурат. Мындай аныктама эмне басымдуу жана аны менен эмненин артыкча экендигинин ортосундагы айырмачылыкты болжолдойт. Бул ошондой эле алардын ортосундагы мамилени жана керектөөчүнүн талабына ылайыктыкты болжолдойт. Трансценденттүүлүк термини метафора катары ар башка түрдөгү көптөгөн бир туугандык маани-маңызды өткөрүп берүү үчүн да колдонулган, ошондуктан бул термин конкреттүү ар бир иштеги контекстте колдонулушуна жараша так аныкталат. Бул эмгекте трансценденттүүлүк термини, Кудайдын жалгыздыгы жана эч кимге окшошпогондугу, ошондой эле дүйнө менен өз ара мамилесинде уникалдуу экендигин түшүндүрүү үчүн, Кудайды сүрөттөө багытында колдонулат (физикалык жактан тулку бой келбетин кошпогондо). Кудайдын бул дүйнөдөгү артыкчылыгы дүйнөдөн тышкары экендигинде эмес, анын бүткүл заттардан жогору тургандыгында жана болмуштун жок болушундай эместигинде, ошондой эле анын күчү болмуш менен кошо жок болуп кетпегендигин-

де. Ал эч качан жок болуп кете турган затка окшогон болмушта болбойт. Кудай мезгил жана мейкиндикке болгон кол жетпеген муктаждыктардан эркин, алардан көз каранды эмес жана түзүлгөн структурадан алдаганча кудуреттүү.

Трансценденттүүлүк: философиялык чечмелөө

Жогоруда айтылган трансценденттүүлүктүн диний концепциясы философиялык чечмелөөдөн айырмаланат. Алардын трансценденттүүлүк жөнүндөгү элестөөлөрү өзүлөрүнүн ажырагыс ички байланышты түшүндүргөн философиялык категориядагы (имманентность) диний концепциясы менен чагылдырылат. Кудайдын жалгыздыгын жана аны болмуштагы адамзаттык атрибуттардан жана мүнөздөмөлөрдөн арылтууну колдоодо, алардын аракеттери өтө тереңдешип, Анын бул дүйнө менен өз ара мамилесинин баарын чечип, кээ бир учурларда түздөн-түз башкарып калган. Трансценденттүүлүк түшүнүгүнүн мындай чеги пифагорчулар жана платончулар маалынан башталып, үч диндеги каада-салтта тең динчилдердин жана көптөгөн философтордун, неоплатончулардын элегинен өтүп, Кудай диний реалдуулуктун башаты катары кабылданып, кааласаң, каалабасаң да күндөн чыккан нур сыяктуу башка реалдуулуктар келип чыккан.

Имманенттүүлүк

“Имманенттүүлүк” бул дүйнөдө Кудайдын бар экендигин түшүндүргөн, маани-маңызы боюнча “трансценденттүүлүккө” каршы келген термин. “Имманентность” манере деген латын сөзүнүн негизинде келип чыгып, “калуу”, “бар болуу” дегенди түшүндүрөт. Сөздүн алдына келген “в” аффикси жалганганда “бир нерседе калуу” же “бир нерсенин ичинде болуу” деген маанини туюндурат. Белгилей турган жагдай, бир нерседе калуу же ичинде болуу, салыштырмалуу эмнеде болгондугу менен айырмалангандыгында. Мындай айырмасыз ал жөн эле башканын бир бөлүгүн сыпаттап калат. Ошондуктан бул фактыны эске алуу менен “имманентность” термини “трансценденттүүлүккө” карама-каршы келбейт деп да аныктоого болот. Трансценденттик Кудай кээ бир маанисинде Кудай менен дүйнөнүн карым-катнашын болжолдойт. Ал кудуреттүү, бирок Андан эки башка, бири-бирине карама-каршы болгон бирдей эместик талап кылынат. Ошондуктан трансценденттик Кудай – бул дүйнөдө Жаратуучу катары кабылданган жана сезим аркылуу байланышта болгон, Жараткан катары далилденген, түпкү жана жалгыз башат. Ал түбөлүк бийлиги, билими, бедели, коргоо-

су, сүйүүсү жана башка көптөгөн абсолюттук атрибуттар жана сапаттары менен анын материалдык дүйнөдө калышы жана бардык аспектилерде, идеалисттик философиянын тиричилик жөнүндөгү метафизикалык окуусунда, бу дүйнөгө караганда толук “башка” экендиги сөзсүз келип чыкмак. Буга байланыштуу Кудайдын дүйнөгө таандык экендигинде имманенттүүлүктүк табигый артыкчылыгын трансценденттүүлүккө каршы коюуда жалгыз жана ошол эле болмушту бири-биринен айырмалап, биз эки аспектиде бирдей эмес баяндаган болобуз. Ошондуктан трансценденттүүлүктүк жана имманенттүүлүктүк альтернативалуу болуп эсептелбейт. Экөөндө тең бири-биринин айрым элементтери кездешкендиктен салыштырмалуу бири-бирин толуктап турат.

Трансценденттүүлүктү мындай диний түшүнүү семит диндеринде (иудаизм, христиан жана исламда) негизги орунду ээлейт. Мындай трансценденттик Кудайга болгон ишеним тереңдеп, ага ишенгендердин бардык жашоосун камтыган. Бул ишенимде алар өзүндө кармап албай турган, башкача айтканда, аргасыздык менен кечиктирилбестик кездешет. Чындап ишенгендердин аракеттери трансценденттик Кудай менен байланышта болгон, өзгөчө диний ишенимдегилер тарабынан айтылып калыптанган, андыктан алар үчүн ал Жалгыз, Ажырагыс, Алмаштырылгыс, космостон мыкты, колдоочу жана көрөгөчтүк менен багыт берүүчү болуп эсептелген, алардын жаралышындагы жана бар болуусундагы жалгыз башат. Семиттик каада-салттарда мындай трансценденттик Кудайдын тулку бой, келбетин сүрөттөөдө аны жолдоочулар колдонгон ыкмалар кайсы бир деңгээлде бири-биринен айырмаланат. Иудейлердин Ыйык Китептеринде (Тоорат, Ыйык Осуят) Кудайдын келбетин баяндаган антропоморфтук түшүнүктөр жана сүрөттөөлөр кездешет, орто кылымдагы Саадия ибн Йосиф Гаон (882-942), Моисей Маймонид (1135-1204) ж.б. еврей динчилдери менен философтору жана азыркы мезгилдеги көптөгөн илимпоздор Тоораттагы Кудайды адам кейпинде сүрөттөгөн көрүнүштөрдү ар түрдүү чечмелөө ыкмалары аркылуу эң төмөнкү чекке жеткирүү же жокко чыгаруу аракетинде болушкан. Бир жагынан алып караганда Тооратта Кудайды адам кейпинде сүрөттөөнүн жайылышы (антропоморфтук) мындай интеллектуалдык аракеттенүү үстүртөдөн экендигин айгинелейт. Христиандардын Иисустун башкага айлануусу жөнүндөгү догмасы да Кудайды адам келбетинде сүрөттөгөн. Кудайдын трансценденттүүлүгү жана анын өзгөчөлүгү көптөгөн христиандык каада-салттарда көрсөтүлгөнүнө карабай, башкага айлануу сыяктуу көрүнүштөрдүн жана ага карата Ата, Бала, адамзаттык образдагы Кудай, Кудай жерде, Кудайдын Энеси, Кудайдын бети жана колу деген сыяктуу кайрылууларды байма-бай колдонуу, адам баласынын аң-се-

зиминде Кудайдагы тулку бой тууралуу кошумча түшүнүктөрдү жараткан. Ислам Кудайдын трансценденттүүлүгүн өзгөчө белгилеп, өзүнүн Ыйык Китебинде трансценденттик Кудайды антропоморфизмдеги тулку бой сыяктуу кошумча түшүнүктөрдөн өтө курч коргойт.

Кийинки бөлүмдөрдө Тоораттагы (Алгачкы Осуят менен Жаңы Осуяттагы) жана Курандагы трансценденталдык жана Кудайды адамга окшоштуруп сүрөттөгөн тенденцияларга кеңири токтолобуз.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

Тоорат жана антропоморфизм

Кудай түшүнүгү Тоорат менен иудей каада-салттары үчүн мүнөздүү болгондуктан антропоморфтук жана трансценденталдык тенденциялардын бирикмеси болуп эсептелет. Алгачкы Осуяттагы тексттерде Кудай жогорку реалдуулук катары көрсөтүлгөн, ошол эле учурда Ал адамга окшоштурулган жана тулку бой келбетиндеги терминдерде байма-бай сүрөттөлөт. Мындай карама-каршы эки тенденция же жакын каршылашкан пикир, Тоораттын бардык тексттеринде кездешет. Классикалык пайгамбарлардын Кудайды адамга окшоштуруп баяндоону колдонууларды кыскартуу боюнча жасаган аракеттерине карабастан Кудайдын трансценденттик элементтерине басым жасалган, Алгачкы Осуятта антропоморфизм жана анын белгилери кездешпеген баракты табууга мүмкүн эмес. Тооратта еврейлердин диний түшүнүктөрүнүн элементтери айкын илгерилегендиги байкалат. Кудайга карата ар түрдүү түшүнүктөр Алгачкы Осуяттын ар башка китептеринен да табылат. Анимизм, көп кудайлуулук, генотеизм, монолатрия, улуттук бир кудайлуулук, универсалдуу жана этникалык монотеизм, “...измдердин” баары израилдиктер тарабынан ар башка баскычта жана алардын алгачкы тарыхый мезгилинде иш жүзүндө колдонулган, көпчүлүк учурларда Ыйык Китептерди жазгандар тарабынан бекитилбесе, четке кагылган.

Азыркы мезгилдеги айрым окумуштуулар Кудайдын жалгыз экендигине, анын өзгөчөлүгү жана трансценденттигине жадагалса Шеманын Биринчи Насыатында да далил жок дешет. Алар бул монотеизм болбой, мүмкүн

монолатрия же монояхвизм болушу мүмкүн деп талдашат. Анткени алар бир кудайлуулук бул бардыгында бир гана Кудайдын бардыгын туюндурган, өтө күчтүү ишеним экендигин, Шема Яхвадан тышкары кудайлардын бар экендигин жокко чыгарбагандыгын, Яхванын жалгыз экендиги тастыкталбагандыгын жана Синай тоосунда айкындалбагандыгын белгилешет. Трансценденталдык диний айтууларды бардык беш томдуктан табуу өтө татаал. Тарыхый жактан алып караганда еврейлер антикалык доордон азыркы мезгилге чейин Биринчи Насыяттагы Яхванын жалгыздыгына басым жасашкан. Башка жагынан алып караганда көңүл бөлгөн окурман беш томдуктагы Кудайдын ажырагыстыгына жана артыкчылыгына багытталган өзгөчө басымды жеңил эле баамдамак. Биринчиден, Яхванын жалгыздыгы жана өзгөчөлүгүнө басым жасалса, экинчиден, ошол эле учурда ал башка кудайлардын бар экендигин белгилөө менен ошондой эле Израилди өзүнө сактап калууда, башка элдер үчүн Кудуреттүү, эң күчтүү Кудайдын бар экендигин мойнуна алуу менен өзүнүн таасирин төмөндөтөт. Яхва – адамзатынын универсалдуу Кудайы эмес, ал израилдиктердин улуттук Кудайы, уникалдуулугун эсепке албаганда, ал көптөгөн ар башка кудайлардын арасында (башка элдерге тиешелүү болгон) жалгыз.

Көпчүлүк батыш антрополог, психолог, социолог жана окумуштууларынын динди психологиялык иллюзия же социалдык муктаждык катары чечмелөөсү Кудай түшүнүгүнүн илгерилеши менен жергиликтүү, улуттук, Кудайды адамга окшоштурган түшүнүктөр Алгачкы Осуяттын көпчүлүк авторлору белгилегендей, өз ара байланышта экендигин көрсөтөт. Чындыгында бардык өнүккөн диндердин иудаизм, христиан жана исламдын Ыйык Китептерин алып карасак, Тооратта Кудай белгилүү бир гана жерге таандык экендиги, аны адам кейпинде сүрөттөөдө тулку бойго карата терминдердин колдонулганы кездешет. Андыктан христиандык динчилдердин тулку бой жана көп кудайлуулук түшүнүгүн чечмелөөлөдөгү айрым аныктамалары Кудайды адам кейпинде сүрөттөөсүнүн жеткен чеги болуп саналарында шек жок, бирок христиандардын Жаңы Осуятында Кудайды адам кейпинде сүрөттөгөн көрүнүштөр көп кездешпейт. Чындыгында христиан динчилдерин Кудайды адамга окшоштуруусуна таасирленткен өтө эле популярдуу болгон Жаңы Осуяттагы бир гана чечмелөө бар. Ал эми Курандагы диний түшүнүк өтө эле трансценденталдуу жана анимизмден башталган көп кудайлуулукка, монолатрияга, бир кудайлуулуктан тартып жогорулаган эволюциялык схемага баш ийбейт.

Тооратта Кудайды адамга окшоштуруп баяндоого басым жасоо өтө тереңдеп кеткен, Кудай байыркы Тоораттык мезгилдеги манифесттик Кудайды

адам келбетинде баяндаган терминдерде да, ачык-айкын адамдык сапаттар жана атрибуттар менен көрсөтүлүп, жадагалса Он Насыят да “Кудайдын сөөмөйү” менен жазылгандыгы айтылган. Айрым колдонулган антропоморфизмдер одоно жана кыжырды кайнатарлык, Кудайдын адамга тиешелүү физикалык мүнөздөмөлөрү жана сезим, жадагалса иш-аракетте адам сыяктуу (кээ бир жерлерде өтө эле аймактык) сүрөттөлүшү, акырында динчилдердин арасында кандай чечмелениши керектигинде, ошондой эле алардын таасири жана кабылданышында кааласаң каалабасаң да көйгөйдү жаратты. Ушул жана башка элементтер бул бөлүмдө каралат.

Еврейлердин Ыйык Китеби болгон Тооратта Кудай адам кейпинде көрүнүп, жейт, ичет, эс алат, күчүн топтойт. Мисалы, белгилүү болгон Тоораттагы кагылышууну алып карасак, Кудай Иаков менен болгон күрөшүүсүндө анын жото жилигин чыгарып алат жана өзүнүн алсыздыгын көрсөтүп, анын үстүнөн физикалык кудуретин көрсөтө албайт, акырында жарык кирип калганда Иаковдон аны кое берүүсүн суранат. Бул кармашуунун натыйжасында Кудай Иаковдун ысмын Израиль деп өзгөртөт, ал эми “израиль” деген сөз “Ал Кудай менен күрөшөт” деген маанини туюндурат.

Израилдик мурдагы каада-салттарда Кудайга көзгө көрүнө турган адамдык келбет ыйгарылган. Чындыгында, жок боло турган, адамзаттык, физикалык жана психикалык категориялардын көпчүлүгү еврейлик Кудайда дене түзүлүшүнөн тартып, Мамр өрөөнүндө ал Авраамдын алдына уламыштагы антропоморфтук формада келип чыгышы жана Авраам жерге ийилип, Кудайга сууну сунуштап, анын бутун чайкоону, бир кесим нанды кабыл алууну суранганы, Авраамдын суранычына Кудай жооп берип, нанды ооз тийгени кездешет (Быт.18:1-9). Бул текстте Кудай Авраамдын алдына ушунчалык антропоморфтук реалдуулукта келип чыккандыктан Авраам анын Яхве экендигине өзү ачыктаганга чейин ынанбайт. Исх. (33:11) Моисейге Кудайдын “түркүктөй булутка” айлануусун көрүүгө жана аны менен адам досу менен сүйлөшкөндөй бетме-бет сүйлөшүүгө уруксат берилген. Кудайды Израилдин даражалуулары да көрүшкөн (Исх. 24:9-10).

Демек, Тооратта Кудайдын көрүнүүсү (теофания) кадимки эле көрүнүш. Кудайдын көптөгөн Тоораттык көрүнүүлөрү конкреттүү антропоморфизмди же антропоморфизмде болжолдонгон физикалык категорияны көрсөтөт. Мындай көптөгөн Кудайдын көрүнүүсүндө (теофания) Кудайдын адамга болгон жакындоосу, негизинен адамзаттык формадагы көз караш менен ар кайсы деңгээлде айкындуулугу жана адамга айлануусу чагылдырылат. Ошондой эле Кудайды күндүн күркүрөшүндөй, чагылгандай же алыстагы

булуттай чагылдырылганын белгилей кетүү абзел, бирок бул да анын физикалык же адамдык формасы жана дене түзүлүшү жок экендигин айгинелебейт. Демек, бул күнөөлүү еврейлердин анын жаркыган атак-даңкына адепсиз көзү менен кароо буйрулбагандыгы жана дагы да Кудайдын даңкталган чексиз физикалык формасын көрө ала турган кимдир бирөөлөргө, ага терең ишенгендерге гана таандык экендиги.

Мындайча айтканда, Кудайга адамдын органдарынын көпчүлүгү жана сезими сыпатталат, кумарланууну кошпогондо. Кудайдын башы бар (Ис. 59:17, Пс. 110:7) жана анын чачы таза жүн сыяктуу (Дан.7:9). Кудайдын бети тексттерде 236 жолу, көзү 200 жолу эскертилет. Анын мурду бар (Быт. 8:21), демек, ал “мурдунан түтүн чыгарат” (Пс. 18:8), ал жыт сезет (Исх. 25:6). Ал эми Кудайдын кулагы бат-бат эскертилет (Чис. 11:1, 2 Царь. 22:7, Пс. 86:1). Кудайдын оозу бар экендиги “аны менен оозмо-ооз сүйлөшөм” (Числ.12:8), анын эриндери, тили жана дем алуусу бар. Ал ыйлайт, боздойт, арызданат (Иер. 9:10), ал кетирген катачылыгына жана жасаган жамандыгына өкүнөт (Исх. 32:11-14). Эгерде авторлор болжолдогондой Кудай физикалык жактан адам сыяктуу жана адам баласы Кудайдын физикалык түспөлүндө жаралган деген жыйынтыкка келмейинче, эч ким еврейлердин Тооратын окуй албайт.

Кээ бир учурларда, трансценденттик антропоморфизмде Кудайды адам формасында жана сапатта сыпаттоодо да анын асманда болгону кошо сүрөттөлөт. Ал өзгөчө такта салтанаттуу отурат, херувимге түшөт, бакча өстүрөт, Торду үйрөнөт, Кудайдын кеңешинде төрагалык кылат, ал гана эмес ошол эле асмандагы чөйрөсүнөн адамдар менен түздөн-түз сүйлөшөт. Айрым антропоморфтук баяндоолор образдуу же өзүнүн табияты боюнча метафордук болуп саналат, анткени лингвистикалык жактан колдонулуучу метафордук чечмелөөгө жатат. Тилекке каршы, библиялык көптөгөн окумуштуулар бул конкреттүү жана тулку бой тууралуу айтылган фразаларды образдуу чечмелөөдө өтө эле негизсиз каражаттарга таянышкан. Мисалы бизде Тоораттын тексттериндеги Кудайдын табиятын жана Кудай түшүнүгүн өнүктүрүүнү көздөөдө өзүлөрүнүн тажрыйбаларын таңуулаган окумуштуулардан турган үммөт бар, алардын ыкмасы Ыйык Китептин контекстин жана алгачкы ниетти толугу менен жокко чыгарат. Библиялык антропоморфизмдин башаты Бытия Китебиндеги еврейлердин Тор деген биринчи китебинен жана христиандардын Библиясынан башталат. Ыр сабында 1:26 Кудай айтат: “na aseh adam beselmenu kidemu tenu”, бул “адамды биздин образ боюнча, бизге окшош кылып жаратабыз” дегенди түшүндүрөт. Ортодосалдык көптөгөн экзегеттер бул ырда кездешкен образ жана

окшоштукту физикалык жактан байланышта эмес деп, руханий аспектиде талдоо аракетинде болушкан. Бирок иврит тилинде айтылган түпкү сөздү чечмелөөгө мүмкүн эмес. Еврейлердин *selem* сөзү (образ) жана *demute* (образ) негизинен ички руханий атрибут эмес, тышкы форманы түшүндүрөт.

Буга байланыштуу еврейлердин Кудайы адамга окшош жана кыймыл-аракетинде да адам сыяктуу. Кудайдын адамга окшоштуктарынын көптүгү тууралуу бул идея жана антропоморфтук образдар еврейлерге таандык Тооратта көп кездешет. Мындайча айтканда, Кудай адам сыяктуу “өзгөрүлмө”, “мейкиндикте жана мезгилде” эркин, кыймылда, өзгөрүлөт жана өзгөрүүлөргө көңүл бурат. Андан ары, еврейлердин Тооратындагы Кудай өзүнүн ойлоосун жана чечимин өзгөртөт. Мисалы, пайгамбар Моисейдин Кудайды айрым туура эмес чечимдери үчүн өкүнткөндүгү жазылган, жыйынтыгында Кудай өзүнүн пикирин өзгөрткөн. Мезгил-мезгили менен Кудай айрым тексттерде улуттун кызыкчылыгын гана коргогон трайбалист, кээ бир учурларда сыйынууга караганда мүлктүк укукка көбүрөөк кызыкдар болгон, кыймылсыз мүлк боюнча агент катары кездешет. Ал Авраам менен макулдашып, ага жана анын тукумуна ал эңсеген жерди биротоло белекке берүү боюнча макулдашат, бирок ал макулдашууну аткаруудан баш тартат. Ал израилдиктердин кошуна египеттиктерден алтын, күмүш жана кийим-кечесин талап-тоноо боюнча Моисей менен кеңешет. Көп учурларда ал улуттун жана еврейлердин умтулуусун күн тартибине коюп, анда кайсы бир мааниде алардын жетишпегендиктерин, космос жөнүндөгү коркунучтарын жана кыялдарын чагылдырат. Мындайча айтканда, еврейлердин Кудайы теизмдеги абсолюттуу трансценденттик жана айтып бүткүс Кудай эмес, тескерисинче, Алгачкы Осуятта жазгандай физикалык тулку бойлуу жана адам сыяктуу өлүмгө дуушар боло турган Кудай.

Еврейлер өзүнүн алгачкы тарыхый баскычында этикалык бир кудайлуулукка баш оту менен кызыкдар болгон эмес. Кудайды патриархалдык түшүнүүдө “генотеизм” терминин колдонуу ылайыктуу. Монолатрия же монояхвизм Моисейдин келиши менен генотеизмди алмаштырат да, ошол эле учурда Тоораттык бир кудайлуулуктун жайылышына себепкер болот. Яхва өтө кызганчак Кудай болсо да, анын Ааламы башка кудайлардан эркин эмес. Мындан сырткары, сезилгендердин баарын Кудайды адам сыяктантып чагылдыруудан улам, Яхва антропоморфтук атрибуттар менен сапаттардан жана ага карата колдонулган физикалык терминдерден эркин эмес. Кудайды адамга окшоштурган тенденция бир кудайлуулукту колдогон жана керт башка сыйынууга каршы турган акыркы пайгамбарлардын тексттеринде да бүдөмүк. Алардын Кудайы одоно материалдык терминдер

менен көрсөтүлбөйт, көпчүлүк учурларда Кудайды адамга окшоштуруп баяндаган аныктамалар ачык-айкын эле дене түзүлүштө, башкача айтканда, Кудай адамды өзүнүн образы жана окшоштугу боюнча жараткан деген идеяны чагылдырат. Трансценденттик Кудай мажбурлоодон жана каршылыктардан корголгон эмес. Мындайча айтканда, ошол эле Кудайды адамдардан айырмалаган Тоорат, көптөгөн учурларда аны кадимки эле адамдарга тиешелүү болгон атрибуттар жана сапаттар аркылуу чагылдырат. Андыктан еврейлердин Ыйык Китеби болгон Тооратта антропоморфизм менен трансценденттүүлүктүн ортосунда курч каршылык болгону менен, мындай каршылык да антропоморфтук сүрөттөөлөрдү чечкиндүүлүк менен четке кагуу болуп эсептелбейт.

Ошондой эле еврейлердин диний коомчулугу Ыйык Китептериндеги мындай антропоморфтук баяндоолорго, гректердин философиясы жаралганга чейин, өзгөчө биздин доорго чейинки биринчи кылымда тынчсызданышкан эмес. Акырында еврей акылмандарынын ойлорунда, Тоораттагы антропоморфизмди сүрөттөлүшү боюнча кабылдоо Талмуддан ашып түшкөн. Оозеки Тордогу айтылгандар боюнча Тордун же Талмуддун (Тордун бөлүгү, Моисейге оозеки берилип, муундан-муунга оозеки өткөн) жазылышы, китеп жазгандардын негизги эмгеги болуп эсептелет, ошондой эле Экинчи Храмдын мезгилинде жашагандардын жана ал урагандан кийин көптөгөн кылымдар бою еврей акылмандарынын айтуулары жана талкуулары, иудейлердин каада-салттарында өтө маанилүү болгон. Еврей акылмандары Кудай Моисейге оозеки Торду, же Мыйзамды, тактап айтканда, бул терминдин маанисин “Halakha LeMoshe MiSinai” ачкан деп болжолдошкон. Талмудда Кудай эң жогорку жана салтанаттуу тагында (трон) Ыйык Жайдын алыскы бөлүгүндө отурганы сүрөттөлөт. Ал Рабби Ишмаэлден “Балам менин, мага батаңды бер”, – деп сурайт. Ал эми Мидраш еврейлердин Кудайды аскер же илимпоз-жазуучу катары көрүүсүн чагылдырат. Еврейлер Кызыл деңизде Кудайга сөөмөйү менен көрсөтө алат: “Алар Кудайдын образын, адам өзүнүн досун бетме-бет көргөндөй көрүштү”. Кудай салттуу кийим кийет, Ал сыйынат жана Торду үйрөнөт. Ал арстандай күркүрөйт жана “Күнөөлөрү үчүн Өз үйүмдү талкалап, Өз храмымды өрттөп жана дүйнөнүн чар тарабына кубалаган балдарга наалап”, - деп айтат. Кудай күндөлүк режимди карманат жана Левиафан менен көнүгүү жасайт.

Талмудга ылайык, “күн 12 сааттан турат”, биринчи үч саат аралыгында Ал Ыйык, Бейпил, Тор менен алектенет; экинчи үч саатта Ал бүт дүйнөнүн үстүнөн соттойт жана Ал дүйнөнүн өтө эле күнөөгө батканын көрүп, жок болушу керектигин айтат, Ал Акыйкаттык ордуна Боорукердик ор-

дуна отурат; үчүнчү үч саатта Ал бүт дүйнөнү мүйүздүү букадан тартып таштанды зыянкечтерге чейин багат; төртүнчү үч саатта Ал Левиафан менен көнүгүү жасайт...”.

Анын түнкү режими да бар, Ал түнкүсүн периштелердин ырларын угат. Ал Иерусалимдеги Храмдын талкаланышы менен израилдиктердин бириндешин бир нече жолу кошуп ыйлайт жана көзүнөн жаш тамат, Анын үнү бул жарыктын аягынан кийинкисине чейин угулат. Ал оорусун жана ачуусун жеңүү үчүн, өз колун сындырат. Ал Израилдин тагдыры менен Анын жымжырттыктагы жашыруун Храмынын талкаланышына ыйлайт. Ал күндө үч жоготууга ыйлайт: биринчиси – Храмдын талкалануусуна, экинчиси – Храмдын кыйроосуна, үчүнчүсү – жеринен куулган Израилге.

Еврейлердин дин башчылары (раввиндер) Кудайга карата мындай одоно маскаралоонун табиятын моюндарына алышат. Бул алардын өзүлөрүнүн таанууларында кездешет. “Эгер, Ыйык китептер мындай айтпаганда, анда муну айткан тил тасмаларга тилиниши керек”¹¹. Буга карабай алар Кудайды Тоораттык чагылдыруудагы кездешкен жоктоону, кайгы-муңду диний уламыш катары кайталап келишкен. Акырында Иерусалимди тынчтандыруу жана от аркылуу соттоо үчүн Кудай өзү келет. Ал эми семиттик башка каада-салттарда Кудайдын мындай жазалоосун жана күнөөлөрдөн арылтуусун табуу кыйын.

Көпчүлүк учурда Кудайдын ыйлап отурганы сүрөттөлөт. Ал өзүн сооротуу үчүн Авраамдын патриархалдык элчилигинен Иеремийди, Исаак жана Иаковду чакырат. Ааламдын кудуреттүү башкаруучусу өз балдарын сактай албаган, өзүнүн Ыйык жайын коргой албаган, өзүнө кызматтарды түзө албаган ж.б., өзүнүн тебеленген намысын ачык эле коштоп ыйлаган, алсыз королдой сүрөттөлгөн. Ал өзүнүн ички палаталарында ыйлайт жана башка элдердин шылдыңдоосунда калбоо үчүн, өз алдынча адам баласынын патриархалдык сооротуусуна муктаж. Мындан сырткары, анча маанилүү болбогон же жеңил антропоморфизмде көрүү, байкоо, сүйүү, камкордук, жардам ж.б. Кудай менен адамдын ортосундагы байланышуудагы маанилүү атрибуттар болгондуктан көйгөйлүү деле эмес. Биз качан гана конкреттүү антропоморфизмде чектен ашкан модалдуулук менен Кудайды адамга окшош келбетте чагылдырганда кыйынчылык жаралат. Болмушта (Берешит) Рабба (400-450 жакын) билдирет, Р. Хошайа: “Ал качан Ыйык, бейпилдикте болгондо биринчи адамды жараткан, ал эми адам Кудайдын образы боюнча жаралгандыктан, кызмат кылган периштелер аны Кудай катары кабылдашып, “Ыйык Кудай Саваоф”¹² деп кайрылууну каалашкан.

Түшүндүрүүдө Исх. 15:3, “Кудай – жаңжалдын күйөөсү; Кудай – анын ысмы”, – деп айтылат, Талмуд эч ойлонбостон Кудайды реалдуу адам катары сыпаттайт. “Адам – сөзү, башка бир нерседей, Ал сыяктуу Ыйык, Бакыттуу экендигин түшүндүрөт”. Ошондуктан еврейлердин дин башчысы (раввин) Иаков Нюсердин айтуусунда Ал ылайыктуу.

Кудайдын кудурети адамзаттык формада

Жыйынтыктаганда, еврейлик Кудай – көптөгөн адамзаттык чектөөлөрү менен дээрлик тулку бой менен жаралган. Кудай жөнүндөгү баяндоолор еврей дин башчыларынын (раввиндик) диний көз караштарында кандай гана формада болбосун, теологияда бир кудайлуулук трансценденталдык Кудуреттүү, Билгич, көз карандысыз Кудайды элестетпейт. Тескерисинче, Кудай жөнүндөгү раввиндик концепция иудаизмдин диний жана саясий умтулуусунун чагылуусу экендигин көрсөтөт. Кудайдын тагдыры еврейлердин тагдыры менен байланышта. Ал алар тарткан кыйынчылыктарга кайгырат жана алардын ийгиликсиздигине өкүнөт. Мындай кайгы тарткан жана ыйлаган Кудайды Ааламдын Кудуреттүү Кудайы деп канткенде атоого болот?

Эллинисттик ой-толгоолор еврей окумуштууларында антропоморфтук баяндоону образдуу чечмелөөгө түрткү болгон. Мисалы, Аристокл (150-ж. б.з.ч.) жана Фило Иудей (Фил Иудей) 20-ж. б.з.ч. – 40-ж. б.з) антропоморфтук сыпаттоону жокко чыгаруу үчүн аллегордук чечмелөөдө, Фило толугу менен өзүнүн Кудайын бардык атрибуттардан бөлүп караган. Кийинчерээк, орто кылымдарда Саадия Гаон (882-942), Бахья ибн Пагда (1040) жана Иуда ха-Леви (1075-1141) библиялык антропоморфизмге каршы жаалдануу менен чыккан. Акырында биз бутпарастарга жана еретиктерге каршы Кудайдын денесиз экендиги жөнүндөгү догманы жарыялаган Моисей Маймонидге (1075-1141) барып такалабыз. Орто кылымдагы еврей философтору мындай Кудайды адамга окшоштурган баяндоолорго эмне кылышарын билишпей, муну негизинен мусулмандардын саткын теологдоруна каршы талаш-тартыштуу чабуул катары түшүндүрүшкөн. Маймонид көптөгөн еврейлердин арасында абройлуу болгонуна карабай, анын иудей Кудайын интеллектуалдаштыруусу, өзүнүн диний тарапташтарынын арасында колдоо таппай, анын денесиз Кудай тууралуу догмасы четке кагылган. Алар толугу менен еврейлердин Кудайды адамга окшоштурган каада-салттарында жактырылып, макулдашылган жазып калтырууларда жана тарыхый тастыкталган идеяларга анын эллинисттик доктринасы каршы келет деп эсептешкен. Мындан улам, Кудайды адамга окшоштурган тенденция кийинки муундарга чейин жеткендиги даана байкалат.

Ошондой эле антропоморфизмдеги жийиркеничтүү форманы Gaonim мезгилинде да кездештиребиз. Бул мезгилдин эң укмуштуу китеби “Ши ур Кома” же “Чен-өлчөм” жана Кудайдын “бийиктигин баалоо” болгон. Бул китепте Кудай адам кейпиндеги өтө чоң зат катары сүрөттөлөт. Анын мойну, сакалы, оң же сол көзү, өйдөнкү же астыңкы эрини парасанг (байыркы учурдагы аралыкты ченөө бирдиги, төрт же алты чакырым) менен ченелгендей келтирилген. Болгону “ал чен-өлчөм бирдиги (парасанг) биздегидей эмес, асмандагы парасанг миллион чыканакай, анын ар бир чыканагы төрт учуп өтүүнү, ал эми ар бир учуп өтүүсү бир дүйнөдөн экинчи дүйнөгө чейин жетет” жана Разиэлдин китебинде “Бул чен-өлчөмдү билген бактылуу, же анын келечектеги дүйнөдөн үлүшү болот”, - деп айтылат¹³.

Окумуштуулар жана динчилдер Тооратта антропоморфизм одоно формада кездешерин, зарыл деп эсептеген айрым себептерин түшүндүрүү аракетинде жокко чыгарышпайт. Өтө көп жолу эскертилген биринчи себеп – бул адамзатынын аң-сезими Кудайды кабылдай албайт, анткени Ал Өзү өзүндө. Экинчи себеп – байыркы элдерде философиялык руханияттын жоктугу, андыктан байыркы адамдардын Кудайды тирүү, кыймыл аракеттеги, жеке жана өз алдынча, Кудайды адамга окшоштурган сүрөттөөлөр талап кылгандай кабылдоодон башка аргасы болгон эмес. Үчүнчү себеп – еврей элинин практикалык табияты, анын кайраттуулугу жана алардын тилинин лингвистикалык структурасы болгон.

Эгер, салттуу болуп эсептелген Тоорат чыныгы ачылыш же Кудайдын чыгармачылыгы дей турган болсок, анда биз адамзаттын Жаратуучу жана анын эркин көрсөтүүчү Кудай кандайча туура темирлерди элдерге маалымдай албаганын, Ал кандай категория болуп саналарын жана кандай көрсөтүү керектигин сурай алабыз. Эмне себептен Ал одоно жана жөнөкөй антропоморфтук баяндоолорго таянган? Акырында, Ал адам баласына өзүн түшүнүү үчүн жөндөм бериши, Жогорку реалдуулук жана Аныктыгы жөнүндөгү түпкү башат жана чындык экендигин адамзатына жеткирүү үчүн болуп жүрбөсүн. Ал эми Тоораттагы мындай тулку бой терминологиясынын кездешиши адамзатынын чыгармачылыгы экендигин көрсөтөт. Кудайды адамга окшоштурган одоно баяндоолордогу жараяндык жана эволюциялык ачылыштар жөнүндөгү божомолдор, адам баласы өз алдынча ылайыктуу Кудайды адам сыяктантып көрсөтүүдө колдонулган терминдерсиз Аны таанып жана элестете албай тургандыгын, башка болжолдоолордон келип чыккан Тоораттын бул бөлүгү, Кудайдын ачылышы болбой эле, адамдын сөзү жана элестөөлөрү экендигин айгинелейт. Кудайдын маанисин түшүнүүдө адамзаттык чектелүү менен жөндөмсүздүк, Кудайда болбогон

түзүлүш менен сапатта, конкреттүү адамзаттык формада жана түзүлүштө сүрөттөөдө шылтоо болбошу керек. Ар дайым Кудайдын сүйүүсүн, боорукердигин жана камкордугун, аны онотпой же ыйлапай эле чагылдырса болот. Тордун маанилүүлүгүн тастыктоодон сырткары ар түрдүү жолдор менен баса белгилөөгө болот, анда Кудай 24 китепти бир эле күндө окуп чыкса, Мишнаны бир эле түндө окуйт. Ал эми Кудайдын күндө кайталанчу үч сааттык режими менен анын Левиафан менен алектенүүсү менен анын актанууларындагы байланышты түшүнүүгө мүмкүн эмес, муну элдер дагы түшүнө албайт. Жагдай чектен чыгып кеткендей, таңгалычтуу. Мындай жагдайда адамзаты Кудайды түшүнгөндөй жана Ал жөнүндө өтө эле көп майда-чүйдөлөрдү, жадагалса Анын жеке режимине чейин билишет. Туура баарлашуу, ошондой эле Кудайдын сыры, мүмкүн, Анын атын мындай чыгарууга жол бербейт жана муктаж эмес. Ал эми трансценденттик Кудай мындай чектөөлөрдөн алдаганча жогору.

Анын трансценденттүүлүгү менен жалгыздыгын аныктоодо концепциялар акылга сыйгыс жана Ал үчүн зыяндуу, ал эми адам баласынын философияга жатпаган табияты менен улуттар Кудайга карата колдонулган терминдерди, категорияларды жана мүнөздөмөлөрдү талап кылбайт. Мындан сырткары, буга чейин талкуулангандай, ошол эле еврей тилин колдонушкан бир улуттагы элдердин маданиятында трансценденттик Кудай физикалык жана антропоморфтук эместигин кабылдашканы жана элестетишкени фактылар менен бекемделген. Антропоморфизм тилдик табиятка жана еврейлердин практикалык талаптарына жана кайсы бир деңгээлде еврей элинин кайраттуулугуна таандык болгон бүт баардыгын камтыгын универсалдуу көрүнүш экендигинде. Бирок, бул андай эмес. Анда эмнеге муну аткаруу керек? Тагдырдын тамашасы менен, ошол эле окумуштуулар, патриархтар же Моисей, же болбосо улуу пайгамбарлар монотеист болушкан, экинчи жагынан, Кудайды түшүнүү үчүн жөнөкөй же одоно баяндоолордун колдонулушун, алардан кандайдыр бир мааниде сабак алууну көздөп, актагандай туюлат. Бирок, ачыгын айтканда, бизде эки ачакей жолдун болушу мүмкүн эмес. Эгер окумуштуулар айткандай, Моисей жана башка пайгамбарларга окшогон, байыркы персоналдардын кайраттуулугу менен табияты, Кудай жөнүндөгү жогорку кабылдоону кармаууга жолтоо болбосо, анда ал Тоораттык аңгемелердеги одоно антропоморфизм үчүн негизги фактор болушу мүмкүн эмес. Примитивдүү коомдордун табияты жөнүндөгү ушундай эле пикирди алардын Кудай жөнүндөгү концепцияларынын көз карашы менен айтууга болот. Көйгөй еврей калкынын же чектелген еврейлердин эмгеги эмес, Тоораттын сөзмө-сөз Кудай сөзү болуп эсептелгендигинде. Ошондой болсо дагы коомдун убактылуу алыстап кетиши, тилдин

структурасынын чектелгендиги менен түзүлүшү, тигил же бул фактордун ар кандай конструкциясы бир гана адамзаттык чыгармачылыкка тиешелүү болушу мүмкүн, анткени Кудай фактыны бурмалоосу мүмкүн эмес жана чындыкты жашыра албайт. Мындан тышкары, бул себептерди Тоораттык антропоморфизмди түшүндүрүүнүн бирден-бир реалдуу себеби деп атоого дагы болбойт. Ошондой эле Тоораттагы түшүнбөстүктөрдүн жана карама-каршылыктардын жана одоно реалдуу адамдык антропоморфизмдин жашап кетүүсүн жана катышуусун түшүндүрүү үчүн, башка дагы рационалдуу сунуштардын негиздемелери жана себептери үчүн орун калтыруу зарыл.

Андан ары, бул себептер аныгында Тоораттык антропоморфизмдерди түшүндүрүүнүн бирден бир себеби болуп кала албайт. Тоораттык дал келбөөчүлүктөрдүн жана конфуздардын, одоно реалдуу адамдаштыруунун жашап кетүү жөндөмдүүлүгүн түшүндүрүү үчүн башка акыл-эстүү сунуштарга, себептерге жана негиздерге орун берилиши керек.

Тооратты түзүү жана өткөрүп берүү андагы адамдык факторду факт жүзүндө тааныгандык жана анын башкы себеби жана кийинкисинин жашоосун түшүндүрүү болуп калмак, аныгында эле бул биздин убакытта кеңири таанылат.

Еврейлер кылымдар бою Моисейди башка бирөөлөрдүн чыгармаларынан терип эмгек жараткан (компилятор), натыйжада, Кудайдын өзү тарабынан чыккан Беш китеп мыйзамынын өткөргүчү катары эсептеп келишти. Бул салт христиандар тарабынан да кабыл алынып, Моисей Маймониддин Сегизинчи негизи принциби төмөнкү сөздөрдөн турган: “...Торду Кудай жаратты. Тор биздин устатыбыз Моисей аркылуу Кудайдан берилгендигине ишенишибиз керек...” (14) Ошондуктан бул жаңылбаган Кудай сөзү болуп саналат. Бул сөздөр абдан тунук жана кубаттуу экенин өзү айтып турат. Еврейлер жаңы доордун башталышына чейин Тордун бардык мозаикалык авторлугуна жана Кудай аркылуу жаралышына жана анын күнөөсүздүгүнө, өзгөрүлбөстүгүнө жана түбөлүктүүлүгүнө бекем ишенип келишкен. Ошентсе да Торго карата айтылган мындай көз караштарга каршы чыккандар болгон.

Тоораттын Кудайды адамга окшоштурган баяндоолоруна карата айтылган сындарда Св. Климент (“Гомилия” же “Псевдогомелия”) сыяктуу христиан теологдорунун эмгектери камтылды: Св. Иероним – Тоораттын канондук латынча текстин түзүүчү, жана Феодор Мопсуестийский – Чыгыштын таа-

нымал динчилдеринин бири, ошондой эле айрым еврей окумуштуулары, Исаак ибн Яшуш (туурасы Абу Ибрагим Исаак ибн-Иашуш, башкача айтканда, Ицхаки) – еврей грамматикасы менен динчилдеринин логикасын мыкты билген билерман, Раши – орто кылымда таанымал болгон мыкты комментатор, Талмуд жана Тоораттагы бирден-бир классикалык комментатор, руханий жол башчы жана Франциянын түндүгүндөгү еврей коомчулугунун ишмери, Давид Кимхи – орто кылымдагы филолог, гебраист, раввин (дин башчы), Авраам ибн Эзра – XII кылымда Тор боюнча комментарий берген белгилүү билерман, Андреас Карлштадт – диний жазуучу, динчил, полемист, диний үгүттөөчү, Андреас Мазуус – эскегет, Библияны тарыхый-адабий жактан изилдеген негиздөөчүлөрдүн бири. XVI кылымда Исаак де ла Пейрер – франциялык гугеноттук теолог, Ричард Саймон, Томас Гоббс андан кийин XVII кылымда Спиноза. Ал эми XVIII акыл-эстин кылымында жазууларга шыктанган Тоораттык бийликтин жоголгондугу далилденген. Акырында, либералдык окумуштуулар Агартуучулук доорунан баштап, Тоораттын беш китебин биринчи жазган Моисей, шыктандырган автор экендигин, аны ким окуп үйрөнсө аёсуз сындашкан. Джулиус Веллхаузенге окшогон окумуштуулар (1844-1918), анализдеп, карама-каршы коё алышкан, жыйынтыгында, Тордун Кудайдын кудурети менен жаралгандыгы жөнүндөгү идея талкаланган. Бүгүнкү күндө Р. Э. Фридман “дүйнө жүзүндөгү Тооратчылардын арасында бул көйгөйдүн үстүнөн активдүү иш алып барган, Беш китептин Моисей же кимдир бирөөлөр тарабынан жазылгандыгын далилдеген кимдир бирөө болор бекен”, – деген¹⁵.

Ар башка аталыштагы бул теория (Граф Веллхаузендин теориясы, документалдуу гипотеза, GEDP – теория ж.б.) жалпы Тоораттык изилдөөдө жана Беш Китепти өз-өзүнчө изилдөө чөйрөсүндө төңкөрүш жараткан. Ошол мезгилден тартып Беш Китепти сындагандардын көпчүлүгү, аны ар башка интервалдар, карама-каршылыктар менен туура келбеген жана ар башка адабий жанрда түзүлгөн өтө татаал чыгарма экендигин, андыктан ал кылымдар бою далилденип келгендей, бир эле адамдын эмгегине таандык болушу мүмкүн эместигин айтышкан (Моисейге). Тооратты сын көз менен талдаган каршылык чиркөөдөн жана еврейлерден башталган, бирок жаңы теория эки диндин жолдоочуларына тең өз таасирин тийгизген, натыйжада, Тордун аброюна байланышкан мамиледе жарака келип чыккан. Ошондой эле авторлор менен редакторлор жана түзүүчүлөрдүн Тооратты Кудайды өзүнүн образы жана окшоштугу боюнча жараткандыгы ачыкталды.

Бул пикирлердин баарын бүгүнкү күндө жалпылаштырып жана көз алдыдан өткөрүү менен, биз иврит тилинде гана Тооратты түшүнүүдө, келе-

чектүү же эволюциялык мүнөздөгү анын Кудай жөнүндөгү концепциясы, азыркы адамдын салттуу динде, Трансценденттик Кудайга маани бербегендигин жана акылга сыйгыстыгын түшүндүргөн фактор экендигин аныктайбыз.

Мындан сырткары, Тоораттык маалыматтар чагылдыруу теориясын толук жокко чыгарбастан, Тоораттын бир нече бөлүктөрүндө адамзаттык элементтердин үстөмдүүлүк кылгандыгын баса белгилейт, андыктан Кудайдын сапаттарын жана категорияларын өзүнүн образына алып өтүү жана Аны өзүндөй элестетүүнүн авторлугу элдерге гана таандык болушу мүмкүн. Биз акырында бул ойду кыскача так берген Робин Лейн Фокска токтолсок, ал: “Жазууларда Кудай өзүн ачкан эмес, өзүнүн образы жана окшоштугу боюнча Кудай аларды кандай жаратыш керек болсо, авторлор аны ошондой жаратышкан”, – деген¹⁶.

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

Жаңы Осуят жана антропоморфизм

Кудайды христиандык түшүнүүнүн негизи, христиандар өзүлөрү айткандай, Кудай өзүн-өзү Иисус Христостун жашоосу, окуусу, өлүмү жана кайра жаралышы аркылуу ачыктайт.

Христиан дининдеги акыркы ачылыш – бул Иисустун Кудай болгондугунда эмес, а Кудайдын Иисус экендигинде. Эгер христиан дининин бар болуусу Кудай өзүн адамзаттык реалдуу жашоодо жана тилде толугураак көрсөткөндүгү экендигинде болсо, демек, Кудайды христиандык түшүнүү предметтик, түздөн-түз айтканда, дене түзүлүшү менен антропоморфтук экендигинде. Тарыхый адамзаттык инсан Назареттеги Иисус бир эле учурда Кудай болгон, муну адам өзү муктаж болгон шарт катары талап кылган, андыктан Кудайдын кудуретгүүлүгү, өзүн-өзү айтуу жана өзүнүн таасири “адам келбети” аркылуу ордун тапмак, башкача айтканда, “морфе” жана “антропос” грек сөздөрү аркылуу. Бул айтылгандардын христиан дининин тарыхындагы аныктамаларда чындыгында эле кездешкендигин баамдоодо, эки нерсеге басым жасасак болот. Биринчиден, Жаңы Осуяттын документтери христиан дининин өзөгү болгон Иисус Христостун жашоосуна жана иштерине таянат. Экинчиден, христиандык доктринанын тарыхый

калыптанышында, алгач христиандык Аталар аркылуу тизмектелиши жана ал христиандардын кийинки муундары тарабынан эреже катары кабыл алынышы, Христос аныгында Кудай болгондугун жана ошол эле учурда ал адам болгондугун зарылдык катары, аны сактап калуу доктринасын үйрөтөт. Мындай популярдуу диний инкарнация (башкага айлануу же башкага өтүп кетүү) бардык учурда дене түзүлүштө жана чындыгында эле семиттик аң-сезимдеги тулку бой тууралуу идеялардын туу чокусу болуп эсептелет.

Тарыхый жактан алып караганда Иисус еврейлердин арасында жашаган, алардын жазууларын сыйлаган, өзүн алардын мыйзамын аткаруучу катары сезген, еврейлик диний иерархия менен күрөшкөн жана ал Израилдин жоголгон койлоруна жиберилгендигин айткан. Иисусту Кудай катары анын трансценденттүүлүгүн кабылдоодо, мүмкүн өзгөчөлүктөр болгондур, бирок жалпысынан концепция Кудайды кабылдоодогу еврейлик түшүнүккө жолтоо болбойт. Алгачкы христиандар Кудайдын кереметтүүлүгү тууралуу теманы өнүккөн монотеизмдеги иудаизмдин айлансынан мурасташкан, демек, бул бирдиктүү, буга чейинки бөлүмдөрдө талкууланган, кайталангыс жана Жаратуучу Кудайдын айрым антропоморфтук көйгөйлөрүнүн бийиктеши, баштапкы чиркөөлүк каада-салт ишенимдерине талашсыз өбөлгө болмок. Бизге жеткен тарыхый маалыматтарга таянып, чиркөө бир кудайлуулуктун кирип келишин жокко чыгарууда, бир эле трансценденталдык бир кудайлуулуктагы оңтойлуулукту көп кудайлуулукту кармангандарга, гностикалык-эманационисттерге жана марсионисттик-дуалисттерге каршы колдонгон деген тыянак чыгарсак болот.

Климент Александрийский сыяктуу чиркөө аталарынын көпчүлүгү Библиядагы антропоморфтук баяндоолорду метафордук көрүнүш катары кабылдоо жана түшүнүү керектигин таңуулашкан. Мисалы, ыйык Василий Кесарийский (330-379) – кимдир бирөөнү кайсы бир кыйынчылыкта жалгыз калтыргандыгынан улам Кудайды “Өзүнүн жүзүн” бурган деп талдаса, Григорий Назианзин – Кудайдын “бетин” анын көз алдындагы көзөмөл, Феодорит – ак ниеттүүлүк менен эркиндикти кайра калыбына келтирген, Иоанн Дамаскин – аны көптөгөн иштер аркылуу өзүн ачкан жана көрсөткөн деп талдаган.

Башка жагынан алып караганда Жаңы Осуятта Кудайды адамга окшоштурган антропоморфтук колдонуулар аз: Кудайдын сөөмөйү (Лк. 11:20), Кудайдын оозу (Мф. 4:4), Кудайдын келбети (Лк. 16:15), Жер Кудайдын буту үчүн таяныч (Мф. 5:35) ж.б. ушуга окшогон сүрөттөөлөрдүн баарын мета-

фордук чечмелөөгө болот. Буга карабастан Валентиниан жана Тертуллиан сыяктуу чиркөөлөрдүн көптөгөн аталары Кудайдын дене түзүлүштөгү адам сыяктанган концепциясын карманышкан. Ал эле эмес Ириней Лионский Кудайдын образын адамдан табат. Клименттен кийин эки кылым өткөн соң Ыйык Августин дагы деле чиркөөлөргө жана христиандардын арасына та-мырлап кеткен күчтүү Кудайды адам келбетинде сүрөттөгөн баяндоолор жана тулку бой тенденциясы менен күрөш жүргүзгөн.

Бул Жаңы Осуят Кудуреттүү Кудайга ылайык эмес деген далилге кошумча. Ал – христиандык. Баарын кармап туруучу Кудай / Ата жалпысынан Инжилдин 2,5%ын ээлейт, ошол эле учурда Инжилдин калган аңгемелери ар кайсы баскычта Иисус менен байланышкан, башкача айтканда, анын инсандыгы, окуусу, анын шакирттери, анын жолдоочулары, еврей жана фарсилердин биринчи динчилдери менен анын баарлашуусу ж.б. (Марк өзүнүн Инжилдинде Кудайдын Ата болуп эсептелишиндеги объектке карата колдонууда 0,2%, Матфейде - 0,6%, Лукада – 1,1% жана Иоаннда – 0,6% этишке орун берилген).

Ошондуктан бир объекте – Назареттеги Иисустун тегерегинде көптөгөн сүрөттөөлөр топтолгон. Ал ар башка терминдер, түшүнүктөр жана жолдор аркылуу сүрөттөлөт. Аны Адамзатынын баласы, Кудайдын баласы, Сөзү, Пайгамбар, Мессия, Кириос жана Кудай катары кайрылышкан.

Эгер Иисустун адам экендигине ыклас коюлбаса же жогоруда айтылган сүрөттөөлөрдүн мүнөзүнө жараша, эгер Жаңы Осуят системалуу же бир образдуу болсо, мүмкүн, Жаңы Осуятты сын көз караш менен талдоонун же андагы антропоморфизмди талкуулоонун зарылчылыгы болмок эмес. Бирок, Жаңы Осуяттын авторлорунун Христостун адам экендигине ушунчалык таасирленгендиктен, алар башка нерселерди да, жадагалса Кудайды да ал аркылуу чагылдырышкан. Тарыхый адам Иисус аркылуу диний түшүнүктөр менен адамзатынын ортосундагы төп келүү жаралгандыктан, салттуу христиандар үчүн бул бир эле учурда Кудай жана адам болуп эсептелген. Алсыз адам баласынын мындай кудуреттүү башкага айлануусу (воплощение) адамзатында эң жакшы тулку бой менен Кудайды адам келбетинде сүрөттөөдөгү реалдуулукту жайылтуунун жеткен чеги болуп эсептелет.

Мындан сырткары Иисусту сүрөттөөдө ар түрдүүлүк кездешет, жалпы кабылданган форма менен концепциядан тартып, алардын баарын жалпы бир түргө келтирүү өтө татаал. Андыктан Иисустун маанилүүлүгү жана анын

Кудай менен байланышы жөнүндөгү христология, Жаңы Осуяттагы антропоморфизмди иликтөөбүздүн негизин түзөт.

Жаңы Осуяттагы негизги маселе Кудайдын трансценденттүүлүгү менен антропоморфизмге байланышкан христология, башкача айтканда, Христостун диний адам экендиги жөнүндөгү окуу. Азыркы мезгилдеги илим мурдагы христиандык муундарга караганда Христостун динчилдиги тууралуу маселени, ошондой эле Иисустун адам экендигин талдоого кеңири кошулат. Негизинен байма-бай айтылган чиркөөлөрдөгү ерестик окуулардагы бардык эзелки христологиялык маселелер менен тенденцияларды, азыркы мезгилдеги христологиялык талкуулар менен пикир алышууларда токтолбогон көптөгөн сүрөттөөлөрдүн кездешүүсүн иш жүзүндө байкоого мүмкүн. Эзелки христологиялык ерестердин көпчүлүгү азыркы мезгилдеги христиандык ой-толгоолорго ойлонулбастан же күнөөлөнбөстөн эле камтылган.

XIX кылымдын акырына чейин христиандардын Иисус Христтин кереметтүү экендигине ишенүүсү көнүмүшкө айланган. Чиркөө ошондой эле жалпы христиан калкы ар дайым Иисус өзүн Кудайдын уулу катары билдиргенин, адамзатынын арасында өлүмгө чейинки жашоону (күнөөсүз) жашап, кудуреттүү Үчилтиктин экинчиси экендигин айтып келишкен. Христтеги бул Кудайда жана салттуу динчилдиктеги инкарнацияда, биз Кудайдын дене түзүлүштөгү жана адам келбетиндеги концепциясынын туу чокусуна жетебиз. Эгер Кудай Христ аркылуу башкага айланып, ичсе, жесе, уктаса, кайгырууну сезсе, жана акырында чырымда керилсе, демек, мындан биз физикалык жактан башкага айланган кудуреттүү дененин түз маанидеги өтө татаал көрүнүшүнүн реалдуулугун көрөбүз.

Көптөгөн кылымдар бою салттуу христиандардын башкы көйгөйү Кудайдын трансценденттүүлүгүн кантип сактап калуу керектигинде болгондугун жана ошол эле учурда аны башкага айлантуу жана Христти Кудай катары чырымга керүү аркылуу Аны сактоого жетишүү болгон. Бул башка жол табылбай турган, ылайыксыз парадокс болгон. Мында акыл-эстүү маани-маңыз четке кагылат. Бирок, азыркы мезгилдеги окумуштуулардын дагы, Иисус динчил жана өзүнүн адам экендигин тааныгандыгын, ага карабастан бул башкага айлануу (воплощение) кандайдыр бир образ менен көп кудайлуулукка же дененин динийликке кирбей тургандыгын айткандары таң калтырат. Бул адамзаттык аң-сезимге карама-каршы болгондой туюлат.

Маселе салттуу христиандык теологиядагы Үчилтик, негизги көйгөй бол-

гон Ажырагыс, Өзгөчө, Түбөлүк жана Жалгыз трансценденттик Кудай менен адам Иисус Христостун мамилесин канааттандыруу чече албагандыгында. Бул чаташкан маселеге карата салыштырмалуу көптөгөн акыл эмгегин талап кылган эмгектер жана жоромолдор бар, бирок алар адамзаттык ой корутундусу үчүн канааттандыруу эмес. Үчилтиктеги ультракападокийлик социалдык кыймылды же андагы Бартанын биригишин, силердин кабылдап же кабылдабаганыңарга карабастан, мурдагыдай эле Үчилтикти дене түзүлүштүк менен конкреттүү антропоморфизмден эч ким бөлүп карай албайт. Христос аркылуу адамзатына айлануусу же башка өкүлдөр аркылуу Кудайдын болгондугу бул ачык эле денелик көрүнүш. Салттуу христандыктагы кыйынчылык дайыма Христтин адамдыгын, ошол эле учурда Иисустун адамгерчилиги бүт бардыгына карата бейпил, тең экендигин жарыялап (күнөөнү кошпогондо), бирок аны бардык мамиледе Кудайга теңдеш болгон Үчилтиктин экинчиси катары Кудайдай көрсөткөндүгүндө. Мындай позиция парадоксалдуу, карама-каршы жана ой корутундуну четке кагат. Христиандыктардын негизги принциби, буга карабай, азыркы мезгилдеги рационалдык ой жүгүртүүнү өзүнө тарта албайт, анткени, татаал критерийлер менен куралданып, майда-чүйдөсүнө чейин тыкыр иликтеген бүгүнкү күндүн адамына көп нерсе түшүнүксүз. Азыркы мезгилдеги көптөгөн христиан окумуштуулары менен динчилдери салттуу тартылууну жокко чыгарууга же талкуулоого даяр эмес, бирок, дагы деле алар негизги таянычы, жадагалса учурдагы үмөттүн акыл-эстүүлүгү канчалык экендигин далилдей алышпайт. Аргасыздан келтирилген тарыхый аргументтердин айланасына кайрылышып, алар акыл-эс корутундусуна негизделбеген өзүлөрүнүн талаптарын сунуштап, аны менен кылымдын алгачкы жылдарында талкууланып, еретик катары четке кагылган пикирлерди көп учурларда кайталашкан. Тигил же бул кырдаалда да антропоморфизмге, дене түзүлүшкө, айрым учурларда үч кудайлуулукка айыптоону жокко чыгарууга болбойт...

Мындай парадокстун башаты Жаңы Осуят болушу мүмкүн. Анткени Жаңы Осуяттан бир дагы сөз Иисус тарабынан бекиген же жазылган эмес. Жаңы Осуятты жазуу ар башка аймакта, убакытта жана биримдиктерде, ар башка редакторлор тарабынан түзүлгөн кийинки муундардын акыл эмгеги. Азыркы мезгилдегидей Жаңы Осуят Иисустан кийин көптөгөн кылымдар бою алгачкы христиандарга жана анын шакирттерине жеткиликтүү болгон эмес. Бул китептер өзгөчө талаптагы конкреттүү элдердин тобу үчүн жазылган жана андагы идеялардын баары беделдүү бир томго биригиши өз убагынан кечиккен жана идеяларды бириктирүүнү авторлор жактырышкан эмес. Китепти мындай түзүп чыгууга буга чейин түзүлгөн еврей элинин

Тоорат китеби түрткү болгон. Башка бирөөлөрдүн чыгармаларынан терип эмгек жазып чыгуу жана бул конкреттүү топтогулардын эмгектерин (диний эрежеге өткөрүү жараянын) өз алдынча топтоо, аларды бири-бирине окшоштуруу, христиандык чиркөөнүн татаал өнүгүүсүндөгү абройлуулуктун натыйжасы болгон. Ошол учурдагы бардык диний багыттагы принциптер камтылган жазуулардын тизмесин жана диний эрежелерди түзүп чыгуу үчүн чиркөөлөргө 367 жыл талап кылынган (Жаңы Осуятты).

Жаңы Осуяттын жактоочулары (апологеты) анын тарыхый канондорун түзүү жараянында авторлор, аймактар, булактарга кайрылууда жана мезгилдик көрсөтүүлөрдө кеңири кулач жайган. Салттуу жана православ окумуштуулары Жаңы Осуят абсолюттуу түрдө шакирттердин анык өзү (аутентично) жана шыктанган шакирттердин эмгеги болуп эсептелерин, андагы жазуулардын баары шакирттерге же апостолдорго туура келгендигин жарыялашкан. Азыркы мезгилдеги окумуштуулар адабий сындар, кайдыгерлик менен редакцияланган маанини жолдоп, Жаңы Осуятка карата айтылган тарыхый ыкма жана андагы жазуулардын түп нускалуулугуна, ошондой эле анын кудуреттүү табиятына болгон салттуу көз караш менен макул эмес. Алар Жаңы Осуят Иисустун шакирттеринин катышуусундагы китеп эместигин, алар жашап өткөндөн кийин көп убакыттан соң бизге белгисиз болгон авторлор тарабынан жазылган дил баян экендигин айтышкан. Аны менен катар алар дил баяндагы жагдай (автор, мезгил, аймак, окуя жана башка бардык конкреттүү жагдайлар) Павелдин катынан сырткары Жаңы Осуяттын жазууларынын бири да белгилүү эместигин далилдешкен. Андан соң алар Иисус өзүнүн шакирттеринен эч убакта айтылгандарды тизмектеп жазып калтырууну суранбаганын далилдешкен. Иисустун кайра жаралышынан кийин анын шакирттери акыр заман жана Кудайдын падышачылыгынын келиши жөнүндөгү үгүттөөлөр менен алек болушкан, андыктан Иисустун айткандарын жазууга кызыгышкан эмес. Мындан сырткары, алардын арасында Кудайдын пайгамбардык духуна болгон жана акыр заман жөнүндөгү акыркы (эсхаталогичный) ишеним жаралып, алгачкы христиандар Инжилди жазууга караганда оозеки түрдө өткөрүп берүүгө жана үгүттөөгө басым жасашкан.

Мындан улам, Иисустун экинчи келишинде убакыт агымындагы жигердүүлүк салыштырмалуу өчө түшкөн жана сөз менен каада-салт экинчи муунга чейин оозеки түрдө өткөн. Качан гана анын кармалуусу бир нече көйгөйлөрдү жаратканда, китептер жазыла баштаган. Бул убакыт аралыгында жаңы санат сөздөр пайда болуп, алар алгачкы булакка кошулуп калган. Инжил 50-60 жылдан кийин келип чыккан. Мындан сырткары, Жаңы

Осуяттагы жазуучулар тарыхый окуяларды алгачкы калыбында билдирген жөн эле биографтар болгон эмес. Алар аныкталган “жашоо жагдайлары” (Sits im Leben) эмнени билдиргенине жооп беришкен, аны менен алар өз кызыкчылыктарын көздөшкөн. Алар өз мезгилинде диний ишенимдеги адамдар болушкан жана Кудайдын элчисин жалпы баалуулуктун маани-маңызы катары көрсөтүшкөн. Ошондуктан Инжил жазылганга чейинки кырк, алтымыш жана жетимиш жылды камтыган тарыхтагы жашоону сүрөттөп чыгуу аракети, аныгында, натыйжалуу жыйынтык бермек эмес. Иисустун көз карашында айтылгандар менен эзелки чиркөөлөрдүн аны Христ, Кудай же Кудайдын уулу катары чечмелөөсүнүн ортосунда өтө чоң туңгуюк жаралган. Демек, анда бул китептерде Христтин жаралуусундагы окуялар жөн эле чечмеленген (интерпретация) жана Иисус өзү жөнүндө үгүттөгөндүгү, аныгында, ал ким болгондугу тууралуу так, анык маалымат берилбеген деп түшүнүүгө болот. Диний негиздеги эрежеге өтүү (канонизация) жараяны жүз жылга созулган. Мындай диний эреже (канон) V кылымда Батышта Ыйык Августин менен Иеронимдин таасири алдында жабылган. Ал эми Чыгыштагы гректердин чиркөөлөрүндө бул маселе император Константин аркылуу чечилет. Ал жаңы борбордо колдонуу үчүн Евсевиге бул Жазуулардын 50 нускасын даярдоону буюрат. Ошентип, 27 Жаңы Осуят китеби, көчүрмөлөрдү кошуп эсептегенде, жарым-жартылай расмий китеп катары таанылат.

Эми биз Жаңы Осуятты китеп катары окуганда, айрым христиан епископтору жактырган жана Иисустун өлүмүнөн кийин үч кылым бою айтылып келген, ошондой эле империянын кысымы алдында болгон мезгилдеги китептердин тизмектелишин гана окуйбуз. Үч кылым – бул узак убакытты камтыйт. Балким, элдерден тышкары Жаңы Осуяттагы ар бир ариптин артында бүт адамзаттык чектөөлөрү менен тургандарды жана Ыйык Духтун жубатарлык иши менен жетекчилигин коргоого алуу акылга сыйбайт болчу. Жалгыз гана ынандыарлык тыянак – бул Жаңы Осуяттагы диний эрежелерди түзгөндөр жана авторлор жөнөкөй эле адамдар болгондугу.

“Христ жөнүндө эмне деп ойлойсуз?”, – деген негизги суроого Жаңы Осуятты жазган жазуучулар ар түрдүүчө жооп беришкен. Ал – пайгамбар, периштелердин ханзаадасы, ал – Христос, Мессий, Адам баласы, Кудайдын уулу, Кириос (Кудай деген мааниде) жана Иоанндын Инжилине ылайык, ал салттуу түрдө Кудай катары которулган Логос же Теос болуп эсептелген. Мындай белгилөө биздин антропоморфизмди изилдөөбүздө өтө зарыл анткени, эгер Иисуста Кудайдын жогорку атрибуттары (кудуреттүүлүк түбөлүктүүлүк, абсолюттук космостук үстөмдүк) кездешип, Кудай-

га тендеш болсо жана акырында реалдуу Кудай даражасында белгиленсе, жогоруда айтылгандардан кийин, Жаңы Осуяттагы Иисустун Кудай экендигиндеги түшүнүк Кудайдын адам сыяктанышы же дене түзүлүштүк болуп эсептелбейт.

Качандыр бир убакта чиркөө Логос менен Теософияны жогору баалагандай, ал эми башка христологиялык түшүнүктөрдө, өзгөчө пасхалдык тажрыйбада Иисустун Кудай болгондугу менен макул болушкан. Иоаннын Теософиясы, ал коммуникативдүү инструмент сыяктуу колдонулган Кудай (ho theos) тууралуу абсолюттук маанайга жык болгон. Мындай тарыхый басып өтүүдө жогорку христология Иисустун динчилдигинин тереңдешиндеги, Иисустун өзүнүн же анын шакирттеринин идеясы эместигиндеги тарыхый фактыга басым жасайт. Ал өзүнүн жаралышы жана мазмуну боюнча акыркы пасхалдык тажрыйбадагы христиандык сүрөттөөлөргө милдеттүү. Анын акыркы абсолюттуу чыгармалары (увертюры) жана чабуулга өтүүнү көздөгөн оюндары (гамбиты) теологиялык жактан жүйөлөштүрүлгөн.

Иисусту аздектөө жараяны акырындык менен башталып, Жаңы Осуяттагы диний эрежеге өтүү (канонизация) сыңары кылымдарга созулган. Кийин чиркөө пасхалдык тажрыйбада Иисустун асманга тиешелүүлүгүн тааныгандан кийин алар чиркөөнү колдоону көздөп, Инжилди жана башка материалдарды таптакыр алып салышкан. Антпесе бири-бирин жокко чыгарган христологияда адамды кудуреттүү атрибуттар жана сапаттар менен сүрөттөөдө жана акырында Иисустун пайгамбар, периште, Мессий жана Кудай катары кабылданышы түрдүү өзгөрүүгө (метаморфизирован) учурамак. Ошондуктан адамзат менен динчилдик тарыхый адам Назареттеги Иисуста дал келип, анын бийик сүрөттөлүшү (иллюстрация) жана андагы тулку бой менен антропоморфизмдин жеткен чеги ылайыктуу болуп, терминологияны жана кийинки мезгилдердеги христиандардын концептуалдык чеги менен контекстин камсыздаган, ал эми алардын тобокелчилик менен өзгөргөнүн түшүндүрүүдө, Иоаннын христологиясындагы апостолдук Аталардын Иисусту эч ойлонбостон Кудай катары кабылдашынын таасиринен улам болгондугун айтышкан. Мисалы, Игнатий ойлонбостон Иисусту Кудай деген.

Жаңы Осуяттык айрым китептеринде, өзгөчө, эгер алар кийинки мезгилдеги теологиялык окуяларда белгилүү болсо Иисус Христтин макамын жана айрым белгилүү жерлерде анын өзүн Кудайга тендеш кылып көрсөтүшкөн. Буга карабай, бул үзүндүлөр ар башкача талдоого жатат, акыркы мезгилдердеги абсолюттуу динчилдиги жөнүндөгү (бардыгында Ата катары)

христологиялык таңуулоо өзгөчө Жаңы Осуяттын монотеисттик үзүндүлөрү ишеним жаратпайт. Мындан тышкары, аба-ырайын билдирген Инжилде Жараткан Кудайдын абсолюттуу жалгыздыгын жана уникалдуулугун баса белгилеген бир нече үзүндүлөр кездешет (Мк. 12:29-32). Башка жагынан, тексттерде Иисустун Кудай Атага баш ийиши жана анын сыйынууну кабыл алуусунда башка орундар бар (Лк. 6:12, 10:22, 3:22, Мф. 19:17, 11:27, Ин. 7:29-33, Мф. 3:16-17).

Белгилей кетүүчү жагдай, жогоруда айтылган үзүндүлөр көптөгөн салттуу христиандар ишенген Иисустун терең жана абсолюттуу динчил экендигин далилдебейт. Акыркы чыгарылыштагы диний баш ийүү – бул абсолюттуу динчилдик эмес. Мындан тышкары, бул үзүндүлөрдү Иисуска диний макам берүү үчүн колдонулган деп чечмелесек болот, бирок, буга карабай алар Иисустун Кудай жана элдер менен болгон мамилесине, монотеизмге, тритеизмге, антропоморфизмге, денелүүлүккө жана трансценденттүүлүккө байланышкан көптөгөн олуттуу суроолорду жаратат.

Алгачкы чиркөөлөр ойлонбостон Иисуска жалпы масштабдагы динчилдикти, жадагалса абсолюттуу диний титулдарды, иш-аркеттерди, атрибуттарды жана функцияларды ыйгарышкан. Мындай динчилдикти ага ыйгаруу христиандарда ишеним чектен чыкпагандыктан, аны сактап калууда көптөгөн көйгөйлөрдү жараткан эмес. Бул Кудай гана болгон, Кудайдан башка эч ким күнөөгө баткан адамзат сактап кала алмак эмес.

Көйгөй качан гана чиркөө тышкы дүйнө менен кездешкенде жана христиандык окуунун акылмандуулугу менен маанисин далилдөөдө келип чыккан. Анткени христиандар Кудай деп кабылдаган, алар сыяктуу эле отуз жылдай кадимки табигый жашоодо жашап, ичкен, жеген, кыйналган жана аёосуз керилген. Чиркөө өзү күбө болгон реалдуулук мына ушундай болгон. II кылымда жашап өткөн бутпарас-философ Цельсустун: “Анын жолдоочулары андан Кудайды жаратышты... Төмөндөөчү Кудай жөнүндөгү идея маңызсыз. Эмнеге Кудай бардыгын актоо үчүн түшкөн? Демек, бул Кудайды өзгөрүлмө кылбайбы?”, – деп айтуу менен бул көйгөйгө так аныктама берген. Ал жок жерден эле христиан динине жана теологиядагы инкарнацияга чабуул жасаган жана аны “адамзаттык бардык баалуулуктарга карата кастык”, – деп атаган.

Ички кысым да болгон. Биринчиден, мындай чаташкандык чиркөөнүн өзүндө да эң алгачкы доктринада пикир келишпестиктерди жараткан, мындай көрүнүштөрдөн соң чиркөө так болууну буйруду. Ички кысым өзгөчө,

еврейлер менен бутпарастардын аёсуз басып кирүүсүнө бөгөт коюу үчүн акыл-эстүү коргонууну жана карама-каршы жолдорду жеткиликтүү түшүндүрүп берүүнү талап кылды. Баштапкы христиан дининде “ишеним – азап чегүүдө эмес, а иш аракетте” деген сыяктуу жарыялоолор Маркион, Птолемей жана илимий таануунун булактары, мүмкүнчүлүктөрү жана жолдорун иликтөөчүлөр (гностики) тарабынан көтөрүлгөн. Мисалы Маркион Иисустун адам экендигин танган. Анын Иисусу адамдай жабык жайларга отурууга мүмкүн болбой тургандай, эң зоболору болгон. Бул Маркиондук диний окуулардын бири докетизм (Иисустун физикалык денеси болгондугу жана анын физикалык жок болушу жөн эле туюлгандык, ал аныгында, тулку бойсуз, таза дух болгон, мындан улам ал өлбөйт) болгон.

Христов чиркөө коомунан (паства) сактанууда докетизм (маркиондук диний окуу) көйгөйлөрүн чечүүдө чиркөө өзү көйгөйлөргө кабылган. Ошондой эле Иисустун динчилдигине ушунчалык басым жасаган, жадагалса анын адамгерчилиги менен динчилдигинин ортосундагы ажырым алдынала жуулуп кеткен. Чиркөөнүн Атасы Климент Александрийский “докетизмдин чегине жакын” болгон¹⁷. Чиркөө Кудай концепциясын колдонуу менен Иисустун динчилдигине канчалык катуу басым жасаган сайын, Назареттеги Иисустун Кудайдын уулу жана Жалгыз, Кудайдан жаралгандыгын далилдөө ошончолук ого бетер татаалдаган. Байыркы чиркөөлөр аркылуу өткөн жеңил маркиондук диний окуунун (докетизм) таасиринен чиркөөлөрдү сактап кала алышкан эмес.

Христиан дини өзүнүн интеллектуалдык баалуулугун далилдөөдө жана бутпарастардын басып кирүүлөрүнө бөгөт коюуда, гректердин философиясында жана иудаизмде, өзүнүн окууларында Кудай Ата менен Иисус Христтин ортосундагы байланышта башка так жолду салыштырмалуу таба алган эмес. Христиан эмес еврейлер жана бутпарастар үчүн катуу талаптагы монотеизмди, экинчи жагынан Иисус Христтин динчилдиги, анын азап чегүүсү жана Кудай катары керилүүсүн түшүнүү татаал болгон. Иустин, Мартир, Феофил, Татиан, Аристидис жана Афинагор сыяктуу христиандык жактоочулар мындай ыңгайсыз жагдайды жана христиан дининин анык экендигин актоо үчүн философиялык божомолдор менен жооп беришкен. Алар өз мезгилиндеги философиялык концепцияларды колдонуу аркылуу Кудай менен Иисустун ортосундагы так чекти чектөө аракетинде болушкан. Алардын арасында эң белгилүү болгон Иустин мисалы болбоду дегенде Иисустун Кудайдан келгендигин, Кудай менен бирдей эместигин, Иисус Кудайдан төрөлгөндүгүн, Ал динчил экендигин, бирок алгачкы мааниде эмес, Анын динчилдиги келип чыккандыгын таңуулаган¹⁹. Ал буга

чейин жаралган Логос, жаратуучулуктагы Кудайдын агенти болгон, ал аркылуу анын бардык жаратмандыгы түзүлгөн. Андыктан аны экинчи даражадагы көз караштан алып караганда Кудай деп атаса жана динчил катары ага таазим этсе болот деген. Татиан жана Ипполит сыяктуу башка жактоочулар Кудайдын трансценденттүүлүгү анын өзгөрүлбөстүгү жана теңдеш эместигинде Логостун христологиясын сактап Иустинди жолдошкон.

Жактоочулар (апологеты) Кудай Атага баш ийип, анын жараткан эмгеги талап кылгандай Логосту ачыктан-ачык туурашкан. Ошондой эле алар монотеизм идеясын кепил кылууда Кудайга салыштырмалуу Логосту ачык эле чектөөлөр менен жаратышкан. Жактоочулардын мындай логостук чечмелөөсүндө орто платонизмдин үзүндүлөрү да кездешет. Логос Кудайдын абсолюттуу трансценденттүүлүгүн, көзгө көрүнбөстүгүн жана таанып билүүгө мүмкүн эместигин белгилөөдө космостук жана дүйнөлүк байланышта жеткиликтүү болгон. Адам жана дүйнө менен түздөн-түз байланышууда Кудуреттүү Кудай өтө эле трансценденттүү. Логос – бул Кудайдын чыгармачыл эрки, баш ийген ортомчу, куралган Кудай болгон. Тертуллиан (160-220) жана Ориген (185-254) сыяктуу чиркөө аталары экинчилик, баш ийүүчүлүк жана куралгандык мамилесинде, Христтин Кудай менен мамилесинде, жактоочулардын позициясын колдошкон. Баласы Атасы тарабынан берилген күчтү жана эрежени колдонгондуктан Кудайдын артыкчылыгы менен монархия сакталган²¹. Мунун баарын баласы акыр заман болгондо атасына өткөрүп берет. Ата монархиянын кепилдиги болуп эсептелсе, баласы экинчи орунда аралашат, бирок ошол эле учурда Дух катары үчүнчү орун да берилет. Тертуллиандын үчилтиги өзүнүн табиятында метафизикалык эмес, үнөмдүү жана динамикалуу. Ата гана түбөлүктүү трансценденттик Кудай, ошол эле учурда башка эки зат *unitas significatae* жаралган, андыктан алардын аткара турган тапшырмалары бар. Анын концепциясы бирдиктүү ошондой эле математикалык. Кудайда бөлүктөр жок. Мында Кудайдын эрки менен элдердин конструктивдүү жуурулушу болгондуктан бул абдан философиялык жана өтө чектелген. Тертуллиан христологияга “кебете”, “парда” (ким экендигин жашыруу) деген түшүнүктөрдү киргизген.

Ориген Иисустун ролунун экинчилигине жана орточолугуна басым жасаган. Ал Логостун жүрүшүн атанын жүрүшүндөгү акыл-эстеги эрктик жүрүшкө теңеген. Кайсы бир эрк акыл-эстен бөлүнгөн эмес, жана анан ичинен өз ара бөлүнүүсүнө алып келбейт. Белгилер ошол учурда экинчи даражада каралган жана мындай экинчилик абийирдүүлүккө арзыган. Бул жагдайда Ориген Христос сыяктуу кайсы бир болмуштун жаралуусуна жол

бербейт, бирок ал жадагалса Христос өзү сыйынган Кудай Атага гана макул. Христке берилген сыйынуу Атага Христ аркылуу өтүшү керек. Кудай Христтен жана Духтан артыкчылыктуу, анткени ал төмөнкү заттардын падышачылыгынан артык²³.

Иринея (202) жана Климент Александрийский (150-215) философияга караганда салттуулукту карманышкан. Алар Ата менен Баланын жана Ыйык Духтун ортосундагы байланышты түшүндүрүүдө интеллектуалдуу чечмелөөнү издешкен эмес, анын ордуна философиялык түшүнүктөргө караганда салттык терминологияга таянышкан. Көптөгөн окуяларда алар Логостун христологиясын түшүнүүдө экөө тең Кудайдын Өзүнөн кем эмес Логостун Иисус Христте болушун жактагандар менен макул болушкан эмес. Иринея үчүн Логос жөнүндөгү чыгарылган терминдер жана аны Кудайга баш ийдирүү же ал тууралуу башка бир зат катары жактоочулардай ойлонуу, аны сактап калуудагы ишине зыян болгондуктан, ага колдонууга мүмкүн болгон эмес. Ал Логосту толугу менен Атасы менен Баласына окшоштурган. Кыскача айтканда, Логос – бул Кудай, бирок кубулган Кудай, жете алгыс эмес, колдон келгис жана дүйнөдөн бөлүнгөн Кудай²⁴.

Биз талкуубузду бул бөлүгүн жалпылоодо, биздин заманга чейинки II кылымга чейин Кудай жөнүндөгү христиандык үлгүнүн жана Христтин адамдыгы жөнүндөгү окуу так келтирилбегендигин, тескерисинче, ийкемдүү, агымдык жана чаташкандыгын белгилөө менен аяктайбыз. Христтин баш ийүүсү, ойдон чыгарылгандыгы жана экинчи даражалуулугу жөнүндөгү идея, Иустин сыяктуу табышкер христиандардын арасында жаралган. Экинчи жагынан, православдуу чиркөө менен тең тайлашкан салтчылар көбүрөөк ыктаган Биримдик, Теңдик жана Христтин Түбөлүктүүлүгү деген терминди колдонсок, анда бул Кудай Ата менен теңдештикке барабар. Акырында докетизмдин (маркиондук диний окуу) формасы мүмкүн болгондугун эсепке албаганда, ага таандык болбогон адашуулар же көйгөйлөр болмок эмес. Буга байланыштуу денелүүлүккө, антропоморфизмге, көп кудайлуулукка ошондой эле иррационализмге, жадагалса, Цельс сыяктуу бутпарастыкка күнөөлөнгөн.

Бүдөмүк маркиондук диний окуу (докетизм), чиркөөдө өзүнүн акыркы сүрөттөөсүн, диний биримдикти катуу карманып, Иисусту Кудай, Жаратуучу, Ааламдын Атасы менен теңдештирген монархисттик-модалисттерден тапкан. Иисус, Сөз же Бала жөнүндөгү кандай гана жоромолдор болбосун, алардын башкалыгы же Атадан мыктылыгы, модалисттерге эки Кудайды шакабалоого тете болгондой туюлган. Бул айтылгандарга биздин замандын

200-жылдарында маани берген кичи азиялык Праксей 210-ж. менен Ноет болгон. Алар Кудайдын Иисуста болгондугун айтышкан. Савеллий 215-ж. – епископ Птолемаид Пентапольской Ыйык Үчилтик жөнүндөгү окууну (савеллианства) негиздеген, ерет катары таанылган, ал эң даңазалуу жана маанилүү теолог болгон. Алардын карманган позициясы абдан эле жөнөкөй болгон. Жазууларда жазылгандай дүйнөнү Кармап турган Жалгыз Жаратуучудан башка Кудай жок, Христос Кудай болсо, анда ал элдер Ата деп кайрылган Жаратуучунун дал өзү дешкен. Алар “Мен жана Ата – бир” - деген сыяктуу дал келүүчүлүктүн белгилерин колдонушкан жана Иисус менен Кудайдын дал келгендигин жана абсолюттуу окшоштугун белгилешкен. Алар православдык христиандарды үч кудайлуулукка күнөөлөшкөн.

Мындай экстремалдуу позиция жана Кудай менен Иисустун байланышын дагы тактык, мүмкүн эки ача ойду жараткан ортодоксалдык окууларга жооп болмок. Иисусту абсолюттуу кудайдык даража менен карап, ага таазим этүү жана Кудай деп атоодогу ачыктык, кимди болбосун Кудай менен Иисустун ортосундагы ажырымды жокко чыгаруусуна алып келмек. Бизге чейин жеткен “Кудай төрөлөт”, “Кудайдын көзөмөлү”, же “өлгөн Кудай” деген фразалар христиандардын арасында ушунчалык жайылган, жадагалса Тертуллиан монархист-модулисттерге болгон өзүнүн каршылыгына карабастан, аларды колдонбой коё алган эмес. Тараптардын ортосундагы негизги айырмачылык бул тактык менен системалаштыруу. Модалисттик-монархисттер Христке карата популярдуу христиандык ишенимди так жана ачык түрдө системалаштырган. Бул христиандык диний тилдеги эки ача диний сүрөттөөлөргө карата так түшүндүрмө берген батыл кадам болгон. Бирок чиркөө анын коркунучтуу натыйжасынан улам кабыл алган эмес. Бул болгону жөнөкөй денелүүлүк жана патриассизм болчу, бирок алар Иисустун динийлигин коргоо менен катар монотеисттик максатка умтулган, андыктан чиркөө өз алдынча мындай баатырдык менен айтылган терминдерди, боло турган коркунучтардын алдын-алууну көздөп жактырмак эмес. Эгер тарыхый Иисуста Кудай толугу менен болгон болсо, анда Кудайдын трансценденттүүлүгү эң төмөнкү деңгээлге түшөт. Байыркы чиркөөлөр (предникийский) кайсы бир деңгээлде Кудайдын бөлүгү Иисустун айлануусунда (воплощение) болгон эмес деп, Кудайдын Иисустан жогору турарын далилдөөгө аракеттенишкен. Бирок мындай чаташкан позиция адамдардын диний ишенимдерин сактап калууга жеткиликтүү болгон эмес.

Алгачкы Осуяттагы Кудайды адамга окшоштурган баяндоолор менен денелүүлүк кездешкен үзүндүлөр диний үч биримдикти чечмелөөдө маанилүү

роль ойногон. Ошондой эле гректердин философиясында Кудайдын трансценденттүү катары белгилүү болушу жана андагы Кудайды адам келбетинде сүрөттөгөн жана башка рудиментардык же бутпарастык көрүнүштөр мазактоого жатмак. Платонизмдеги экинчи жолу кайрадан ойдон чыгарылган диний жаралуу жөнүндөгү окуу, алгач Кудайдын трансценденттүүлүгүн андан кийин бутпарастыкка айыптоодон куткаруу үчүн зарыл болгон. Мындан тышкары, мындай диний түшүнүктөр куткаруучулуктун максатына туура келмек эмес. Диний ишенимдеги карапайым адамдардын арасында Кудайдын кудуретинен сырткары өзүн куткарууда, алардын күнөөлөрү үчүн курмандык чалышкан. Мындай кысым көрсөтүү христологиянын тарыхынын ажырагыс бөлүгү. Негизги болуп Кудайдын трансценденттүүлүгү жана Айтып бүткүстүгү коюлгандыктан, православдык коргоочулар Зефирин жана Рим епископунан башка монархист-модалисттердин баарын еретик катары айыпташкан. Буга карабай антропоморфтук көрүнүштөр алардын айыпталуусунан кийин дагы болуп келген, дээрлик христиандардын тарыхында адамдар Христтин динчилдигин жокко чыгаргандыгы, көп учурларда Ата менен Баланын ортосундагы айырманы тангандыгы үчүн сот жообуна тартылышкан. Анын биринчилигин тануу – жалпысынан христиандык эмес, ал эми акыркылыгын тануу – акылга сыйбаган көрүнүш катары каралган. Күчтүү карама-каршылыкка, модализмге карабастан, өзгөчө карапайым христиандардын арасында Кудайдын мөлтүр таза адам келбетиндеги түшүнүгү кеңири жайылган көрүнүш боюнча калган. Мындай көрүнүштүн көпчүлүк карапайым адамдар тарабынан кабылданышы, ошол мезгилдеги аруулук менен айкалышкандыкты көрсөткөн.

Ошол эле учурда монархизмдин башка түрү Батышта да, Чыгышта да актуалдуу болуп, ал Иисус менен башка кыйырдагы Кудайдын байланышы жөнүндөгү маселени көтөргөн. Батышта Феодот (190-ж.) Иисустун адам экендигин окуткан. Иисус Кудайдын буйругу менен Ыйык Дух аркылуу күйөөгө чыкпаган кыздан төрөлгөн. Анын мындай төрөлүшү аны Кудай же динчил кылып жаратпады. Кудай анын жердеги жашоосунан аруулукту сезді, андан соң сыйынуу учурунда ага Ыйык Духтун киришине мүмкүндүк берди. Ал үчүн Кудайдын максаты болгон жана Ал аны бул үчүн даярдаган. Иисус кудуреттүүлүгүнөн же динчилдигинен эмес, өз шыгынын аркасында сыйынуу учурунда Христке айланган. Мындан сырткары Иисус бүткүл адамзатынан изгилик жагынан жогору болгон. Ал эми анын асырап алынышы эч убакта анын адамгерчилигинин кемишине алып келмек эмес жана аны Кудай кылмак эмес. Ал дайыма айткандан чыкпаган Кудайдын кызматчысы боюнча калган.

Феодот жыйынтыгында христиандык диний агымды (адобционизм), Кудайды четке каккан төңкөрүштү негиздөөчү катары мүнөздөлгөн. Адобционисттер библиялык монотеисттик үзүндүлөрдү, ар башка мезгилдик аралыктагы айырмачылыктарды жана ачык эле Инжилдеги Иисустун адамдык табияты, жердеги жашоосу жөнүндөгү үзүндүлөрдү колдонушкан. Алар ошондой эле трансценденттүүлүк менен Иисустун өлүмүнүн ортосундагы өз ара катышты табышкан. Бирок алардын идеялары православдардын көз карашына туура келген эмес.

Чыгышта бул кыймыл Пол Самосатский, епископ Антиохи, Пальмира падышалыгындагы борбордук королева Зенобиянын жетекчилиги алдында бир кыйла белгилүү болгон. Бул кыймыл Иисустун табияттан кудуреттүү болуп жаралбагандыгын, анын табияты адамдык гана болгондугун, анткени ал асмандан жана кудуреттүү субстанциядан эместигин айтышкан. Иисустун кадимкидей эле адамдай төрөлүп болуп, ал билимге жана акылмандуулукка өсүп жетилген. Ал эми Логос Кудайы аны асмандан шыктандырып, анда ички адам катары жашаган. Иисус адамдык табиятын да, адамгерчилигин да жоготкон эмес. Ал жеткиликтүү билимге ээ болгон жана Логостун башкаруусунда болгон. Логос менен Иисус жаралышта же айкалышта бир жаралган эмес, алар эрк менен сапат жагынан бирдикте болгон. Мария адам Иисус, ошондой эле башка бардык элдердей кудуреттүү Логосту төрөгөн да, жараткан да эмес. Мындан сырткары, Иисус Логос эмес, сыйынуу учурунда Ыйык Дух тарабынан майланган адам.

Иисустун өзгөчөлүгү ал дайыма диний деңгээлде жашагандыгында болгон. Анын өзгөчөлүгү жаралышы же табиятында Кудай менен бирдейлигинде эмес, мүнөзү менен эркинин биримдигинде.

Аны менен катар бизге Иисуска Кудайлык даража берилгенге чейинки жаралуусу тууралуу кеп кылганга мүмкүнчүлүк берилген. Павел Самосатскийдин Иисустун кудуреттүү табиятына ишенбегени түшүнүктүү. Башка жагынан алып караганда, анын христиандык диний агымына (адобционизм) кошумча, ал Иисустун табигый кудуреттүүлүгүн, же табиятынан Кудайдын Баласы болгондугу тууралуу божомолдорду далилдөөгө аракеттенген, анын мындай аракети Кудайды кабылдоодо эки жактуулукка алып келип, монотеизмге залал келтирмек. Христтин кудуреттүү жаралышы жөнүндө айткан чиркөөдөгү бардык диний кызматчыларды (псалмы) Павел ишинен айдаган. Жыйынтыгында, бул маселеде чечимди кабыл албаганы үчүн Павел 269-жылы Антиохийский соборунда соттолгон. Ал Иисусту Кудай катары, Кудай менен бирдейлигин жана анын кудуреттүүлүгүн тангандыгы үчүн еретик катары жарыяланган.

Ортодоксияга ар түрдүү жолдор менен каршы чыгып, көптөгөн кыйынчылыктарды басып өтүүсүнө түрткү болгон, трансценденттүүлүк жана Кудайдын жалгыздыгын акылга сыйгыс терминдер менен түшүндүргөн, монархизмдин эки түрү тең еретик катары айыпталган. Православдык Аталар өзүлөрүнүн логостук христологиясын карманышып, Кудайдын бирдейлигиндеги салыштырмалуу түшүнүктү таңуулашкан. Үчүнчү жүз жылдыктын аягында логостук христология, ошол мезгилдеги бекитилген чиркөөлөрдүн бардык бөлүктөрүндө жалпы кабылданган жана диний ишенимдегилердин көпчүлүгүндө, өзгөчө Чыгышта өз ордун тапкан.

Логостун расмий христологиясы же Иисустун диний табиятына болгон ишеним, монархизмдеги динамикалык адам кудай тууралуу окуудан кутулган, бирок буга карабай алардын окуусу таптакыр жок болуп кеткен эмес. Лукиан менен Арий епископ Павелдин логикасы менен талдоолорго ынтызар болушкан. Арий эл арасында Христтин табияты жана анын Кудайга карата мамилеси жөнүндө талкуулап, эл арасында күчтүү толкунданууну жараткан. Арийдин далилдөөсүндө Кудай жалгыз жана субстанция же личность. Ал жалгыз түбөлүктүү жана алмашылгыс зат. Логос мурда болгон зат, жөн эле жаратуучулук бар. Ал жок учур да болгон, мына ошондо ал Ата аркылуу жоктон жаралган. Балдарга карата салыштырмалуу чындык – бул Иисустун Кудай Атанын Баласы болушу. Ата Баладан мурда жаралган. Иисус Бала Ата аркылуу, ал жаралганга чейин болбогон субстанциядан жаралган. Арий библиядагы Иисустун Ата “менден чоң” (Ин. 14:28) деп, так кесе айтканын жана Иисус өзүнүн шакирттерин шыктандырууда “бирдейлигибиз, биз бирдей катары” (Ин. 17:20-26) деген күбөлүктөрдү колдонгон. Арий Кудай менен Иисустун айланасындагы табигый кудуреттүүлүк же субстанция менен шакирттер бирдей эместигин айткан. Так ошондой эле Бала менен Атанын бирдейлиги Кудайдын эрки, кудуреттүүлүк же маңыз эмес. Мындан сырткары 1-Кор. 8:5-6 Кудай менен Христи айырмалоо келтирилген. Кудай Айтып бүткүс, бирок Кудайдын баласы акылмандыкта жана билимде өйдөлөөдө, демек, ал өзгөрүлмө. Иисуска айланган Баласын Логос деп атасак болот, бирок ал түбөлүктүү Логостон же Акыл-эс Кудайынан дароо айырмаланат. Адамзаттык болгондугу менен Баланын мааниси, Кудайдын мааниси менен туура келбейт. Иисуска айланган Бала бардык жаратуулардын арасынан биринчиси болуп эсептелет, демек, ал кайсы бир жандуудан, периште же адамдардан жогору. Өзүнүн жердеги жашоосу учурунда Кудайдын эркине майтарылгыс берилгендигин сактай алгандыктан Баласына атак-даңк жана жарык нур берилген, андыктан аны “Кудай” деп атап, таазим этсе болот. Бирок, аны Кудайдын так өзү деп табуу Кудайга шек келтирүү. Арийдин “жарым кудай” жөнүндөгү бул окуусу Логос хрис-

тологиясынын православдык жолдоочулары тарабынан четке кагылып, еретик катары жеңилүүгө дуушар кылган.

Трансценденттик көз караштар менен Кудайдын курмандыкка чалынуусу аркылуу күнөөдөн арылуунун ортосундагы бул ички карама-каршылык эки тараптын тең тынчыздануусунун башаты болгон. Арианада эмнегедир болжолдуу күнөөдөн арылткан Кудайга айлануунун үстүнөн Кудайдын кайра жаралуусун каалашкан. Расмий тарап бул жасалма байланышка жана иррационалдык жоромолдорго маани берип, мындай кысым менен жашай алмак. Жогорку Афанасийдин Биринчи Никей соборунда Евсеви Никомедийскийдин Христ жөнүндөгү ариандык диний ишенимин ачык кароодо, Логостун христологиясы өзүнүн каршылаштарынын арасында биротоло жеңишке жетишкен. Император Константин биздин заманга чейинки 325-жылда Никей соборунда чиркөөлөрдү бириктирүү максатында диний ишеним эрежесин иштеп чыгуу үчүн Биринчи Вселенский менен жыйын өткөрүп, ага төрагалык кылган. Никейлик ишенимдин символу “Ата жана Бала бир субстанциядан турарын” (homoousios) жарыялаган. Качан гана логостук христология толук жеңишке жетишкенден кийин, Жогорку Кудайга жалгыз субстанция катары караган салттуу көз караш, аны менен кошо реалдуу жана толук адамзаттык күнөөдөн арыштуучунун табияты чиркөөгө туура келбегендиги үчүн айыпталган. Арий тентек еретик катары соттолгонуна жана кылымдар бою аны ерет катары санашканына карабай, анын христиандар жөнүндөгү камкордугу жана библиянын үзүндүлөрүн дал өзүндөй түшүнгөндүгү, монотеисттик трансценденталдык тарыхта четке кагылган эмес. Аныгында Арий мезгилдештик менен мурдагы трансценденталдык көйгөйлөрдү ачык жана ырааты менен системаланган түрүнөн башка эч кандай деле жаңычылдыкты үгүттөгөн эмес. Аны менен катар ал ортодоксияны чектелген чөйрөдөн чыгууга жана аларды кубандырбаган, кездешүүгө даяр болбогон реалдуулук менен кароого аргасыз кылган. Православдардын каршылыгы бөлүктөргө бөлүп кыйратуучудай болгон. Алардын өзүлөрү тарабынан жазуулар бурмаланса дагы, Арийди жазууларды бурмалоого күнөөлөгөн. Мындан сырткары, алар библиялык эмес, философиялык, ошондой эле парадоксалдуу “омоусиоз” – Ата, Бала жана Ыйык Духтун табиятынын бирдейлигин билдирген, диний түшүнүктөгү терминди кабылдоого аргасыз болушкан.

Салттуу христиандар узак убакыттан бери трансценденталдык бир кудайлуулуктагы жана Христтин личносттугун түшүнүүдөгү маселелерди салыштырмалуу баяндоодон жана реалдуу издөөдөн качышат. Парадоксалдуу жана мистикалык көрүнүштөр негиздүү багыттагы диний ишеним-

дегилерди чаташтырган. Арий бул көйгөйлөрдү коомдук чөйрөгө алып чыгуу менен көпчүлүктө тынчсызданууну жаратууну кайрадан кайталаган. Бул анын белгилүүлүгүнүн реалдуу булагы болгон. Бүгүнкү күндө анын азыркы мезгилдеги дүйнөдөгү христиандар менен жадагалса диний кызматчылардын арасында көптөгөн жолдоочулары болмок. Кыскартып айтканда, Арий авантюралуу, бирок Кудуреттүү Кудай менен Христтин байланышындагы чечилбеген көйгөйлөрдү табууда жана аныктоодо, чиркөөлөр үчүн айлануунун (воплощение) “сырын” талкалай турган, так келтирилген акыл-эстүү ойлорду, факторлорду колдонгон, алдыга умтулган жан болгон. Мындай купуялуулук Никей собору тарабынан колдоого алынган.

Никейлик формула Иисусту Кудай деп тааныган (доцетикалык) бири-бирине каршы келе турган жана денелүү болуп эсептелет. А. Гарнак үчүн бул “абсурд”²⁵. Анткени бул Иисустун катаал динчилдигин колдоодо, чындыгында ачык эле анын адамдыгын талкалаган. Аныгында, Никей соборунан кийинки христиандык догманын тарыхы – бул адам кудайына ишенүүнүн тарыхый концепциясын түзүү болгон. Келечек муундар христиандыкты ишеним катары аныктоодо, Иисусту адам кудай жана күнөөдөн арылтуучу катары жазылган эмгектердин айланасына ыклас коюу менен чыгыш жана батыштагы христиандыкта никей христологиясынын негизине өтө ишенген болсо да, мында да, тигинде да анча чоң эмес айырмачылык болгондугуна карабастан аларды ээрчимек. Тилекке каршы, бул Ыйык Дух да, соборду жетектеген үч жүз епископтордун ааламдык кеңеши (экуменический синод) да болгон эмес. Муну киргизген император Константин жана анын темир муштуму болгон. Аларга карата сөздү куюлуштуруу же таазим этүү чын ыкластан болбосо да, бул чечүүчү фактор болгон. Аны менен катар кийинчерээк христиандык Собордун терминдерине жана чечимдерди чыгаруудагы беделине көбүрөөк маани бергендей жана ариандыктар менен күрөшүүдө диний мүнөздө саясий толкундоолорго багытталгандай туюлган.

Христиандык ишенимдин бекемдигиндеги борбордук фраза болуп homoousios – Ата менен бир субстанциядагы жалгыз Жаратуучу эсептелет. Бирок бул диний термин диний чечимдерди чыгарууга адекваттуу болбогондугу айкын. Бул Христке тазалыкты жана абсолюттуу динчилдикти так берүүдөгү, ылайыктуулугун түшүндүрүүдөгү миряндыктардын чечими болгон. Ал трансценденттүү Кудай менен Христтин ортосундагы ажырымды, мурдагы платончу аталардын сүрөттөөлөрүндөгү Үчилтиктин эманациялык иерархия түшүнүгүндө келип чыккан өзүнүн купуялуулугундагы сырды өзүнүн жашыруун сандыгында сактай алган эмес. Тескерисинче,

ал монархиялык түшүнүктү коомчулукка алып чыккан жана шек туудурбастан батылдык менен так шарттарды таңуулаган.

Буларды кызуу талкуулоодо Арианага алар өзүлөрүнүн үч позициясына таянып, биринчиден, Кудай Ата өз алдынча жаралган, түбөлүктүү, ошол эле учурда Бала Ата тарабынан жаралган, ошондуктан Ата менен Бала толук теңдеш эместигин; экинчиден, Ата туулбаган жана кайра баштагы калыбында жаралбайт, ошол эле учурда Бала төрөлгөн, жарыкка келген; үчүнчүдөн, Ата Баласын, Кудайды төрөгөн, ошол эле учурда Бала башка баланы жаратпаган, анан канткенде туулбаган Ата менен туулган Бала теңдеш болуш керек деген көз караштары менен Кудай менен Логоско карата алардын абсолюттуу бирдейлиги сыяктуу аналогия туура келбестигин айттышкан. Ариандык ой жүгүртүү системалык жана логикалык жактан туура келген. Улуу Афанасий сыяктуу салттуу апостолдук Аталардын жооптору башка жагынан алып караганда карама-каршы жана акылга сыйбай тургандай болгон. Алардын окуусу Баланы туулбаган жана ошол эле учурда төрөлгөн деп үйрөткөн, Кудайдын кайсы бир бөлүгүндө туулбагандык болгону менен бирок Үчилтиктин ички байланышында Ата аркылуу жарыкка келгендигин көрсөткөн. Гарнак акыйкаттык менен “аныгында Афанасийдин ордун түшүнүктүү формада бере ала турган, жаралууда эч кандай философиялык формула болбогондугун”²⁶ айткан. Жалпысынан ушундай эле көз карашты христиандык Үчилтикти тааныган (тринитардык) кийинки ой-толгоолорго карата айтсак болот. Христиандар бийликке кошулганы менен, татаал диний чечилбеген чечимдер үчүн саясий бийлик реалдуу болгон эмес. Мындай терең диний чатышкандык чиркөөлөрдүн жетекчилери менен динчилдердин артынан түшүүнү уланткан. Балким, Үчилтик жөнүндөгү окууга “Ишенимдин никейлик символу” киргендир, буга карабай Ыйык Үчилтиктин үчүнчүсү Ыйык Духка карата салыштырмалуу болгону бир гана такталбаган ырастоо жасалган. Христтин Кудайлуулугу (христиан дининдеги антропоморфизмди изилдөөбүздөгү негизги маселе) толугу менен сакталган жана теологиялык катары кароодон жана ошондой эле мурда модализм жокко чыгарган философиялык сындардан камсыздандырылган. Куткаруучу Христти кудуреттүү абалына чейин жеткирүү жана мүмкүн болгон эң жогорку орунга жана диний кызматка, Кудайдын өзүнө чейин теңештирүү, аны жактыргандардын көп кудайлуулукка, антропоморфизмге же агартуучулукка карата кастык мамилеге (обскурантизмге) карата айыпталганын эске албаганда, ага алып баруучу бардык жолдор жеңил болгон. Ыйык Духтун динийлигиндеги теңдештикке басым жасалган эмес. Ал эми ишенимдин никейлик символуна кошумчаланган бөлүк бир маанини бербеген жана аныкталбаган боюнча калды. Экинчиден, ише-

нимдин символу собордогу катышуучулардын арасындагы көпчүлүк епископтордун каршылыгына үстөмдүк кылган Константиндин кысымы алдында кабыл алынып, ал Ыйык Духтун динийлиги тууралуу динчилдердин талаш-тартышын жөнгө салган эмес. Иисустун жаралышы аныкталганы менен собор Кудуреттүү Үчилтиктин түбөлүктүү мүчөсү жана ага теңдеш катары эсептелген Ыйык Духтун табиятын же ролун тактай алган эмес. Собор диний көйгөйлөрдү чечүүдө саясий же дипломатиялык чечим менен камсыздай алган. Диний аракеттенүүнүн узак убакыттарга маанисиз чечмеленишиндеги ойдон чыгарылган собордун чечими, талаш-тартыш жараткан эмоцияларды канааттандырууга убактылуу жардам берген. Собордун биринчи далили катары Ыйык Духтун кудуреттүүлүгү жөнүндөгү чечими туура эмес деп табылып ашкереленген. Болгону Константин (336-ж.) өз оюнан кайтыш керек болчу, өзгөчө анын өлүмүнөн кийин 337-жылы Ыйык Дух деп атоону же динчилдигиндеги эркин баяндоону собордун чечими жана мөөрү менен өзгөртүү зарыл эле. Анткени ал баарын бутунан башына чейин төңкөрүп салган. Императордун буйругу менен соборлор кылмышкерлерге айланса, күнөөлүүлөр ыйык катары жарыяланган. Мисалы Ариан өзүнүн ереттик көз караштары менен кадыр-баркка жетсе, Афанасий башка жакка айдалган. “Өзүлөрүнүн ариандарга таандык экендигин билүүдө, бүткүл дүйнө таң калуудан онтогон” деген сөз ашыкча болбойт²⁷. Кайрадан императордук бийлик алгач Валентиниан (361), андан соң Феодосия (380) ишенимдин никейлик символуна жардамга келип, 381-жылы Константинополь соборунда айрым өзгөртүүлөр менен кошумчаларды киргизген.

Мында каппадокийлик Аталарды эске алсак, Улуу Василий (330-379), Григорий Назианзин (329-390) жана Улуу Василийдин кенже иниси, Үчилтикти тааныган (тринитардык) эмгеги менен белгилүү болгон Григорий Нисского (335-394). Каппадокийлик аталар Үчилтик жөнүндөгү догманы иштеп чыгышып, ал экинчи ааламдык собордо (381-ж) бекиген. Окутуу төмөнкүчө болгон: Кудай – Ата, Кудай – Бала жана Ыйык Дух Кудайы – бул үч негиз маанилик жактан Үчилтиктеги Кудай менен бирдей. Бул үч негиз же үч жүз(лица) Үчилтикте өз ара мамиледе бири-биринен айырмаланат. Ата – бул дүйнөдө жаралгандын бардыгында, анын ичинде Сөз жана Ыйык Духта алгачкы башталыш же жалгыз башат. Бирок алар Иисус Христтин динчилдигинде Улуу Афанасий менен толук макул болушса да, аны ошол затта жана табиятта Атадай кабылдаганы менен, бирок сырткы көрүнүшүнө (кебеге) байланышкан маселеде, алар менен макул болушкан эмес. Афанасийдин айтуусуна ылайык, Дух табиятка жана Балага карата мамиле боюнча тартипте Бала Кудай-Атага кандай мамиледе болсо ошон-

дой эле мамиледе, ал аны менен Духтун кудуреттүүлүгүн коргогон. Адам ата, бала же ага боло алгандыктан, Кудайда Ата, Бала же Ыйык Дух болушу мүмкүн. Мындай көз караш менен каппадокийликтер макул болушпай, алар Ата, Бала жана Дух үч бирдейлик болгондугун айтышып, алардын бирдейлигин таңуулашкан.

Бул формула каппадокийлик Үчилтиктин эки негизги окуусунун бири болуп эсептелип, христиандардын бүткүл тарыхында Үчилтикти түшүндүрүүдө колдонулган. Качан гана августиндик теория Үчилтикке теңдеш экендигине басым жасап, адамдагы ички мамилелерде кебетелерди терминдер аркылуу айырмалай баштаганда (мисалы, акыл-эс, эрк, интеллект же сүйүү, сүйүүчү – *amans* – жана сүйүү объекти – *quod amator*) каппадокийликтер Үчилтиктеги үчөөнү карап башташканын көрөбүз. Экөөндө тең бир нече кемчилдиктер болгондуктан канааттандырарлык эмес. Биринчиси – вульгардык үч Кудайлуулукка алып келсе, ошол эле учурда акыркысы савеллиандыкка же унитаризмге алып келмек. Канчалаган адамдардын ошол кылымдардагы коомдук ишмердигине жана жалпы эрке каршы болгондугуна карабай, Үчилтиктин жалпы табиятын мындай аныктаган теологияны монотеисттик деп атоо кыйын. Кудуреттүүлүктүн Үчилтикти тааныган (тринитардык) формуласы болсо да, үч өзүнчөлүүлүктө бир субстанция же үч көз карандысыз реалдуулук илимий формула катары аталганы менен, ал формула өзүнүн калыптануусунда көйгөйдү, башкача айтканда, тарыхый Иисустун маңызы жана анын Кудай менен болгон мамилесинде ылайыктуу чечим менен камсыздай алмак эмес. Түбөлүктүү Үчилтиктин кебетелерин айырмалоо үчүн колдонулган сөз, Пол Тилли баамдагандай, “көндөйлүк” болгон²⁸. Мындай догманы үгүттөө докетизмге (маркиондук диний окуу), савеллиандыкка же Афанасийдин модализмине жана кайсы бир нерсени кокустан болгон кыйроого, тактап айтканда, үч Кудайлуулукка алып келмек.

Ошентип православдык аталар чыныгы, бүткөн, Иисус Христтин толук динчилдигин таңуулашкан. Алар бири-бирине карама-каршы келген эки принципти, башкача айтканда, трансценденттүүлүк жана Кудай Атанын айтып бүткүстүгүн жана Кудайдын толук адамдык кебетеге айланышын колдоого умтулушкан. Мындай түшүндүрүүдөгү бардык маалыматтар же башка кайсы бир талдоолор талашсыз денелүүлүктү жана антропоморфизмди түшүндүрөт. Тарыхый жана толук адамзаттык жашоону басып өткөн адам, аныгында Кудайга айлангандыгын далилдөөдө, андан соң денелүүлүктү же антропоморфизмди четке кагууга мүмкүн эмес эле. Бул кийинки мезгилдердеги талаш-тартыштардын чордонуна айланган Иисус Христтин лич-

носттук табияты менен эркин талкуулоого өткөнүбүздө, мындан да тагыраак жана аныгыраак болот. Бул күнөөлөрдөн арылуу мүмкүнчүлүгүндөгү Иисус Христтин динчилдигин колдоо аны салтанаттуу жарыялоого алып келген христиандардын каалоосу болгон. Мурдагы чиркөө Аталары маселени кароодогу иш-аракетти Константинополдук собордон башташкан жана мындай кадам христиандык окууну иштеп чыккандарды кызыктырган, анткени бул Кудайдын трансценденттүүлүгүн сактоо аракети менен бирге Христке таандык динчилдикти коргоп калууда зарыл болгон. Ошол эле учурда Христтин адамдыгы жөнүндөгү маселе болуп келген. Мындай адамгерчиликти, Инжилге ылайык Иисустун тарыхый реалдуулук болгондугун танууга мүмкүн эмес. Качан гана чиркөө айырмачылыктар аркылуу Иисустун Кудай болгондугу боюнча бир тыянакка келгенде, кандайдыр бир жол менен бул кудуреттүүлүк менен адамдыкты бириктирүү, өз ара карым-катышты табуу жана бул байланышты чечмелөөнүн зарылдыгына кептелген. Христтин бир эле учурда кудуреттүүлүгүн, ошондой эле адам экендигин изилдөөнүн кыйынчылыгы, айрымдарды докетизмге (христиандык-маркиондук эзелки диний окуулардын бири, Иисус Христтин азап чегүүсүнүн реалдуулугун жокко чыгарган жана анын айлануусундагы Кудайдын чексиздигине жана кумарданбастыгына жана Анын болгондугундагы кыялды тастыктаган), башкаларды адоптизмге (бул окуунун жактоочулары Иисус сыйынуу маалында Кудайдын Баласына айлангандыгын, ага Ыйык Духтун киргендигин айтышкан) алып келген. Ал эми Иисустун абсолюттуу, таза динчил экендигин тануу көйгөйдү ого бетер курчуткан.

Бир нече он жылдыктан кийин Никей соборунун көз карашы таптакыр башка багытка бурулган. Эми кеп баланын жаралышындагы же Кудай бала менен Атанын өз ара байланышы жөнүндө эмес, тарыхый адам Иисус аркылуу Кудай менен адамдын карым-катышы тууралуу болмокчу. Собордун кудуреттүү айлануу формуласы адамзаттын тарыхындагы реалдуулуктун түшүнүктүү бөлүгү болуш үчүн өтө эле метафизикалык болуп эсептелеген. Эгер, Иисус чындыгында айланган Кудай болсо, анда анын анык табияты кудуреттүүбү же адамзаттыкпы?

Апполинарий (310-390) менен епископ Лаодикийский жана Афанасийдин жакын досу бул көйгөйдү чечүүдө бир нече туура жолду сунушташкан. Ал сөздө айтылган денеден тартып, логикалык чекти камтыган узун александриялык кабыл алынган христологияны келтирген. Жогоруда айтылгандай, Афанасийге тиешелүү жана Никей символунун ишениминде Христтин абсолюттуу динчилдиги күнөөдөн арылууну камсыздоо үчүн зарылдык катары эсептелген жана анык гана Кудайдын Баласы адамга

Кудайды ачыктай алары так тастыкталган. Апполинарий сөздө айтылган дене христологиясын карманып, күнөөдөн арылуу акты, адам Иисустун Кудайга айланышы болмоюнча мүмкүн эместигин айткан. Ошондуктан ал Иисуста бир гана диний башаламандыкка чара катары (теоэнтропикалык) Кудайдын кудуреттүүлүгү болгондугун айткан. Аны менен бирге ал Христтин денеси “кудуреттүү дене” же “Кудайдын денеси” жана таазим этүүгө татыктуу объект болгондугун айткан. Бул иш жүзүндө Христос чындыгында эркек болгондугун, бирок адам катары көрүнгөндүгүн айткан докетикалык тенденция болгон. Ошондой эле бул дайым купуялуулукта сакталган, бардык денелүүлүк тенденциясынын жеткен чеги жана бардык мезгилдеги чиркөөлүк ой жүгүртүүнүн бөлүгү болуп саналган. Бул Христос өзүнүн айлануусунда өзүнүн диний жанын, табиятын же *ousia* сактап калып, адамзаттык акыл-эстүү жанды же табиятын кабылдабагандыгын түшүндүргөн. Кийинчерээк айтылгандай, мындай “монофизитизм” монархизмдин дагы бир баяндоосу болгон.

Башка жагынан, Антиохийлик мектептин өкүлдөрү “монофизитизмге” же аполлинаринизмге жана алардын илимий христологиялык догмасына каршы чакырык ташташкан. Жалпылаганда, Антиохийдин Иисуска карата кызыгуусу күнөөдөн арылтуучу катарында эмес этикалык болгон.

Иисус эркиндиги менен жаралбаган адам болсо же адамзаттыгынын түп нускалуулугу болбосо, идеалдуу этикалык модель деле болбой коё алмак. Алардын христологиясы “Сөз – дене” деген александриялык схемага эмес, “Сөз – адам” деген схемага ылайык келген. Алар Христтин адамгерчилигине басым жасашып, өзүлөрүнүн баяндоолорун логостук христологияга жана Христтин динчил экендиги жөнүндөгү никейлик доктринага ылайыкташтырууда, Христтин эки табиятын, биринчиси – бүткөн адам катары, экинчиси – таза динчилдиги, ар биринде кездешкен толук жекелик жана бардык сапаттар жана жөндөмдүүлүгүн аныктоодон башка алардын тандоосу болбогон. Бул мүнөздөрдүн бирөө да экинчиси менен жуурулушкан эмес. Алар Логостун денеге трансформацияланышын же трансмутацияланышын чечкиндүүлүк менен жокко чыгарышкан. Иисус адамдык табиятта болгондугу менен жакшылыгы жана эркиндиги боюнча табиятындагы укмуштуулугун жолдой алмак. Ошондуктан Мария Кудайды төрөгөн деп айтууга болот.

Антиохийлик мектеп Жаңы Осуяттагы жазуулардын табиятындагы карама-каршылыктын дагы бир чагылышы болуп эсептелет. Башка жагынан, антиохийлер трансценденталдык монотеизмге жана Иисустун алсыз адам-

дыгына жана Кудуреттүү Кудайга баш ийүүсүнө басым жасашып, ошол эле учурда башка убактарда алар Иисуска өзгөчө укмуштуу макамды ыйгарышкан. Салттуулар Иоанндын чечмелөөсүнө таянып, өзүлөрүнүн диний бирикмелери жана Иисустун күнөөдөн арылтуучу өлүмү аркылуу, аны сактап калууга жетишүүгө умтулууда, аларды чегине чейин сүрөгөн. Туура багыттагы динчилдерди мындай ыкманын трансценденталдык монотеизм жана этикалык такыбалык үчүн болгондугу тынчсыздандырган. Христиан дини – бул ысым менен карама-каршы тенденциялардын, ошондой эле көйгөйлөрдүн жыйындысы. Жаңы Осуяттын тексттеринде кездешкен карама-каршы мүнөзүнө көптөгөн чыныгы динчилдердин жооп берүүсүнө туура келген. Несторий (381-451) бул диний азапка жакшы мисал.

Христтин адамдыгы жөнүндөгү талаш-тартыш V кылымда Антиохий мектебинин кенже мүчөсү Несторий Константинополдун (428) епископу болгон мезгилде пайда болгон. Ал өзгөчө борбордун аймагындагы монахтардын арасында Марияны Кудай эне деп же Кудайды туугандыгын көкөлөткөн көпчүлүккө кеңири жайылган тенденцияга каршы чыккан. Несторий “Кудай төрөлгөн эки же үч айдагы ымыркай эместигин” белгилеп, Иисуста эки табият бар деп эсептеген. Ал Логос менен адамдык бирикмеге чейин Иисуста Логоско караганда эң мыкты адамдык кебете болгондугун айткан. Несторийге ылайык, бул “бүткөн”, “так” жана “үзгүлтүксүз” бирикме болгон. Александрдык христологиялык көз караштан айырмаланып, “гипостаттыкты же табигыйлыкты” колдоодогу бирикме ыктыярдуу болгон. Константинополдогу (533) бешинчи ааламдык собордо Несторийдин эки табият тууралуу жоромолдору ерестик катары кабылданып, коомчулуктан чыгып калган.

Биздин изилдөөнүн көз карашы менен караганда салттуу христиандар куткаруу жана күнөөдөн арылууда Кудайды чырымда керүү ниетинде болгондугун жана чырымга керилүүдөгү жөнөкөй адамзаттык табияттын тарткан азабын жокко чыгарууда бардык далалаттарды жасагандыгы белгилүү болду. Бул аныгында таптаза материализм жана ал саткын, кубулма теологиянын негизинде же өз алдынча кайсы бир аң-сезимдүү аракет катары колдоо тапмак эмес. Үстөмдүк кылуучу саясий бийлик бардык акыл-эстүү жана кыйнаган суроо-талаптарды басып тургандыктан, бул мамлекеттин колдоосуна муктаж болгон. Андан соң Несторийдин терминдерин колдонуп, Кудайды шылдыңдаган мындай жорук, дайым православдар, светтик саясий күчтөр жана ошол мезгилдеги бутпарастык императорлор айтып келгендей, Ыйык Дух тарабынан жүзөгө ашмак эмес.

Жыйынтыгында, Несторий жазган белгилүү үзүндүнү келтирсек, ал: “Жадагалса алар мени коомчулуктан чыгарса (анафематствование) дагы менин чын ыкластан каалоом, алар Кудайды үгүттөөдө, ыйык, кудуреттүү жана өлбөй тургандыгынан ким кандай качса, алар Кудайга карата жалаадан кутула алышпайт жана жыдыган адамдын образын жыдыбаган Кудайдын образына алмаштырбаса, ошондой эле бутпарастыкты христиандык менен чаташтырбаса... Христосту аныгында жана табиятында Кудай же адам катары таанууда, Кудай катары өзүнүн табиятында өлбөй жана башкага өтпөй тургандыгын, адам катары өзүнүн табияты боюнча өлө турган жана өтө тургандыгын – эки табигыйлыкта тең Кудай эмес, эки мүнөздө тең адам эместигин каалайм. Менин мындай чын ыкластан каалоомдун максаты Кудайдын жерде дагы, асмандарда дагы алкоого татыктуу болушун көздөйт. Мейли, Несторий үчүн коомчулуктан чыккандык (анафема) болсун. Элдер Кудай жөнүндө айта беришсин, болгону мен алар үчүн сыйынганымды биле жүрүшсүн, ким Кудайга каршы, динде сырткы көрүнүш менен Кудайды жемелесе жана аны Кудай болуудан баш тартууга аргасыз кылса, мен алар менен эмесмин”, - деген³². Несторийдин сөзү өзү эле айтып турат. Дүйнөдө кимдир бирөөлөр Марияны Кудайдын энеси катары карашып, Логос Кудайынын тогуз ай бою аялдын курсагында болгонун жана ымыркай катары жетилип, толук адамзаттык муктаждык менен жашаганын кабылдоо менен катчылык кетирүүдө, “о, Кудайым менин, сен мени эмнеге таштап кеттиң” деген суроолор менен чырымда өлгөнүн айтып, бутпарастыкка күнөөлөнүүнү танып, Кудайды чакырышкан. Мындай көрүнүш христиан дини дайым күрөшүп келген эң популярдуу маселе боюнча калган.

Чиркөө мындай купуялуулукта толук диний жана адамдык табият кездешкендиктен Иисусту Халкидонскийдин формуласы менен чечүүгө аракеттенген. Бул болгону эзелки христологиялык көйгөйлөрдү чечүүдөгү аракет болгон, бирок мамилелердеги ички көйгөйгө жана адамдыгы жөнүндөгү суроолорго канааттандырарлык жооп берүүдө, эч убакта жолдордо да, формада да, ал логикалуу жана жеткиликтүү категориялар менен камсыздай алган эмес. Бир эле учурда Иисустун Кудай болгондугу жана адам болгондугу иш жүзүндө бул божомол гана болгон. Ал күнөөдөн арылганда кандай адам болгондугу такталбай чечилбеген бойдон калган. Анын адамгерчилиги кадимки адамдардагыдай толук эмес адамгерчилик, ал эми кудуреттүүлүгү да Ата сыяктуу толук болгон эмес. Аныгында мунун баары туура багытталган диний илим болбой эле чаташкан кошунду боюнча калган.

Иисустун эки баштуу фигурасы (адамдык жана Кудайдын кудуреттүүлүгү)

таңкалтырарлык. Ал түшүнүксүз жана доцетизм же монархизм позициясына караганда кызыгууну жаратып, андагы айрым маселелерди жеткиликтүү чечүүнү талап кылат. Салттуу догма алардын бирдейлигин таңуулаган, Кудай менен адамдын ортосундагы чекти, акыл-эстүү так аныктоого мүмкүн эмес. Мисалы, Иисустагы Кудайдын аракетин же ошол эле учурда андагы адам Иисустун өзүнүн башкарганын ким аныктай алат? Жазууларда туура насаат да, кайсы бир конкреттүү формула да жок. Ал эми Ыйык Дух императорлордун кысымы алдында жана чиркөөлүк саясатчыларга жараша ылайыкталган, андыктан анын абстракттуу көрүнүшүндөгү пикир келишпестиктер бул мамиледе реалдуу маанилүүлүк болуп эсептелбейт. Ал чырымда керилип өлгөндө анда адам Иисус болгонбу же Иисус Кудай катары болгонбу? Эгер ал Кудай болсо, өзүнөн сырткары кайсы Кудайды чакырган? Эгер, Иисус өлгөн болсо, анда аны сактап калуу болуп эсептелбейт. Халкидондук көйгөй мурдагы христологиялык формулалардан кем эмес диний көйгөйлөрдү жараткан. Тарыхый адам Иисустун эки башка мүнөздө, адамдык табиятта жана аны менен катар Кудай менен адамдын биригишиндеги Логос Кудайы, Кудайдын Баласы болгондугу жарыяланган. Мындан сырткары, ал кадимки адамдарга окшошпогон, анткени күнөөсүз болгон. Бул таң калтырарлык карама-каршылык. Иисус – адам, бирок адамдар сыяктуу эмес. Эгер Христтин адамдыгы эки табияттан, эки мурастан турса, бирок аныгында билими адамзаттык табиятка караганда, кудуреттүү табияттуулукка дал келсе, анда Морис Уайлстын “бул адамзаттык канчалык нукура жана адамзаттык эркиндикте адамдын нукуралуулугу кантип таанылат?” - деген сыяктуу суроолордун жаралышына толук мүмкүнчүлүк түзүлөт³³.

Андагы кемчиликтердин болгондугуна карабай, эки баштуу жана эки табияттуу (адамзаттык жана кудуреттүүлүк) бириккен бир маанидеги халкидондук концепция бүгүнкү күндө да православдык расмий доктрина боюнча калган. Дүйнө азырынча бул карама-каршылыктарды жана Христтин личносттугу жөнүндөгү халкидондук окууну жеткиликтүү терминдер менен чечмелей ала турган теологду да, философту да көрө элек. Эгер, сиз көйгөйдү чече албасаңыз, аны жөн эле таза тыйындай кабылдап коюңуз. Бул ишеним интеллектуалдык тактык менен адамзаттык акыл-эстен жаралган.

Акылга сыйбай тургандыгы, мүмкүн эместиги жана карама-каршылыктар парадокс үчүн акталбашы керек, анткени бул адамзаттык аң-сезимди мазактоо менен барабар. Ишеним – бул чындыктын жазылышы жана ал далилдер менен тастыкталышы керек, анткени ал аларды жарата албайт.

Сырдуулуктун көшөгөсүнүн артына жамынган сокур ишенимге, мистичизмге, руханийлүүлүккө же Духтун көрүнүшүнө ж.б. жол берүү менен Бийик Китептерден акылсыздыкты жаратууда жана кастарлоодон мурда, алгачкы коомдогу жок нерсеге ишенген менталитетти баалай билүү керек. Мындан сырткары, бул ишенимге байланыштуу болгондуктан, мистикалык доктринаны жана интеллектуалдык бурмалоону түшүнгөн аз сандагы тандалгандар үчүн эле болбостон, ал бардыгына жеткиликтүү болгон. Аныгында үч кудайлуулук тууралуу догманын тарыхы мамлекеттин башкы керектөөсү үчүн болгон бийликтин жолундагы эксплуататордук элементтерге, саясий интригаларга жык болгон, ал эми Жазуулар иш жүзүндө саясий максатка жетүүдө экинчи орунда калгандай. Ошондой эле доктринанын бир типтүүлүгү узак убакыттарга созулгандыктан, учурда аны бардыгы өзүнөн-өзү белгилүү болгон бирдеме катары кабылдашат. Үчилтикте биз акылга сыйбай турган чындыктын келтирилгендигин жана анын түшүнүүгө мүмкүн болбой тургандыгын ерестик жана диний ири кагылышуулардан улам көрөбүз. Андан башка алардын ортолугу жок.

Христиандар өзүнүн бүткүл тарыхында денелүүлүктөн жана антропоморфизмден Кудайдын трансценденттүүлүгүн сактоого аракеттенишкен, бирок алардын сактап калууга болгон умтулуусу көп учурларда тескерисинче болуп чыккан. Балким, бул исламдык версиядагы трансценденттүүлүккө жана бир кудайлуулукка алып келген факторлордун бири болгон, анткени К. Армстронг бул таң каларлык тездик менен Жакынкы Чыгышка жана Түндүк Африкага кеңири жайылганын белгилеген. Анын бул аймактардагы жаңыдан кабылдоочулары кубангандыктан, аларга тааныш эмес идиомада, Кудайдын купуялуулугун билдирген гректик үч кудайлуулуктан кутулууну жеңилдөө катары, диний реалдуулук жөнүндөгү семиттик түшүнүктү көбүрөөк кабылдашкан³⁴.

Куран жана антропоморфизм

Исламда Кудай кол жеткис катары көрсөтүлгөн. Ал – теңдешсиз Кудай. Кудайдын трансценденттүүлүгүндөгү (Кудайдын өзү жана Кудайдын башкаруусу) ишеним каардуу жана башкага жол бербеген этикалык-монотеисттик Бирдейлик, Бириккендик, жана Уникалдуулук, анын трансценденттүүлүгү эң жогорку жана таза мааниде, бул ишеним көп кудайлуулук түшүнүгүндөгү эки жактуу маанини берген пантеизм, дуализм, монолатрия, генотеизм, тритеизм, тринитаризм сыяктуу бардык постулаттарды же Жараткандын кудуреттүүлүгүндө адамдардын кагышуусун жана башка формалдуу түшүнүктөрдү жокко чыгарат. Мындан улам, бул универсалдуу чындык, анткени ислам түшүнүгүнүн негизи дайыма Кудайдын бирдейлигине жана абсолюттуу трансценденттүүлүгүнө басым жасап, анын болмушунда денелүү көрүнүштөрдөн жана Кудайды адамга окшоштурган образдардан алыс болгон. Бирок бул трансценденттүүлүк термини философиялык мааниде абстракттуу болуп эсептелбейт, себеби Куранда көптөгөн поэтикалык баяндоолор колдонулган, Кудайга карата аныкталбаган модалдуулукта кудуреттүүлүктү далилдөөдө, трансценденттүү Кудайды иманенттүү жана тирүү кылуу үчүн, Аны менен мазмундуу байланышты өркүндөтүүгө кеңири мүмкүнчүлүк берилген. Бул аныкталбаган модалдуулук адамзаттык коммуникативдик керектөөлөрдү канааттандыруу үчүн жетишерлик. Куранда түздөн-түз кабылдай турган бир нече баяндоолор Кудай жөнүндөгү түшүнүктөрдө жеңил антропоморфизмге алып келген жана бул Кудайды адам сыңары сүрөттөгөн баяндоолор кылымдар бою динди изилдеген мусулмандардын талаш-тартышынын чордонуна айланган. Мындан улам, Кудайдын “колуна”, “бетине”, “көзүнө” байланышкан фразалар аз санда болсо да, мусулман окумуштуулары тарабынан мистикалык көрүнүш катары кабылданган жана же кандай жазылса дал ошондой, жарыяланганга ылайык *bila kauf* (сөзмө-сөз “жолу жок кандай”, мааниси боюнча “бул ушул бойдон, кандайча Анын теңдешсиздигине жана трансценденттүүлүгүнө туура келет”) кабылданган же метафордук катары чечмеленген. *bila kauf* фразасын кабылдоо дайыма Кудайдын кудуреттүүлүгү жана трансценденттүүлүгүнө басым жасоодо, Кудай менен Анын Жаратуучулугундагы бардык окшоштукту абсолюттуу жокко чыгаруу менен коштолгон. Трансценденттүү жана уникалдуу Кудайдын эркине толук, адептүүлүк менен баш ийүү – бул ислам. Кудайдын кудуреттүүлүгү – бул Курандын маңызы. Курандын дүйнө таанымы реалдуулукту Кудай жана Кудай эмес деп эки жалпы чөй-

рөгө бөлөт. Кудай – бул Түбөлүктүү Жаратуучу жана Ага эч нерсе окшош эмес. Ал ар дайым кайсы бир окшоштуктан, дал келүүдөн, өнөктөштүктөн жана ассоциациядан (сыяктануудан) ажыратылган трансценденттүү Башка боюнча калат. Ал болмуш жана реалдуулук деп атоого гана боло турган уникалдуу маңыз, анткени бардыгы, жадагалса жаралбаган нерсе да Анын реалдуулугу, ал эми жаралуу менен болмуш Андан. Курандагы Аллах араб сөзү, Кудай үчүн семантикалык жактан эң жогорку деңгээлде колдонулат. Курандын дүйнөлүк көз карашы маңызына карата борбордук диндик болуп эсептелет. Идеалисттик философиядагы тиричилик жөнүндөгү метафизикалык окууда (онтологически) Ага эч нерсе каршы чыга албайт. Ал ар дайым бардык системанын жашоосун жетектеген Жаратуучу жана трансценденттүү Башка. Андан башканын баары, Анын жараткандыгы болуп эсептелип, болмуштун иерархиясында Андан төмөн турат.

Ал эми башка чөйрө Кудайдан башка бардыгын камтыйт. Бул тартиптүүлүк мезгилдик-мейкиндик, чыгармачылык жана тажрыйба. Идеалисттик философиядагы тиричилик жөнүндөгү метафизикалык окууда бул тартиптүүлүк чектелбестик боюнча калат. Жаратуучу биригүү, ишке ашуу, жайылуу же маани менен жуурулушуу үчүн мейкиндик-мезгилдик чөйрө жана тажрыйбага түшпөйт жана жаратылган маани Жаратуучу менен биригүүгө же онтологиялык бирдейликке чейин көтөрүлө албайт. Ал ар дайым эң жогорку трансценденттүү башка боюнча калат. Бул Курандагы Кудайдын Жалгыздыгы жөнүндөгү концепция. Курандын бүткүл мааниси аркылуу өткөн ушул жол, Курандын маңызы болуп эсептелет. Курандагы бардык концепциялар, идеялар жана идеология Бирдейлиги, Биримдиги жана Кудайдын трансценденттүүлүгүн жана Аны менен маанилүү жана туура мамилени түзүүнү адамзатында ойготуу максатында биргеликте иштелип чыккан. Куранда Кудуреттүү Кудайдын Жалгыздыгына, уникалдуулугуна өтө көп көңүл буралган, бул тунуктуку окуу ачык-айкын болушу үчүн, жадагалса бир таш да оодарылбай калбагандай туюлат. Мындан сырткары, Курандын концепциясы келечексиз да, эки жактуу да болбогон бир Кудайлуулук болуп эсептелет. Бул уялтпайт дагы, карама-каршылыктуу дагы эмес. Ал өзүнө аныкталган сөзгө карата бир кудайлуу жана диний борбордук болуп саналат. Бул тескерисинче, кабыл алынган, акылга негизделген, өзүнчө калыптанган норма.

Курандагы бир Кудайлуулук күчтүүлүктөн же Кудайдын бирдейлиги жана анын болгондугу жөнүндөгү далилдөөлөрдөн башталбайт. Ал Кудайдын кудуреттүүлүгүндөгү куру кыялдагы бардык түшүнүктөрдү, түрлөрдү, идеяларды, сунуштарды абсолюттук түрдө жокко чыгаруудан, Кудайдын

жалгыздыгы менен бирдейлигиндеги мыктылыгынан жана ал ислам дининде Курандын өзүнөн келип чыккан шахада la ilaha illa Allah келмесинен жана аны үгүттөөдөн башталат.

Куран бүт ушул төрт сөзгө комментарий берүү жана анын кеңири жайылуусунан турат. Бул декларациянын биринчи бөлүгү la ilaha ар бир жалган Кудайдын болушун жана жалган берилүүнү, жалган Кудайларга сыйынып алардын идеяларынан көз каранды болгондорду сындайт. Ишенимге ынануу (шахада) бул трансценденталдык бир Кудайлуулукту жактагандык.

Шахаданын биринчи бөлүгүндө кайсы бир Кудайдын реалдуулугу жана сыйынуу объекти болгондугу абсолюттуу түрдө жокко чыгарылат. Жок деп айтуу менен өз алдынча жеткиликтүү болбогон көпчүлүк Кудайлар дароо эле кыйроого учурайт. Үчүнчү сөз, illa – кабылдоо, бул колдонуу жана жокко чыгарылган менен далилденгендин ортосундагы байламта. Бардык жокко чыгарылгандар төртүнчү Allah сөзү менен толук кайрадан калыбына келет. Демек, бул Аллахтан башка Кудайдын, реалдуулуктун жок экендигин түшүндүрөт.

Шахаданын экинчи бөлүгү Мухаммеддин (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) Пайгамбарчылыгы менен миссиясына карата салыштырмалуу иликтөөнү камтыйт. Анда “Мухаммад Расул Аллах”, “Мухаммед Кудайдын элчиси” деп айтылат. Анын тарыхый реалдуулугу Мухаммеддин Пайгамбарлыгы (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) жана анын миссиясы аркылуу көрсөтүлгөн. Мухаммед Пайгамбар (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) кудуреттүү личносттуктун чагылышы эмес, Кудайдын айткандарын жеткирүүчү болуп саналат. Куранда бириктирүүчү формула Ла-ляха 41 жолу кездешет. Муну көптөгөн башка формаларга карата (23 ар түрдүү формулалар) Куран Аллахтан сырткары кайсы бир кудайды же кайсы бир формадагы Кудайлуулукту жокко чыгарууда колдонот. Мындай келме келтирүүнү салтанаттуу жарыялоо – бул Кудайдын Жалгыздыгын, уникалдуулугун жана трансценденттүүлүгүн талдоо болуп саналат. Мүмкүн, дал ушуга байланыштуу ал Куранда жана Пайгамбарлык салттарда (сүннөт) башка фразаларга караганда байма-бай колдонулат.

Куран Үчилтик же Кудайдын бөлүнүшү жөнүндөгү еврейлик жана христиандык түшүнүктөрдү четке кагат. Куран аны Кудайга каршы багытталган еврейлик жана христиандык ашыкча түшүнүктөрдү түздөөчү катары түшкөндүгүн айтат. Христиандык каада-салттар бир кудайлуулукка ишенгендигин ырастаган менен, бирок Куран үчүн Үчилтик жөнүндө жана ай-

ланууда, кудуреттүү бирдейликти жана трансценденттүүлүктү бурмалоо, иерархиялык тартипти ачык бузуу болуп саналат. Ошондой эле Куран августиндик окууну четке кагуу менен, каппадокийликтердин Үчилтикти талдоосун жокко чыгарат. Куран христиандык догманы Кудайдын башкаруусундагы мейкиндиктеги утилитардык чөйрөнүн каалоосу менен муктаждыгын жууп салган деп күнөөлөйт.

Библия иудаизм жана христиандык түшүнүктөрдө, Кудайды чечилбеген көптөгөн көйгөйлөр менен калтырган, ал эми Куран адашкандарды, жасалмалуулукту, жадагалса Кудайды сырдуу кубулуш катары караган инкарнация, денелүүлүк жана антропоморфизм сыяктуу түшүнүктөрдөн тазалоо үчүн жаралган. Бир кудайлуулук тууралуу диний илим батыштык диний каада-салттардын тарыхында кандайдыр бир жаңылык болуп эсептелбейт.

Буга карабай исламдагы негиздүү бир кудайлуулук Кудайдын табиятындагы чечилбеген көйгөйлөргө карата ак менен караны жана акыл-эсти ачыктаган, так бирок татаал эркиндикти жана аныкталгандыкты сунуштайт. Кудайдын абсолюттуу трансценденттүүлүгү жана бирдиги жөнүндөгү исламдагы айтканын бербегендик семиттик диний каада-салттардын арасында өтө эле айырмаланат. Мындан сырткары Куран Кудайдын трансценденттүүлүгүн, бирдейлигин жана уникалдуулугун кайра-кайра далилдөөдө, керт башка сыйынуучулуктун бардык формасы, монолатрия жана көп кудайлуулук менен аёосуз күрөшөт.

Ширк – эмнедир бир нерсе же кимдир бирөө менен Кудайды байланыштырган акт, Куранга ылайык ал жалгыз кечирилгис күнөө болуп саналат. Курандын коркунучтуу ширкке карата эскертүүлөрүндө, Кудуреттүү Кудайдан башка кудайлардын баарын танаары кошумчаланган. Ошондуктан өз алдынча реалдуулугу жок Аллахтан башка кудайларга сыйынуу адамзаттык ойлоп тапкычтык катары сыпатталат. Белгилей кетүүчү жагдай, Куран көп кудайлуулуктун бардык түрүнө каршы чыгуу менен эле чектелбестен, жалган кудайлардын өзүнүн болмушу болбогондугун, алар өзүнүн жактоочуларынын ойдон чыгарылган натыйжасы болуп эсептелерине токтолот. Адамдарга пайда алып келүүдө же жамандык жасоодо Аллахтын уруксатысыз эч ким кандайдыр бир күчкө ээ эмес.

Куран Кудайдын жалгыздыгын, трансценденттүүлүгүн чечкиндүү аныктоодо көп кудайлуулуктун бардык түрүн жана генотеизм менен ассоциатизмди таптакыр четке кагат. Куранда таухид түшүнүгү так өзүндөй эле күчтүү жана ынандыралык далилдер менен келтирилген, ошондой эле көп ку-

дайлуулукту, генотеизмди жана ассоциатизмди четке кагууда тастыкталган далилдерди колдонот. Куран Кудайдын бирдейлиги жана анын абсолюттуу көз карандысыздыгын аныктоо менен эле чектелбейт. Ал өзүнүн далилдөөлөрүндө аң-сезимдүү да, космологиялык да аргументтерди колдонот. Куран Кудуреттүү Кудайдын уникалдуулугун эске тутууда көптөгөн жолдорду, жараяндарды, техникаларды, ой жүгүртүү жараяндары менен когнитивдик категорияларды болжолдойт. Ал ага карата эч кандай шек саноо жана чаташкандыкты болтурбоо максатында өзүн-өзү түшүндүргөн ынаандырырлык концепцияны кошумча чек жана параметр менен коргойт. Анткени жалпы адамзатты сактап калуу үчүн зарылдык болгон катаал бир кудайлуулукка болгон ишеним негиздүү болуп эсептелгендиктен Куран мындай ишенимдин өтө эле жөнөкөй, түз жана акыл-эстүү түрүн сунуштайт. Бул ишенимди баяндаган Курандагы сан жеткис үзүндүлөр абдан эле жөнөкөй жана ачык-айкын, жадагалса анын маңызын түшүнүүдө эч кандай сырттан жардам талап кылынбайт. Буга байланыштуу алар өз алдынча айкын жана өз алдынча жеткиликтүү. Ошондой эле ырааттуу, ыкмалуу жана иреттүү.

Алгачкы Осуяттан айырмаланып, Куранда илгерилеген катмарлар же табигый ачылыштар жана карама-каршы тенденциялар кездешпейт. Курандагы бир Кудайлуулук толугу менен трансценденталдуу, уникалдуу жана маңызы боюнча иреттүү. Ал эми Кудайдын ички бирдейлиги исламда атаухид сөзү менен баяндалган. Таухид термини Кудуреттүү Кудайга карата адамдын бардык аракеттеринде, Кудай менен түз же кыйыр байланышында колдонулганда Кудайдын бирдейлиги менен трансценденттүүлүгүн түшүндүрөт. Бул Бирдей жана Жалгыз Аллахка, анын башкаруусуна, анын аракеттерине (uluhiyyah), өзүнүн маңызы сыяктуу атрибуттарда (asma wa sifat) жалгыздыгына, анын динийлигине, таазим этүүгө (uluhiyyah/Cibadah) жана теңдешсиз экендигине болгон ишеним. Илим ушул толуктап туруучу элементтердин айланасында ушунчалык айланат, жадагалса бул элементтердин бирөөсү аракетте болбогондо да, айрым учурларда категорияларга тоскоолдук жаратып, илимдин маңызы менен миссиясын жана диний окууларды жокко чыгарат. Таухиддин үч категориясы – таухид аззат (Болмуштун бирдейлиги), таухид ас-сифат (атрибуттардын биримдиги), жана таухид алафал (аракеттин биримдиги). Куранга ылайык, Кудайдын Бирдейлиги – Кудай – бул өзүндө абсолюттуу (зат), анын атрибуттарындагы абсолюттуулук (сифат) болсо, ал эми анын ишиндеги абсолюттуулук (af'aal). *Анын бирдейлиги* – көптөгөн кудайлардын болбогондугун жана Кудай көптөгөн адамдардын турбасын түшүндүрөт; *Атрибуттардын жалгыздыгы* – абсолюттук мааниде бир дагы башка зат, бир же бир нече кудуреттүү атрибуттарга ээ эмес; *Анын иштеги бирдейлиги* – эч ким Кудай жасаган-

ды же Кудай жасай ала турганды жасай албайт. Таухид үч жактуу болуп бөлүнүшүндө Куранга милдеттүү, бирок жогоруда айтылган аталыштар акыркы диний жыйындынын натыйжасы болсо да, андагы маалымат толугу менен Курандык мүнөздө.

Буга чейинки бөлүмдөрдө көрсөтүлгөндөй иудаизм менен христиан дининдеги Кудайдын концепциясы аздыр-көптүр анын жаратуусундагы чектелгендик менен байланыштуу. Ислам Кудуреттүү Кудай трансценденттүү, бийик жана бардык жаралгандардын колдоочусу экендигин, адамдар тарабынан Ага карата айтылган кандай гана белгиге ээ болгон зат болбосун, Ал андан өтө эле жогору экендигин салтанаттуу жарыялайт. Ал анын кайсы бир жаратуусундагы жана адамзаттык чектөөлөр менен байланышы жок. Анда форма да, тулку бой да, денелүүлүк да, физикалык белгилер да, өзгөчөлүк менен мүнөздөмөлөр да болбойт.

Тагыраак айтканда, анын атрибуттары түбөлүктүү жана абсолюттуу. Алар бардык чектөөдөн, кемчиликтен, башат менен аягынан, жаралуу же төрөлүү, физикалык чен-өлчөм же муктаждыктан, тамак-ашка болгон муктаждыктан, эс алуудан же тукум улоочулуктан жана башка ушул сыяктуу нерселерден артык. Ал өзүнүн жараткандарын чоң-кичине деп бөлбөстөн, мүнөздөмө менен чен өлчөм бергендин дал өзү.

Ат-таухиддин үчүнчү чен-өлчөмүнүн диний артыкчылыгы иудей жана христиан дининдеги компромисстерге карата атайы багытталгандыгы. Иудаизм, христиан дини жана ислам, жер жүзүндө семиттик аң-сезимди жана алардын узак тарыхында диний миссияны алып жүрүүчүлөр аркылуу ырааттуу түзүлгөн. Ислам оңдоп-түзөөчү элемент катары тарыхый документтерде бурмаланып, эки диндин конфессияларында тең Ыйык Жазуу катары кабыл алынган, еврейлик жана христиандык концепцияларга каршы чыгууда, адамзатына Кудай тарабынан түшкөн алгачкы айтылгандары кандай болсо дал ошондой өзүндөй айтат. Ислам бул документтерге кудуреттүүлүктүн артыкчылыгын төмөндөтүү катары карап, мындан улам, аны семиттик аң сезимге каршы одоно катачылык деп эсептейт. Ислам иудаизмди Кудайды “тандалган адамдар” менен байланыштырганы үчүн, алардын адепсиздигине, ажыратылгандыгына жана ырайымсыздыгына карабай, Анын аларга садага берүүсүн айыптайт (Втор.9:5-6). Кайсы бир мааниде же деңгээлде “байланышкан” кудай Авраам менен Моисейдин трансценденттүү Кудайы эмес. Ислам окшоштуруу жагынан христиан дини кудуреттүүлүктүн бирдейлигиндеги туура түшүнүктү одоно бурмалап, аны үч бирдей Кудай катары тааныгандыгын, өзүнүн оюнундагы Ку-

дайга каршы ашыкча нерсени жаратуусун актоодо ага карата сан жеткис чектөөлөрдү жараткандыгын күнөөлөйт. Ошентип, диний артыкчылык жөнүндөгү доктринада, иудаизм жана христиандык дин менен исламдын ортосун бөлүп турган концептуалдык айырмачылыктагы чоң ажырым пайда болгон.

Ислам Кудай менен анын реалдуулугун аныктоодо, асмандан бейпил иштерге багыттап, ошол эле учурда аларды жөндөмдүүлүккө, муктаждыкка жана сапатка бөлүп турган, жөн эле кандайдыр бир жогорку табигыйлык же адамзаттык жогорку зат болушу мүмкүн эместигин белгилейт. Кудай – бул башка, ал кең Ааламды Өзүнүн билими, кенен пландары жана Өзүнүн түбөлүктүү акылмандыгы менен кармап турган, Түзүүчүнүн, Мыйзам чыгаруучунун жана Жаратуучунун дал Өзү. Кудай баардыгынан, адамзаттык акыл-эс кабылдап түшүнө ала турган же жердеги адам кабылдай ала турган сезимден, элестөөлөрдөн же алардын түшүндүрүүсүнөн түбөлүк артык. Андыктан Кудай анын жаратуусундагы кайсы бир салыштырмалуулуктан жана кайсы бир окшоштуктан өтө эле жогору. Кудайдын кудуреттүүлүгүнүн трансценденттүүлүгүнө мындай өзгөчө басым жасоодо аттаухиданын үчүнчү категориясы эмнеге керек болгондугунда. Кудай Өзүнүн аталыштарында жана атрибуттарында бирдей. Анын ысмы, аракетин жана атрибуттары адамзаттык ысымдардан артыкчылыктуу, ал эми анын аракетин менен атрибуттары ушунчалык жогору жадагалса Анын болмушу да алардын болмушунан артык. Абсолюттуу Жаратуучу салыштырмалуу өзүнүн жараткандарынын аракетинен жана алардын атрибуттарынан алдаганча артыкчылыктуу. Бул болжолунда исламдык диний окуунун биринчи аныктоосундагы “Кудайдан башка кудайлардын жок” экендиги. Ага сыйынууда кандайдыр бир кудай сыяктанган адамдарды тануудан сырткары, ааламды башкарууда жана айыптоодо, анда кандайдыр бир заттын болуу мүмкүнчүлүгүн көрсөтүп, кайсы бир түрдө болмуштун кудуреттүүлүгүн элестетүүнү же баяндоону жокко чыгаруу камтылган. Куран бекем трансценденталдуу критерийлерди төмөнкү саптарда келтирет: “... Ага окшогон эч ким жок...” (Куран, 42:11) “... жана Ага теңдеш эч ким жок” (Куран, 112:4). Диний айырмачылыктын түпкү принцибин орнотуу менен бул үзүндүлөр мүмкүн боло турган диндик модалдуулуктагы негизге өбөлгө болот. Жалпыга бирдей жана Жалгыз Кудай эң эле ырайымдуу, боорукер. Анын билими бардык көрүнгөн жана көрүнбөгөн, азыркы жана келечекке, жакынкы жана алыскы, болмуш жана болмуш эмеске чейин кеңири тараган: аныгында бул салыштыруулар абсолюттук Кудайга карата эмес. Ал ысмы жана атрибуттары аркылуу таанылганы менен аныгында Анын жаралышында таанып билүүгө мүмкүн эмес. Анын бул суктанарлык ысмы

менен атрибуттары мүмкүн болгон диний модалдуулуктун негизи жана жалгыз башат болуп эсептелет. Балким, ошондуктан бул модалдуулуктагы ашыкча түшүнүктөрдөн жана чаташкандыктан алыс болууда чекти коюу үчүн Куран менен Сүннөт милдетти өзүнө алган.

Кудайдын абсолюттуу трансценденттүүлүгү жөнүндөгү дал ушул сунуштама исламдык искусстводо, тилде, жадагалса исламдык цивилизация менен маданияттын көптөгөн башка аспектилеринде чагылдырылган. Ислам дайыма динди динсиздикке ажыраткан денелүүлүк жана антропоморфизмдик бардык салыштырууларга каршы күрөшүп келген. Христиандык, айрым учурларда еврейлик искусстводон айырмаланып, исламдык искусство дайым Кудайды бардык мезгилде жана бардык аймактарда антропоморфтук же денелүү сүрөттөгөн эмес. Бир дагы мечет диний мүнөздүүлүккө байланышкан объекттерди, статуяларды же сүрөттөлүштөрдү кармаган эмес. Алдын-алуу максатында ушундай эле талап исламдык тилге карата да колдонулган.

Исламдык талкуулар (God-talk) жалпы мусулман дүйнөсүн камтыган өтө чоң аймактык аралыктагы жайгашууга жана карым-кагыштарга, тилдик, маданий жана этникалык айырмачылыктарга карабай Курандагы терминологиянын айланасында гана болгон.

Am-taухид жалаң эле Кудайды зоболотуу же даңазалоодо колдонулбайт. Ал ошондой эле Кудайдын аты менен өзгөчө ыраазычылыкты, жеңилдикти талап кылууда жана Анын жараткандарынын артыкчылыгын аныктоодо колдонулат. Булардын ичинен бир дагы элемент бир кудайлуулуктагы курандык түшүнүк болуп эсептелбейт. Бул артыкча укукка караганда жоопкерчилик. Ал адамдардын туура жоопту табуусу үчүн, мезгилдик жана мейкиндикке, диний моралдык эрежелерге ылайык адамзаттык коомду кайра түзүүдөгү жооп. Кудайдын бирдейлиги анын жаратуусундагы биримдикке алып барат. Бир дагы артыкчылык келип чыгуудагы белгилери боюнча, этникалык тиешелүүлүгүнө, терисинин өңүнө, дин тутуусуна, каржылык же социалдык абалына жараша берилбейт. Адамдын негизги укугу, калдыр-барк, эркиндик, теңдик жана акыйкаттуулук сыяктуу мүнөздөр бардык элдерге алардын гумандуулугуна жараша берилет. Кудайга карата туура мамиле гана адамдардын ортосундагы туура мамилелерде акыйкаттуу жалгыз кепилдик болуп саналат. Сүйүүнүн негизинде гана жаралган, адам менен Кудайдын ортосундагы байланыш, адеп-ахлактуу, таза, адамзаттык коомду камсыздайт.

Башка жагынан Кудайдын ким экендигин таануудагы кайсы бир туура эмес түшүнүк же Ага карата туура эмес мамиле, элдердин ортосундагы карым-катыштарда теңдешсиздикке алып барат. Исламдык трансценденталдык бир кудайлуулукту, эгер туура түшүнсөк же руханий маанисин колдонсок, этикалык тең салмактуулукту жана камкор адамзаттык коомду кепил кыла алат. Ал адамзаттык жоопкерчиликке, социалдык-саясий жана экономикалык тактыкка жана жалпы акыйкаттуулукка негизделген.

Мындан сырткары бир кудайлуулуктун трансценденталдык Курандык концепциясы табигый болуп эсептелбейт. Бул түпкүлүктүү жана универсалдуу. Куран бир кудайлуулук түшүнүгүндө адеп-ахлактык универсалдуу чен-өлчөмдү чектейт. Аныгында Кудайдан жиберилген кат (послание) элдерде убакыттын башталышы менен пайгамбарлар тарабынан ачыкталган. Анда: “биз ар бир коомчулукка өкүлдөрдү жолдодук, Аллахка сыйынгыла жана тагуттан алыс болгула” (Куран, 16-36)”. Билдирүү өзгөрүүсүз, убакыттан сырткары жана универсалдуу болгон. Ной байыркы пайгамбарлардын бири, ал өз элине өкүл катары жиберилүүсүндө: “Биз Нухту (Ной) анын элине жибердик жана Ал – О, элим менин! Аллахка сыйынгыла, андан башка силердин Кудайыңар жок. Улуу күндө кыйноого кабыласыңар деп корком”, – деп айтылат (Куран, 7-59). Кийинки пайгамбарлар кабылдашты жана бир эле билдирүүнү жеткиришти (Куран, 7:65-93). Бул тема Куранда өтө көп кездешет. Моисейге берилген Он Насыят Иисус тарабынан үгүттөөдө колдонулган жана Мухаммед (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) тарабынан Куранда (толугу менен) кайталанган.

Байыркы еврейлердеги шалом – бул салам жана Курандагы ислам. Иисустун куткаруу жөнүндөгү түпкүлүктүү билдирүүсү насыяттарды жолдоо катары сыпатталып, анда Кудайды жана өзүңөрдүн жакыныңарды сүйгүлө деп айтылат, ошондуктан биз муну бир кудайлуулуктагы аң-сезимдин универсалдуулугунун маңызы деп аныктасак болот.

“Ислам” сөзү баш ийүүчүлүк жана тынчтык дегенди: Бирдиктүү жана трансценденттүү Кудайдын адеп-ахлактык эркине баш ийүүнү, Жаратуучу жана анын жараткандары менен тынчтыкта болууну туюндурат. Ислам өзүн Моисей менен Иисус пайгамбарлардын билдирүүлөрү менен үндөш экендигин, бирок иудей жана христиандык Кудай түшүнүгүн кабыл албастыгын белгилейт. Тоораттын Яхве Кудайы жөнүндөгү антропоморфтук концепциясы жана христиандыктагы үй бирдей Кудайга карата ишенимди ислам кабылдабайт, анткени аларды Кудайдын бирдейлигиндеги жана трансценденттүүлүгүндөгү беделин түшүрүүчү катары карайт. Исламдык

Жазуулар, Куран бир гана Кудайдын көп кудайлуулуктагы концепциясын оңдоочу чара катары түшпөстөн, ошондой эле Кудайдын трансценденттүүлүгүнө карата еврейлик жана христиандык каршылыктарды ачыктоо жана өзгөртүү максатында түшкөн. Ислам буга чейинки ачылыштарда, тарыхый бурмаланган (атайылап жана атайылабаган) мындай каршылыктардын башатын аныктайт жана Курандагы ачылыш аркылуу билдирүүнүн алгачкы тазалыгына (тууралыгы) кайтаруу менен жокко чыгарылган жана бурмаланган каталарды оңдоорун белгилейт. Ошондой эле ислам Кудай сөзүнө карата адамзаттык сөздү келтирүүдө, аралашууга жол бербегендигин, тарыхый катачылык кетирбегендигин айтат. Аныгында, тарыхый тактыкка, тексттин тууралыгына жана Ыйык Жазуунун салтанаттуу сакталышына болгон ишеним, Кудайдын трансценденттүүлүгүн сактоодо жана адамзатынын Аны туура кабылдоосундагы ачыктык кепилдик катары эсептейт. Кудайдын кол жеткистегине, уникалдуулугуна жана трансценденттүүлүгүнө басым жасалганына карабастан, айрым учурларда жадагалса кызганууга чейин Куранда камтылган бир нече саптарды, кимдин живописстик стили дей турган же түз кабылдай турган болсок, аларды белгилүү бир адамдык атрибутка же Кудайдын аракетине багыттасак болот. Бул саптардын тобу көпчүлүк учурларда муташабихат деп аталып, “эки маанилүү”, “ачык эмес”, “метафордук” дегенди түшүндүрүп, мааниси так аныкталган мухаммат деп аталган саптардан айырмаланат. Бул ачык эмес саптардын жыйындысы экзегеттиктин предмети болуп, кийинки исламдык диний ой-толгоолордо талаш-тартыштарды жараткан. Бирок буга карабай мусулмандар ар дайым Кудай жөнүндөгү антропоморфтук сүрөттөөлөрдү четке кагып, танып келишкени менен, белгилүү бир айрым адамдар жана секталар Кудайдын антропоморфтук концепциясынын орточо курмандыгы болушкан.

Мында белгилей турган жагдай, биз карап жаткан антропоморфтук тенденция одоно, графикалык жана жалпы көйгөй болуп эсептелбейт, мындан сырткары, ал абсолюттуу денелүүлүк же физикалык антропоморфизм болуп саналбайт. Биз карап жаткан жагдай Абу аль-Хасан Мукатил ибн Сулайман ибн Башир аль-Балхи сыяктуу айрым салтчылардын, Хишам ибн аль-Хакам сыяктуу мурдагы шииттик белгилүү адамдардын ой-толгоолоруна кирип алган, салыштырмалуу жумшагыраак антропоморфизм. Абу аль-Хасан Мукатил Курандык фразаларды метафордук чечмелеген жана Кудайды түшүнүүдө анын мындай чечмелөөсү, эгер аякты түз кабылдаганда денелүүлүккө алып келмек. Мукатилдин эмгектериндеги булактын мүнөзү талаш-тартыш жараткандыктан алардын толук эмес ишениминде из калтырып, болжолдонгон денелүүлүк жөнүндөгү анын көз карашы мын-

дан ары терең иликтөөнү талап кылат. Азыр жеткиликтүү болгон анын Курандагы экзегезин башкача элестетишет. Хишамга ылайык, Кудайда башкалардан айырмалаган дене болгон жана бул Кудайдык дене менен Кудай эместин ортосунда окшоштуктун болгондугун түшүндүргөн. Мындай антропоморфизмди болжолдогон жактоочулар бардык нерсе жаралган, Кудайдын болгондугунда далилдер бар, демек, Ага денени жаратсак болот деген өзүлөрүнүн болжолдуу баяндоолорунун тууралыгына негизденишкен, бирок алардын бирөө да, албетте, башка денеге окшош болгон эмес.

Белгиленген антропоморфтук мейкиндикте болбогондуктан эч убакта, эч кандай формада бул теоретиктер Кудайды Анын жараткандары менен салыштыра алган эмес жана Кудайга таандык болбогон же Кудайга таандык падышачылыктын ортосундагы чекти толугу менен жууп салышкан эмес. Алар эки чөйрөнү бөлүп турган катаал демаркациялык сызыкта айрым учурларда гана бүдөмүктөнгөн жана Кудайдын болгондугундагы далилдөөнүн көпчүлүгү алардын сөзмө-сөз шыктануусу менен ырбап кеткен сезими аркылуу келип чыккан. Мындай жаңылгандыктын жыйынтыгы туура дин тутунган мусулмандар тарабынан катуу жазаланган жана алар корпоралист катары аталып, жакшы көрсөтүлүүдө ашкере шыктанууга басым жасалган, Курандын келишпөөчүлүксүз трансценденталдык табияты жакшы корголгон.

Белгилей турган жагдай жана маанилүүлүк: Антропоморфизм термини мында одоно эквивалент катары мусулмандардын *ат-таибих* же *ат-таджим* терминдерин пайдаланууда колдонулат. Эки мүмкүн болгон бири-бирин алмаштырган терминдер материалдык же сезимталдык маанини туюндурат жана өтө эле жумшак жана жогорку деңгээлде талданган. *Ат-таибих* термини Кудайды Ал жаратпаган заттар менен салыштырууну (айлануу, Кудайды денелүү кароо) түшүндүрсө, ошол эле учурда *ат-таджим* термини салыштырылган объектке негизги басымды жасайт. *Ат-таибих* жана *ат-таджим* түшүнүгү азыркы мезгилдеги батыштык антропоморфизм терминин колдонууда карама-каршылыктуу. Батышта антропоморфизм адаттагыдай эле Кудайдын адамзаттык категорияларында денелүүлүк болубу, сезимталдык же акылга негизделген болубу, аны элестетүү аракетин камтыйт. Исламдык терминдер көпчүлүгүндө акыл-эстүү же сезимталдык окшоштукту толугу менен жокко чыгарбаса да, материалдык же денелүүлүккө караганда сезимталдыкка багытталган. Кудайдын сезимталдык же акыл-эстүү атрибуттары абсолюттуу, ошол эле учурда адамдарда салыштырмалуу жана акыркы. Алар Кудайга карата модалдуулукту экзистенциалдык аныктоодо жана адам менен Кудайдын ортосундагы мамиле

лени туюндуруу максатында гана колдонулат. Алар лингвистикалык керектөөлөр, адамдык чектөөлөрдүн жыйынтыгы болуп эсептелет, анан да Кудайдын табияты жана маңызы тууралуу ой жүгүртүү эмес, метафордук туюнтма же кептин келбети катары кабыл алынууга тийиш.

Бул категориядагы Куран үзүндүлөрүнүн жана жандаш сөздөрүнүн мисалы катары Курандагы *вадж* сөзүн пайдалануу болуп эсептелет, ал Кудайга карата мамилеси боюнча сөзмө-сөз айтканда “ырай” дегенди түшүндүрөт, жалпысынан 11 сүрөдө 5 жолу “Аллахтын жүзү” катары (Куран, 2:115; 2:272; 30:38; 30:39; 76:9), “Өзүңдүн Кудайыңдын жүзү” (Куран, 13:22), бир жолу “Сенин Кудайыңдын жүзү” (Куран 92:20) жана 3 жолу “Анын жүзүндө” (Куран, 6:52, 18:28), “Анын жүзү” (Куран, 28:88) катары кездешет. Курандын бир нече сүрөсүндө мындай фраза катары кездешкен контекстти белгилеп коюу кызык. Маселен, 2:272де: “Силер, короткон бардык нерсе силердин өзүңөргө пайда алып келет. Силер аны Аллахтын жүзүнө умтулуу үчүн гана коротосунар”, - деп айтылат. 13:22де: “...өзүнүн Кудайынын жүзүнө умтулуп, чыдамдуулук көрсөткөндөр, намаз окушат, ачык да, жашыруун да биз бөлүштүрүп бергенди коротот, жакшылык менен жамандыкты артка түртөт” - деп айтылат. Бул жана башка 30:30, 30:43 сүрөлөрдүн баарында, Кудайга карата “жүз, ырай” сөзүнүн колдонулушу сөзмө-сөз эмес, жышаналуу, мунун өзү көптөгөн мусулман талдоочуларын жана аалымдарын аны Аллахтын маңызы же “анын урматы үчүн” катары чечмелөөгө түртөт. Бул чечмелөө Курандын башка сүрөлөрү менен да бекемделет, аларда: “Аллахты башка Кудайлар менен катар чакырба. Андан башка Кудай жок! Анын жүзүнөн башка, бардык нерсе өлөт. Ал гана чечим кабыл алат, силер ага кайтып келесинер” (Куран, 28:88) деп айтылат. 55:26-27ден: “Андагы (жердеги) бардыгы акыры өлөт. Улуулик жана айкөлдүккө ээ, сенин Кудайыңдын ырайы гана түбөлүк” деп окуйбуз. Бул аяттарды сөзмө-сөз чечмелөөгө мүмкүн эмес, Аллахтын жүзүнөн башканын бардыгы жок болот деген болбойт. Куран экзегеттери мында эскерилген *вадж* (ырай, жүз) сөзү кимдир башка денеге же түспөлгө эмес, Жараткан Кудайдын Өзүнө карата айтылган деген ой менен макул.

Бул Куранда айрым фразаларды сөзмө-сөз түшүнүүгө болбой тургандыгын көрсөтөт. Жазуулар ачык эле чечмеленгендикке (герменетивдик) чакырык таштайт. Ошондуктан туура багыттагы жөндөмдүүлүк, ошондой эле баяндоолордун негизинде жаткан жалпы библиялык схема жана конкреттүү контекст же ниет, бул поэтикалык баяндоолордун анык маанисин чечмелөөдө туура багытта колдонулуш керек. Кудайды адамга окшоштурган баяндоолор өзгөчө меккандагы көп Кудайлуулукту карманып, денелүү

диний концепцияга жана керт башка сыйынган индивидуумдар үчүн, Кудайдын болгондугуна жана анын реалдуулугуна басым жасоодо колдонулган. Андыктан Кудайдын трансценденталдык концепциясы алар үчүн орунсуз жана акыл жеткис болмок. Бул сүрөттөөлөр диний модалдуулукта жана жетүү чекитинде бүдөмүктүүлүктү жаратат жана “Ага эч нерсе окшошпойт” дегенди түшүнүүдө, сезим ыкчам эле адамзаттык кабылдоодогу ачык чектелгендикти курч эскертет. Сөзмө-сөздүк ыкма жөн эле бул библиялык фразалардын денелүүлүк багытына басым жасайт, анткени сөзмө-сөздүк адатта өзүнүн башталыш системасында сезимдик тажрыйба катары кабылданууга жакын. Мындан улам, Куранды керт башка сыйынуучулук макамына чейин алып бара турган, керт башка сыйынуучулук ишениминен арылтуудагы Курандын максатын жок кыла турган, бул антропоморфтук сүрөттөөлөрдү маанисине жараша бардык сабаттуу чечмелөөдө гана кызмат кылат. Мындай фразалар Курандын башка саптары сыяктуу образдуу жана араб тилинин эрежелерине ылайык чечмелениши керек. Аң-сезимде булардын болбогондугу, диний жактан тунгуюкка кептейт. Метафоралык чектөө же *tawil* – бул элементардык, сөзмө-сөз жана текстке үстүртөн караган маани басымдуулук кылганда, анын кайталануучу жана метафоралык маанисин талдоо ыкмасы. Адамзаттык тил көпчүлүк учурларда эки деңгээлдеги маанисин азыраак келтиришет, башкача айтканда, сөзмө-сөз же метафоралык маани. Араб тили белгилүү бир деңгээлде көрүнүп турган (хакики) же метафоралык ушул эки маанилик деңгээл менен байыган. Метафоралык муктаждык качан гана акыл-эс диний туңгуюкка кептелгенде келип чыккан, мисалы, кайсы бир учурларда айрым индивиддер трансценденттүү Кудай жөнүндөгү саптарды “денелүү” катары чечмелешкен.

Жогоруда айтылгандай, бул факт алгачкы мусулмандарда белгисиз болгон, анткени саптарда эмне жөнүндө айтылганы, сөзмө-сөз Кудайдын жүзү эмес, Анын Болмушу көрүнүп турган жана бул мусулмандардын биринчи мууну үчүн көйгөйлөрдү жараткан эмес. Аллахтагы ачылыш таптаза, таухид менен, абдан так жазылган, демек, ал кайсы бир деңгээлде каршылык жаратмак эмес. Бул категориялар алардын айрымдары эч кандай далилсиз эле сөзмө-сөздүктү келечектүү деп кабылдоо таптакыр башка талдоону талап кылгандыктын, контекстке жана араб тилинин нюанстарына карашпагандыктын жыйынтыгында келип чыккан.

Куран менен сүннөттө эмне себептен мааниге карата керексиз чыңалууну жараткан фразалар колдонулган деген суроо жаралбай койбойт. Куран – бул адамзатынын жол көрсөтүүчү китеби, чектелген метафизика эмес. Адамзаттык керектөөлөрдү камсыздоо үчүн ал адамзаттык түшүнүккө ылайык

болгон фразаларды колдонуш керек. Адамзаттык керектөөлөрдө жана өз ара карым-катыштарда элестөөлөрдү колдонуудан ажыраган Кудайдын трансценденттүүлүгүндөгү бирдейликке караганда бул эң туура вариант. Эске алчу жагдай, Бийик Жазууда көп маанилүүлүк анча кездешпейт. Контекст жана ниет тилди аныктап, бере турган метафоралык же чечмеленбеген ойду камсыздайт, метафоралык чечмелөө процессинде колдонулган семантикалык, грамматикалык жана филологиялык мүнөздө текстке кысым жасоого жол берилбейт жана лексикограф, грамматист, филолог, адабий экзегет, акын жана адабий сынчылардын жыйынтыгына ылайык, лингвистикалык жана текстологиялык анализ жасалышы керек. Терең ойлонулуп анализ жасалбаган илимий аргументтер же текстти которууда өзүм билемдик менен чечмеленген жана тексттик колдоосуз жана тилдик өзгөчөлүксүз ыктыярдуу аллегориялык талкуулоого абсолюттуу тыюу салынган. Адамзаттык аң-сезим жана акыл-эстүү негиз мындай ачылышты алмаштырбай же сүрүп чыгарып салбай, аны жокко чыгарбастан жолдош керек.

Жыйынтыгында Курандагы Жараткандын үлгүсү Кудай менен бардык нерсенин ортосунда Анын трансценденттүүлүгүндөгү, уникалдуулугундагы жана артыкчылыгындагы чекти карманат. Бул түшүнүк бириккен бирдейлик да, абстракция да эмес, бирок тирүү, тирүү жана талап кыларлык түшүнүк, “мында жана азыр” Кудайды керектөөчүнүн талабына ылайыктоодо Анын имманенттүүлүгүнө модалдуулук аркылуу басым жасоо менен Куранды сан жеткис саптар менен камсыздайт. Модалдуулук жана тил маңызы боюнча баарлашуу үчүн көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдү жаратуу максатында, ошол эле учурда Кудайды өзү жараткан дүйнөдө жок болуп баратышын эскертпей тургандай болуп түзүлгөн.

Трансценденталдык концепциянын бул түрү бардык тараптан Куранга жана Сүннөткө, ошондой эле исламдык цивилизациянын бүткүл тарыхына жайылган. Бардык мусулман аалымдары, жадагалса философтор же сөзмө-сөзчүлөр кайсы бир деңгээлде ошол эле жолду жолдошкон: Кудайдын трансценденттүүлүгүнө болгон ишеним менен сезим купуялуу, Анын маңызында айтып бүткүс жана таанып билүүгө болбойт, бирок ошол эле учурда Анын жараткандарына күчкө, боорукердикке жана сүйүүгө Анын билими аркылуу абдан жакын. Курандагы айрым терминдерде тилдик айырмачылык кездешет. Ал Анын маңызы жөнүндөгү кайсы бир анык билимге жетүүдө адамзаттык тилдин өсүп жетилбегендигин, талапка жооп бербегендигин, Кудайдын айтылбаган сырлары менен адамзатынын Кудайдан жана Анын ачылыштарынан толук көз каранды экендигин моюнга алууга багытталган.

Кудай тууралуу Курандык ырааттуу үлгү Курандын нукуралуулугунун далили болуп эсептелет. Ал эми Куран башка чогултулган эмгектерден эмгек жасоо жагынан азыркы мезгилдеги Библияга таптакыр окшобойт. Биринчиден, Куран чагылдырылган, жазылган, кылдаттык менен сакталган жана түшкөн мезгилден тартып диний принциптерге ылайыкталган.

Жазуунун христиандык жана еврейлик концепциясындагы диний негизги принципти киргизүү убакыттын өтүшү менен мусулмандар үчүн алыстаган. Мусулмандар Куранды акыркы жана Кудайдын адам баласынын алдындагы жыйынтыктоочу ачылышы катары карайт. Мусулмандык булактар Курандын тексти толугу менен Пайгамбар жашаган учурда эске тутулуп жазылган деген менен макул. Өмүрүнүн акырында ал-Фарук: “Куранды толугу менен же бөлүктөрүн уккан жана эстеп калган, Мухаммед пайгамбардын 30 000 замандашы болгондугун, алардын айрымдары жазганды, окуганды билгендигин жана алар Куранды толугу менен жазышкандыгын” айткан. Мухаммед пайгамбар (Ага Аллахтын салам жана салаваты болсун) өзүнүн миссиясынын башталышында эле жетишерлик фактылар менен аныкталган жана батыш окумуштуулары тарабынан кабылданган Курандын артыкчылыгы менен диний табиятын түшүнгөн. Балким Мухаммед пайгамбар (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) зарылдуулукка жараша, өзүнүн жолдоочулары менен Курандын үзүндүлөрүн алар жаттамайынча айтууну иш жүзүндө колдонууну эрте эле баштаган, ал эми Курандын тексттерин мындай жол менен эске тутуп калуу Пайгамбардын (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) убагынан бери миллиондогон мусулмандардын ар бир мууну колдонуп келген.

Ошондой эле чыгыш таануучулар кат меркантилдик чөйрөгө байланыштуу Меккеде активдүү тарагандыгын моюнга алышат. Пайгамбар (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) ачылышты жазууда жазмакерлерди колдонгон жана бул батыш илими тарабынан кабылданган жана кеңири аныкталган тарыхый факт болуп эсептелген. Бул Пайгамбар Мединага барганда болгон. Мусулман окумуштуулары Курандын бүт тексти пайгамбар (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) жашаган учурда фактылардан жана башка ошол мезгилдеги каада-салттардын негизинде жазылган деген тыянакка келишкен. Ошондой эле алар Мухаммед Пайгамбар өзү (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) сүрөлөрдөгү саптардын келтирилишине жооптуу болгон деп эсептешет. Мьюир, Бертон жана Смит сыяктуу көптөгөн батыш окумуштуулары мындай тыянак менен макул болушкан. Мисалы, епископ К. Крегг “бул жерде болгондугуна эч кандай олуттуу шек саноого болбойт, Курандын маанилүү бөлүгү пайгамбардын шыктануу

учурунда айтуусунда болгондугун” белгилейт³⁷. Башка чыгыш таануучулар Триттон менен Гибб Курандын бөлүктөрү пайгамбар жашап жаткан мезгилде жазылгандыгын айтышкан. Ал эми Уотт: “Курандын көп бөлүгү ар түрдүү болуп Мухаммед жашап жаткан мезгилде жазылган” - деген³⁸.

Мында Мухаммед Пайгамбар (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) өлгөндөн кийин (632-ж.) аны алмаштырган халиф Абу-Бакр (632-634-жж.) жазылгандардын бүт баарын чогултууну тапшырган. Зайд ибн Сабиттин жетекчилиги алдындагы атайын топ Куранга кире турган жазуулардын тизмесин даярдайт, акырындык менен жыйынтыгында диний принцип катары кабылданган башка жазуулар сыртка сүрүлүп чыгарылат. Зайд ибн Сабит өзүнүн билимин колдонуп, Аллахтын элчиси (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) жашап жүргөн мезгилде Курандын аяттарын уккан жана акырындык менен сөзмө-сөз жазып жүргөн, андыктан анын бул эмгеги жүзөгө ашкан. Зайд ибн Сабит Курандын жазылган тексттеринин баарын чогулткан, аларды салыштырып текшерип чыккан жана эсинде сактаган (ал хафиз болгон), аны менен катар кепилдикти колдонуп, бирдиктүү томду түзгөн. Умарды алмаштырган халиф Усман (634-656-жж.) меккандык диалектинин стандартына ылайык тексттин транскрипциясын жазуу түрүндө түзүүнү тапшырат. Ошондуктан аль-Фарук айткандай пайгамбар (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) өлгөндөн кийин 12 жыл аралыгында, же Уотт белгилегендей 18 жылга жакын убакытта бир томдукка чогултулган Курандын расмий тексти толугу менен түзүлүп, ал борбор шаарлардагы халифаттарга гана жеткиликтүү болгон жана тажрыйбалуу мударистер менен хафиздер тарабынан түшүндүрүлгөн. Ошондон тартып Куранга эч ким оңдоп түзөтүү киргизген эмес. Джон Бертон өзүнүн китебин төмөнкүчө: “Кайсы бир учурда Курандын бир гана тексти болгон. Бул жалпы кабылданган текст, мусулмандардын сыйынууларынын негизинде анык болушу мүмкүн. Мындан улам, бирдиктүү текст буга чейин эле мусулмандарды бириктирип келген... Азыркы күндө биздин колубуздагы текст – бул Мухаммеддин мускафы”, – деп аяктайт. Бүткүл мусулмандарга жеткиликтүү болгон бир гана текст жаралган. Ортодоксалдык мусулмандардын ой-толгоолору боюнча Курандын тексттерин мындай сактоо Аллахтын керемети менен болгондугу катары сыпатталат. Аныгында алгачкы меккандык мезгилде жаралган Куран Аллахка Аны коргоого сөз берүүнү камтыйт: “Аныгында, Биз Эскертүү үчүн түшүрдүк жана биз Аны коргойбуз” (Куран, 15:9). Ушул биз эңсеген кудуреттүү жана укмуштуу мүнөз менен кайталанбастыктан Курандын текстине эч ким кандайдыр бир өзгөртүүлөрдү киргизе алган эмес. Мындан улам, мусулмандардын колундагы Курандын тексти жалпы кабылданган жана бардыгы үчүн бийлик ченемине ээ болгон жалгыз гана текст.

Куран – кырааты менен окуунун 7 вариантынын көрсөтүлүшү же кира а. Мындай кырааты менен окуу варианты пайгамбар тарабынан киргизилген жана жактырылган, андыктан алар уруулук же жергиликтүү каада-салтка жакын болгон, башкача айтканда, мусулмандар үчүн окууну жеңилдетүү максатын көздөгөн. Бул варианттар маанисинде, түзүлүшүндө же калыбында маанилүү айырмачылыкты бербейт.

А.С. Триттон “Курандын кырааты менен айтылышында 7 же 10 түр бар. Бирок көпчүлүгүндө текстти айтуу ар башка ыкмада, айрым тамгаларда бир тыбыштын өзүнө жанаша турган тыбыштын таасири менен окшошуп өзгөрүп (элдирования) жана жуурулушуп кеткен, ошондой эле көптөгөн вокалдык вариантта жазылууда аз гана айырмачылыкта, бул айырмачылыкка көңүл бурбаса да болот, анткени алар маанисине анчалык таасир бербейт” - деген⁴⁰.

Мындан сырткары, араб тили Курандын жана Пайгамбардын (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) баштапкы тили жана азыркы мезгилде дүйнөдө миллиондогон адамдар өзүнүн негизги тили катары активдүү колдонгон кеңири тараган тилдердин бири болуп эсептелет. Бул миңдеген жылдар бою өзгөрүүгө дуушар болбогон, акыркы 14 кылымда өзгөрүлбөстөн жашап келген жалгыз гана семиттик тирүү тил болуп саналат. П. Хитти: “Куран гана тилдик өзгөчөлүктү сактаган. Андыктан бүгүнкү күндө да мароккандыктар арабча же ирактыктарча диалект колдонушса да, алардын бардыгы бир стилде мыкты жазышат” - деген⁴¹. Эспозитонун айтымында Куран гана араб лингвистикасынын өнүгүшүндө борбордук элемент катары араб грамматикасынын, лексикасынын жана синтаксисинин өнүгүүсүндө негиз болгон⁴².

Мындан сырткары Библиядан айырмаланып, Курандын жактоочулары аны Кудай Сөзү же сөзмө-сөз ачылыш дешкен. Ал сөздүн аныкталышына карата ченемдик жана абройлуу болуп эсептелген, бирок мусулмандарда Куран сөзүнүн маанисинин чечмеленишинде пикир келишпестиктер болгону менен алар эч убакта анын нукуралыгынан, аныктыгынан жана тексттин абройлуулугунда узак убакыттардагы тарыхында күмөнсүз бир тилектен Курандын ар бир бөлүгү жана анын жалпы тексти Кудай сөзү экендигинен шек санашкан эмес. Алар аны өзүлөрүнүн диний ишенимдерин аныктаган жогорку принцип, укуктарындагы түпкүлүктүү башат, ошондой эле динге жана ишенимге байланышкан маселелерде эч кандай башка түрдөгү аброй менен алмаштырылгыс жалпы абройлуулук катары кадырлашкан.

Жыйынтыктап айтканда, исламдык диний үлгүнүн ырааттуулугу жана туркутуулугу, жөнөкөйлүгү жана аныктыгы Куттуу Куран – Ыйык Жазуунун тарыхый тазалыгынан, нукуралуулугунан жана ченемдик мүнөзүнөн келип чыгат деп айтууга болот.

КОРУТУНДУ

Бул изилдөөдө адамзаты Кудайды адам баласы ойлоп тапкан терминдер менен көрсөтүүгө далалаттанганын жана бул максатты көздөөдө динге таянганын, ошондой эле кудуреттүүлүктү ар түрдүү кабылдашканын ачып берүү аракети жасалды. Бул эмгекте Ыйык Жазууларга көбүрөөк орун берилген, мен көрсөткөндөй, өтө эле шек жараткан, ошондой эле Кудайды метафоралык же сөзмө-сөз сүрөттөөдө пайдаланылган диндик талаш-тартыштарды тилдик чечмелөө катары кабыл алуу керекпи?

Кандай болгон учурда да, жогоруда көрсөтүлгөндөй, антропоморфизм менен Кудайга карата, адамзаттык мүнөздөмөлөр менен сезимдин ортосунда, сөздүк же физикалык формада, түз жана артка чегинүүчү байланыш бар, ошондой эле катуу талаптагы бир кудайлуулукта Кудайды элестетүүдө, Кудайдын трансценденттүүлүгү жана уникалдуулугу, ички аң-сезим менен бирге Анын Биримдиги өтө эле чаташкан жана материалдык аспектилер киргизилип, мыйзамдуу таанылган.

Кудайды “ачуу” аракетинде анын маңызы жана тышкы формасынын болгондугу тууралуу канчалык чексиз диний иликтөөлөр жүргүзүлүп, Анын табияты жөнүндө кызуу талкуулар уюштурулганы менен, Ал ошончолук байкалбас жана “жашыруун”. Бул артка чегинүүчү байланыш өзүнүн жаралышында маанилүү жана белгилениши керек.

Анткени эки маанилүүлүк эки маанилүүлүктү гана жаратат, Кудайдын бирдейлигиндеги бурмаланган түшүнүктүн жайылып кетишиндеги коркунуч антропоморфизм идеялары киргенден кийин күчөгөн, ал эми Куран ачык жана эң туура багытталган ыкманы кабыл алган. Куран эки маанилүү болбосо дагы, исламдын түпкүлүктүү коркунучтарынын бири, кандайдыр бир түрдө, Куранда же сүнөттө бекиген калыпты же таухиддин принциптерин бузуп алуу коркунучу болгон. Мындан улам, исламда Кудай Жалгыз жана Даңазалуу, качан Кудайга шерик кошкондо жана Анын трансценденттүүлүгү менен Бирдейлигин түшүнүү жокко чыгарылганда же алсызданганда мусулмандар ар дайым ширктен сактанышат. Башка жагынан, Кудайдын библиялык түшүнүгү Кудайды адамга окшоштурган жана денелүү, кээде адамзаттык интеллектке жана акыл-эске чакырык таштайт.

Бул изилдөөнүн негизги далилдери жана тыянагы төмөндө кыскача берилет:

– Тоораттын ивритче баяндоолорундагы Кудайдык үлгү ырааттуу болуп эсептелбейт. Карама-каршы тенденциялар толугу менен бүдөмүк. Трансценденталдык бир Кудайлуулук болгону менен, бирок системалуу түрдө ар дайым көрсөтүлбөстөн, мүмкүн боло турган туура эмес баяндоолордон толугу менен корголгон эмес, ошондой эле так иштелип чыккан эмес. Ал Тоораттын бардык китептеринде чачкын берилген. Көптөгөн карама-каршылыктуу далилдерди жана кайрылууларды талдап, өтө көп маалыматтарды кайрадан иштеп чыгуу керек жана Тоораттын текстинен Кудайдын трансценденттүүлүгү менен абсолюттуу окшош эместикти алып чыгууда, көптөгөн татаал көйгөйлөр кездешет жана бул тышкы колдоо болмоюнча канааттандыруу болушу мүмкүн эмес.

Кудайдын антропоморфтук концепциясы, тескерисинче, балким таңгаларлык. Одоно жана ачык антропоморфтук баяндоолор, атрибуттар, сапат жана сүрөттөрдүн молдугу бүт текстте ушунчалык тараган, жадагалса, Тооратты үстүртөн окуган адамга Кудайды денелүү катары кабылдоону берет. Тоораттагы антропоморфизмдин көпчүлүгү баёо жана конкреттештирүү менен реализмге жык толгон. Мындай графикалык сүрөттөр, өзүнүн жаралышында модалдуулуктун мындай түрүнө жол бербейт жана Кудайды абсолюттуу корпоралдык деп түшүнгөн диний түшүнүүнү кошпогондо, жеке диний байланышка багытталган. Кудайды денелүү, басып жүргөн, кимдир бирөөнү издеген, ачууланган же ыйлаган, эс алган, күрөшкөн, өкүнгөн, жоктогон жана башка ушул сыяктуу көрсөтүшкөн. Айрым учурларда Анда күчтүн, билимдин, боорукердиктин, акыйкаттуулуктун, кумарсыздыктын, универсалдуулуктун жана башкалардын жоктугун көрсөткөн, мындан биз Кудайдын трансценденттүүлүгүн танууну көрөбүз. Аны адам катары байма-бай баяндоодо адамзаттык чектөө менен катары өтө жогорку деңгээл жана чен-өлчөмдөгү сапат менен категориялар берилген. Көптөгөн үзүндүлөр метафоралык катары чечмелениши мүмкүн, бирок алардын басымдуу бөлүгү мындай талдоолордо текстти күчкө салууга жол бербейт. Убакыттын өтүшү менен биздин алдыбызда, тескерисинче эмес, адам Кудайды өзүнүн образында, өзүнө окшоштуруп жараткан деген ойго аргасыз кептелесиң.

Мындан улам “трансценденттүү, акыркы” Кудай деп тааный турган жана аныгында адам баласы үчүн жогорку табигыйлуулуктун күзгүсү боло турган Тоораттагы Кудай маңыз эмес, тескерисинче алсыз, толук жеткиликтүү эмес.

Тоораттагы Кудайдын үлгүсү эволюциялык жана келечектүүдөй сезилет. Биздин заманга чейинки VIII кылымдардан соң кийинки Пайгамбарларда Кудай түшүнүгү мурдагы эмгектерге караганда денелүү, адамга окшоштурулбаса да татаалдашкан, системалашкан жана турпатташтырылган. Бул Пайгамбардык концепция Ыйык Жазууда көрсөтүлгөндөй, буга чейинки жазуулардагыдай эле, бирок башкача. Андагы колдонулган Кудайды адам келбетинде сүрөттөгөн баяндоолор айрым бир деңгээлге чейин такталган жана кээ бир учурларда мистикалык тажрыйбадай же руханий ой жүгүртүүдөй туюлат. Алардын көпчүлүгү Моисейдин китептериндеги түшүнүктөр менен аныктамаларга караганда жана башка алгачкы аңгемелерге салыштырмалуу метафоралык чечмелөөнү жеңил көтөрөт. Буга карабай, алар акырында, кандайдыр бир башка нерсени, Кудайды адам келбетинде сүрөттөгөн образдарды жана толук эмес Кудайды түшүнүк катары берет.

Салттуу еврей дин башчыларынын (раввин) ой-толгоолору Тоораттагы Кудайдын үлгүсүнө өтө эле жакын. Аныгында, Тоораттагы Кудайга караганда еврей дин башчыларынын Кудайы өтө эле адам сыяктанган, денелүү, тааныш жана байланыштуудай учурлар кездешет.

Антропоморфизмсиз философиялык жана трансценденталдык ой жүгүртүү, еврей динчилдери тарабынан толугу менен Тоораттык эмес караты каралган. Еврей дин башчыларынын убагынан кийин Кудайды мындай түшүнүү иудей каада-салттарында өтө эле популярдуу болгон. Филон жана Маймонид сыяктуу айрым акыл-эстүү эрлер, еврейлик диний концепцияга философиялык трансценденттүүлүктү (чет өлкөлүктөрдүн таасири менен) киргизүүгө аракеттенген, бирок, тилекке каршы, алардын идеялары ортодоксияны ынаандыра алышкан эмес. Бул белгилүү философтор менен динчилдердин көз карашы жазылган текстке жана еврейлик мураска ылайык эмес деп табылган.

Адамзатынын табиятын жана Кудайды адам келбетинде сүрөттөгөн Тоораттагы үзүндүлөрдүн келип чыгышын түшүнүү татаал. Адамзаттык чыгармачылык Кудайды адам келбетинде сүрөттөгөн баяндоолорго багытталган жана айрым учурларда уятсыздык коштолгон дене түзүлүштөрдө, Тоораттын тексти маанилүү ролду ойногон. Тоораттын ивритче баяндоосундагы мындай адамдык фактордун келип чыгышын жана мүнөзүн көптөгөн кылымдар бою жокко чыгарып келишкен, бул XIX кылымдын башталышынан тартып, библиячыл-окумуштуулар тарабынан белгиленген. Тоораттын текстинде көрсөтүлгөн бул фактор өзгөчө академиялык чөйрөдө,

динчилдердин басымдуу бөлүгүндө, адеп-ахлак жана диний кыйынчылыктарда стандарттуу түшүндүрүү менен коштолгон.

Тооратты – сөзмө-сөз, салтчылар аныктаган акыл-эстүү далилдөөгө же туура негизделген шексиз Кудай сөзү деп айтууга мүмкүн эмес. Азыркы мезгилдеги сынчыл илим муну адам сөзү катары же адам сөзү менен аралашып кеткен кыйыр чыгармачылыктагы Кудай сөзү катары карайт. Көптөгөн кылымдар бою болуп келген аллегориялык чечмелөөдөгү чатышкандык, Кудайга карата полярдык жана каршылыктуу тенденциялардагы бул көйгөйлөр түпкүлүктүү жана түгөнбөгөн сырлар болуп эсептелбейт, тескерисинче, ачык эле чектелүүнүн күбөлүгү, жазуучу-гуманисттердин жетик эместиги жана ой-жүгүртүүдөгү предметсиздик.

Андыктан, бул бардык көйгөйлөрдүн жаралышында, аң-сезимдүү же бардык библиялык окумуштуулардын аргасыздан кабылдоосу, азыркы Тоораттын учурдагы түрү жана формасы катасыз Кудай сөзү болуп эсептеле албагандыгынын далили.

Жаңы Осуят толук гебраикалык талкуудан алыс жана ой-жүгүртүүдө дүйнөлүк көз караштын эллинисттик үлгүсүнө өтө жакын. Мындан сырткары, бул дин илиминдеги борбор эмес, христо борбордук баяндоо. Жаңы Осуятта христологиянын (теология) ар түрдүүлүгү Алгачкы Осуятка караганда алардын баары болбосо да өз ара ылайык болгон. Бул диний үлгү ашыкча көйгөйлүү жана өз ара бири-бирине карама-каршы.

Жаңы Осуят – бул Иисустун өзү жөнүндө айткандары менен жазгандары, жадагалса өзү жөнүндө түшүнгөндүгү эмес. Бул чиркөөнүн жана кийинки христиандардын Иисус ким болгон жана ким болушу керектигинде эмнени түшүнсө, ошону чечмелегени.

Салттуу христиандыктагы диний инкарнация көптөгөн кылымдык ой-жүгүртүүнүн, талаш-тартыштардын, окуялардын жыйынтыгы болуп эсептелет. Бул Жаңы Осуяттын тексти эмнени баяндаса, ошону чагылдыруу зарылдыгы же жалгыз гана диний кызыкчылык болуп эсептелбейт. Жаңы Осуяттын өнүгүүсүндө так белгиленген салттуу жана сөзмө-сөз түшүндүрүү, иш жүзүндөгү маданий реалдуулугундагы саясий жүйө, өч алуу жана күнүмдүк маселелер анын калыптанышында, мазмунунда жана диний инкарнацияда маанилүү роль ойногон. Жаңы Осуяттын текстинин мааниси сырткы кийлигишүүсүз жаралгандыгын жана көркөм талдоо экендигин эч ким далилдей албайт. Бул Жаңы Осуяттагы айрым жазууларды

талдоо болушу мүмкүн, бирок, ким муну жасоого аракеттенсе да, текстти күчкө салган жана үстүртөдөн жасалган.

Христиандык инкарнация тууралуу диний илим, өзгөчө анын сөзмө-сөз маанисинде абсолюттуу денелүү жана Кудай адам келбетинде сүрөттөлгөн, ошондой эле Кудайдын үч бирдейлигин таанууга байланышкан. Маңызында ал айлануу (воплощение) семиттик аң-сезимде денелүү катары ойлоону калыптандырган. Айланууда динийлик менен адамзаттыктын ортосунда ажырымдын болушу иш жүзүндө мүмкүн эмес. Аныгында бул диний, бирок Логос кадыр-барктуу жана көрүнүктүү, ошол эле учурда Иисус адам баласы катары ага жол берип, анын көлөкөсүндө калат. Буга карабай Кудай дайыма талап кыларлык, бирок Анын жаралышында чындык жана табигыйлык чанда берилет. Аныгында Кудай-Ата Үчилтиктин бөлүмүндө болжолдонгон жана бардыгынын алгачкы башаты, Үчилтиктин экинчиси катары болжолдонгон Кудай-Ата дайым көрүнбөй Иисус Христ Кудайына салыштырмалуу экинчи орунда калгандай сезилет. Салттуу христиандыктын популярдуулугу – бул сөздү сөзмө-сөз маанисинде түшүндүргөндүгү. Ал эми Иисус Христке карата мындай ишеним анын личносттугун кадырлоо. Тарыхый адамзаттык фигураны толук диний макамга чейин зоболотуу өнүгүүдөгү бузулууну көрсөтөт. Айлануу аныгында Кудайды адам келбетинде сүрөттөгө жана денелүүлүккө негизделген, акырында христиандык “Бийик, Эң сонун, Мыкты” Башкага карата, Ааламдын Кудайынын мыктылыгын төмөндөтүп жиберген. Бул Аны чынжыр менен байлаган жетик эместик иш жүзүндө Аны физикалык жана концептуалдык жактан эки жолу керген, Аны кайра жаратып, түшкөн билдирүүнүн (послание) баркын кетирген. Бул семиттик бир кудайлуулук аң-сезимине жана Кудайдын концепциясына карата жасалган чектен ашкан кордук.

Динчилдикте айлануу (воплощение) парадоксалдуу. Христтин анык табиятын жана анын Кудай менен өз ара мамилесин билүү аракетиндеги жүз жылдык диний талкуулар, кыйынчылыктарды жеңүүдөгү талаш-тартыштар жана саясий кийлигишүүлөр, бардык кутула алгыс көйгөйлөрдө, адамзаттык интеллект үчүн акыл-эстүү ой-жүгүрткөн, христиандык окуунун карама-каршылыктуу табиятын далилдөөнүн ачык индикатору.

Инкарнациялык тартылууну эске алууда акылга сыярлык түрдө категорияларда элестетүү үчүн бардык акыл-эстүү аксиомаларды бузууга туура келет. Иисустун өзүнүн личносттугуна жана биздин жакындарыбызга карата мамилелерибизге караганда, эгер Инжилдеги Иисустун Кудай-Ата менен жалпылыгы көбүрөөк деген аныктоону кабылдаган учурда гана мындай

акыл-эстүү тунгуюктан чыга алабыз. Кудайга болгон жана жакындарга болгон сүйүү жөнүндөгү Инжилдеги насыяттар бул диний баш айлантмадан чыгуунун жалгыз жолу болуп эсептелет. Мындай ачык, чын дилден моюнга алуусуз, жадагалса, салттуу кийимчен айланууну (воплощение) метафоралык талдоо акылга сыйбай тургандыкка жана жаңылыштыкка алып келет. Башка эмгектердин топтомунан эмгек жасоо жана Жаңы Осуяттын диний принциптерин киргизүү узак убакытты талап кылган жана чаташкандыкты жараткан. Жүз жыл аралыгында болуп өткөн, көптөгөн аймактарды камтыган элдер жана ниеттер, ал албетте, көптөгөн ачыкталбаган маселелерди калтырган жана катасыз Кудай Сөзү болгон Жаңы Осуяттын текстине күмөн жараткан. Жалган күбөлүүлүк, киридилер, тексттик күч колдонуу жана башка факторлор (бул изилдөөдө көрсөтүлгөн) тексттин нукуралуулугуна жана Жаңы Осуяттын тарыхый тактыгына карата олуттуу суроолорду жаратат. Бул маселелердин бардыгы азыркы мезгилдеги диний-окумуштуулардын көпчүлүгүнө белгилүү. Булардын баарын эске алуу менен, ошондой эле диний принциптерди киргизүү жараянынын узакка созулушу (адам баласынын өз алдынча кийлигишүүсүнүн негизги далили болорун, Жаңы Осуяттык текстти туура эмес колдонуу), андыктан бүгүнкү күндө Жаңы Осуяттагы жазуунун табиятын бөлүп кабылдай турган адамзатынын учуру келди.

Башка Жазуулардан айырмаланып, Куран башында эле диний принципти киргизген. Башка эмгектердин топтомунан эмгек жасоо, кылымдар бою ага тиешелүү болгон эмес, болгону аз гана жылдык аралыкты, болгондо да бул анын алгачкы жолдоочулары тарабынан болгон. Анын текстиндеги нукуралуулук, тазалык жана универсалдуулук, булактар менен мусулмандар жана мусулман эмес окумуштуулар тарабынан кабылданган тарыхый факт. Жүз жыл бою Курандагы ар түрдүү багыттар боюнча мусулман эмес окумуштуулар тарабынан көптөгөн каршылыктар жана суроолор көтөрүлгөн. Азыркы мезгилде Куранды тыкыр иликтегендердин арасында, Курандагы бирдейлик, универсалдуулук, тексттеги тазалык жокко чыгарылбастыгы жана эч кандай күмөн жаратпастыгы тарыхый факт болуп эсептелет деген көз караштар бар. Мындан сырткары, Куранга атаандаш боло турган текстти түзүүдө, 14 кылымдан тартып азыркы мезгилге чейин, мындай аракеттердин болгондугуна карабай, канааттандырылбай келет. Башка жагынан алып караганда динийликти коргоодогу тексттин тазалыгынын сакталышы, жадагалса 14 кылым бою бузулбастан узак кылымдар бою сакталгандыгы, анын диний макамын жана Кудай сөзү экендигин күбөлөндүрөт.

Илимий жактан бекемделген негиздердин жыйындысы, илимий коомчу-

лук тарабынан кабылданган жана анын көпчүлүк мүчөлөрүн бириктирген баяндоолор менен терминдер жана Курандагы баяндоолорго салыштырмалуу анда Кудайдын табияты трансценденттүү деп айтууга жол берет. Анын бир кудайлуулугу таза, талаптуу жана абсолюттуу, Куранда Кудайдын трансценденттүүлүгү, окшош эместиги, уникалдуулугу жана мыктылыгы жөнүндө ырааттуу келтирилген концепция бар. Ал Курандын көптөгөн саптары менен кармалып турат жана ар түрдүү ыкмалар менен аргументтерге негизделген. Библиядан айырмаланып, Куран боло турган бузулуулардан корголгон (анык сапаттагы башка кудайлардын болушу, зыян жана пайда келтире турган алардын мүмкүнчүлүгү, алардын ортосунда бийлик талашуу, билим же личносттук ажырым, Кудайды ички бөлүктөргө бөлүү жана башка ушул сыяктуу). Мындан сырткары бул Кудай жөнүндө теңдештирилген тирүү элестеткен трансценденттүүлүктүн таза абстракттуу түшүнүгү эмес. Курандын текстиндеги баяндоолордо трансценденттүү Кудайдын болушу, чексиз билимге, күчкө, сүйүүгө, боорукердикке жана башка жакшы сапаттардын негизинде билинет. Библиядан айырмаланып, Курандык үлгү ырааттуу, Өзүнүн Ысмында жана Атрибуттарында абсолюттуу мыкты бир гана Кудайдын болгондугу. Бирок Ал өзүнүн маңызында белгисиз, Ал анын белгилүүлүгү, сапаты жана аракети аркылуу маалым. Кудайдын трансценденттүүлүгүндөгү идея Курандын бардык тесттеринде ырааттуу берилген. Анын күчтүү этикалык табияты жана эгалитардык (теңдештирилген) угулуусу Курандын текстинин өзүндө көрүнүп турат. Курандагы этикалык трансценденттүү бир кудайлуулук системалуу жана өз алдынча жеткиликтүү. Андагы Кудайдын үлгүсүн боло турган бузуулардан коргоодо жана көрсөтүүдө, Куранга сырткы жардамдын же ыктыярдуу түшүндүрмөнүн кереги жок.

Курандагы Кудайдын үлгүсү денелүү жана адамдык келбетте болуп эсептелбейт. Андагы адамга окшоштурган бир нече баяндоолор тексттин өзүндө болбогон фактылар менен метафораны таап чыкпастан, болгону метафоралык жактан чечмеленет. Мындай адамга окшоштурбай түшүндүрүү контексттин ичинен (же Курандын текстинен) көбүнчө тилде колдонулган метафора аркылуу алынышы мүмкүн. Мындай фактылар кылымдар бою көптөгөн мусулман окумуштуулары жана динчилдери тарабынан аныкталган. Мындан сырткары, бул адамга окшоштурган фразаларды эгер Куранга ылайык чечмелесе, Кудай менен адамдын ортосундагы байланышуу процессиндеги механизмдин зарылдыгын түзүүгө өбөлгө болот. Курандын үлгүсү графикалык антропоморфизмге же денелүүлүккө дуушар болбостон мындай модалдуулукту түзө алат. Мындан улам, ислам өзүнүн күчтүү Кудайды адам келбетинде сүрөттөөгө же баяндоого каршы позициясы менен

белгилүү жана абсолюттуу сөзмө-сөздүктөн сырткары жана ошондой эле исламдык ой-толгоонун негизи андан дайыма алыс болууну карманган, аны менен катар Кудайды денелүү, адамга окшоштурган баяндоолорду айыптаган. Мындай өтө эле тез жок болуп кетүүчү тендештикти сактоо Курандын өзүндө жакшы сакталып, тексттер менен кармалып турат.

Менин түшүнүгүмдө, интеллект менен илимий изилдөөнүн доорунда, Кудайды адам келбетинде сүрөттөө, иш жүзүндө аны өлтүрүү менен барабар. Менин оюмча, дүйнөлүк көз караштын секулярдык ийгилиги – анын көбүрөөк деңгээлде интеллектуалдык кайрылуусунда жана Кудайдын интеллектуалдык версиясынын карама-каршы коюлушунда, башкача айтканда, Кудайга карата, биздин бешинчи сезимибиз менен баамдалган, Ф. Нишценин сөзү менен айтканда биздин “аёобузга” татыктуу. Ар бир көйгөйдү чечүүдө секуляризм – бул интеллектин жок нерсеге ишенүүсүнүн үстүнөн жетишкендик эмес, тескерисинче, адамзатынын алыстоосу, адамга жана ал жашаган космоско караганда өтө эле бийик, трансценденттүү Кудайга болгон муктаждыкты жана анын максатын жоготуусу экендигин моюнга алышыбыз керек.

Орто кылымдын аягында Эски Дүйнөдө (Афроевразия) төрт негизги цивилизация болгон. Азыркы мезгилде анын ичинен үчөө кайсы бир деңгээлде секуляришкан. Бирок, бул төрт цивилизациянын ичинен бирөөсүндө, исламдык цивилизацияда, жагдай таптакыр башкача. Э. Геллнердин сөзү боюнча “Исламда секулярдык басымдуулук кылат деген талаштуу болуп эсептелбейт, ал жөн эле калп. Ислам жүз жыл мурдагыдай эле күчтүү. Айрым учурларда мурдагыга караганда, балким күчтүүрөөк”, – деп аныктаган⁴³. Геллнер мында исламдагы туруктуулукту жана “чечкиндүүлүк менен катаал бир кудайлуулукка” бийликтин каршы чыгуусун жазган. Ошондуктан Курандагы Кудайдын үлгүсү, башка цивилизацияларды алардын маңызынан тартып өзөгүнө чейин титиреткен, азыркы мезгилдеги атеисттик чакырыктарга жана коркунучтарга каршы турууда артыкчылыктуу деп аныктоого болот. Курандагы Кудайдын үлгүсү системалуу, адеп-ахлактуу жана трансценденталдык мүнөздө. Ал исламдагы Пайгамбар Мухаммеддин (Ага Аллахтын саламы жана салаваты болсун) личносттугуна же жадалгалса Кудайдын өзүнө караганда, адамзатын куткарууга, такыбалыкка, социалдык-саясий жана экономикалык жаңыланууга көбүрөөк багытталган. Мындай позиция чындыгында өзүнүн мүнөзү жана адеп-ахлактуу натыйжасы менен, боло турган расалык колдоочулуктун мүмкүнчүлүктөрүнүн баарын алдын алат, тандалган улуттар түшүнүгүнүн жана башка мүмкүн болгон кыска иденттүүлүктүн келип чыгышынын бардык мүмкүнчүлүк-

төрүн жокко чыгарат. Курандагы кудуреттүү ички бирдейлик, универсалдуу адамзаттык бирдейликти кепил кылат.

Кудай жөнүндөгү мындай баяндоого үч семиттик каада-салт тең умтулган, бирок Библиянын тексти буга ылайык келген эмес. Кудайды адамга окшоштурган жана денелүү көрсөткөн элементтерге басым жасап, бул каада-салттарга карата, ашыкча акыйкатсыздыкты жаратпай деле койсок болмок. Тескерисинче, бул диний каада-салттардын максатка умтулгандыгынын негизинде иликтөөнү каалагам. Бирок, бул жөнөкөй жана суктанарлык Кудайдын концепциясынын жардамы аркылуу, илим менен ишеним жакындаса же бир бүтүндүккө жуурулушса, Кудай менен андан алыстап бараткан адам баласынын ортосундагы ажырым кыскарышы мүмкүн. Жана азыркы учурдагы илим менен философия үчүн, ишенимде Кудайга ачылуу анчалык деле фантастикалуу эмес. Мисалы Аризондогу мамлекеттик университетте иштеген физик, космолог жана астробиолог Пол Чарльз Уилям Дэвис (1946-ж.) Аалам жөнүндөгү максатсыз жана ой-жүгүртүлбөгөн баяндоолорго каршы чыгат. Ошондой эле Дэвис “Аалам бар болгон жана ошол формада болгон, ал жаралышында эч кандай негизсиз деген сандырактык ишенимге караганда, көптөгөн метафизикалык жана диний теориялар ойдон чыгарылгандай жана жеңил ойлуудай сезилет. Биз чындыгында мында болушубуз керек”, – деген. Дэвис Кудайды кабылдоодо анын образын баёо жана азыраак адамга окшоштуруп, бирок Кудайды трансценденттүү “универсалдуу акыл”, “жогорку бүтүндүүлүк түшүнүгү”, “өзүнүн болмушу”, “чыгармачылык эргүү” же “математика” катары ойлоонун зарылдыгын баса белгилейт. Ал Кудай гана мезгилдик-мейкиндиктен артыкчылыктуу жана адамзаттык басмырлоодон жогору турарын, кайсы бир реалдуу мааниде жана биздин айланабызда болуп жаткан табигый чыгармачылык үчүн маанилүү экендигин аныктаган.

Мен диний окумуштуулардын Кудай жөнүндөгү концепциясын жолдоону же ачылыш илимге көз каранды болуш керектигин айтканым жок. Мен Кудай жөнүндөгү адамга окшоштурулган одоно жана денелүү көрсөтүүлөр чоң (татаал) жолтоо болуп саналарын жана азыркы мезгилдеги интеллектуалдык ой-толгоолор менен Кудайга болгон ишенимдин ортосунда чечкиндүүлүк менен тургандыгын белгилегим келди. Анткени булар эң жакшы дегенде – Кудай менен диндин аброюн алсыздандырды, эң жаман дегенде – аны жок кылды. Кудайды издеген адамзаттык интеллект, аныгында, адам-Кудай идеясы менен макул болуп, аны кабылдай албайт, анткени биз сыйынып, таазим эткен Ал, биздин чөйрөдөн сырткары жана Ал Ааламдан да чоң. Адамга окшоштурулган жана денелүү болгон Кудайдын концепци-

ясы мүмкүн, азыркы мезгилдеги атеизмдин башкы факторлорунун бири. Диний аң-сезим менен интеллектуалдык ой-жүгүртүүнүн ортосундагы мындай ажырым, Кудайдын трансценденттүүлүгү жөнүндөгү ойду кабылдоо менен кайсы бир деңгээлде кыскарат.

Бүгүнкү күндөгү кыйынчылык ишенимде эмес, Кудайды адамга окшоштуруп, денелүү көрсөтүүдө жана интеллектти кызыктырбаган дароо алсыз, кудуретсиз же трансценденттүү болбогондугунда. Бирок, муну чечүүнүн жолу бар. Ал – Курандагы Кудай.

Куран адамдарга өзүнүн баяндоолорунда, акыл-эстүү белгиленген Жараткандын аброюн жана адамдар издеген, ыкчам, толугу менен аң-сезимдүү түшүнө жана кабылдай ала турган кудуреттүү Кудайды сунуштайт. Буга байланыштуу Куран Библияга караганда Кудайдын трансценденттүүлүгүнө болгон глобалдуу ишенимдин кайра жаралуусуна жана ошондой эле динчилдиктин өзүнүн кайра жаралуусуна чоң салым кошо алат. Анын принциби абсолюттуу Бирдейликке, Жалгыздыкка жана Кудайдын трансценденттүүлүгүндөгү анын эң жогорку жана таза маанисине, Кудайды адамга окшоштурган сүрөттөөлөрдөн ойлонбостон баш тартууга, башкаларда болбогон, денелүү көрсөтүү коркунучтарын жоюуга жана адамдарга жогорку интеллект катары жеткиликтүү, ошол эле учурда эң эле жөнөкөй болууга багытталган. Бул ошондой эле эки жактуу кысымга, татаал атеисттик философияга жана кеңири жайылган диндин негизине ишенбөөчүлүккө каршы туруштук бере алган, исламдык ишенимдин талашсыз күчү экендигин айгинелейт.

Даңазалуу, Жалгыз, Бир жана Жалпыга Бирдей, Жаратуучуну, Космостун жана баардык нерсенин Башкаруучусу болгон Кудайды кабылдоону кайра жаратууда, эч нерсе мынчалык маанилүү эмес.

Зульфикар Али Шах – Улуу Британиядагы Уэльс университетинин дин таануу жана теология багытында философия илимдеринин доктору жана Пакистандын Исламабад шаарындагы Эл аралык ислам университетинин салыштырмалуу диндер адистигинде ислам таануу боюнча магистрлик даражага ээ. Ал бул университетте сабак берүү менен бирге Уэльс жана Түндүк Флорида университеттеринде да билим берген. Англис, араб, урду тилдерин кошкондо беш тилди билет. Доктор Шах эл аралык конфессиялык жана ички конфессиялык баарлашууга 25 жылдан бери катышып келет жана Түндүк Америкадагы бир нече мусулман коомчулугунда алардын диний жетекчиси катары, ошондой эле ICNA сыяктуу башка мусулмандык уюмдарда улуттук президент катары эмгектенген. Азыркы мезгилде доктор Шах – Түндүк Американын Висконси штатындагы Фикх Кеңешинде башкы катчы жана Милуоки исламдык уюмунда дин боюнча директор жана белгилүү сөзмөр болуп эсептелип, ал эл аралык деңгээлдеги салыштырмалуу дин таануу, динчилдик, ислам, Куран, Сүннөт, салыштырмалуу фикх (мыйзам), мистицизм, исламдык цивилизация, Авраамдык дин жана азыркы мезгилдеги көйгөйлүү маселелер боюнча жыйындарга чакырылып турат. Ал бир катар илимий макалалардын, “Астрономиялык эсеп жана Рамазан: фикхтин дискурсу” жана башка китептердин автору.

ЭСКЕРТҮҮ:

1. Фрэнсис Бэкон. Изилдөөдөгү жаңы илимий курал жана ага байланышкан эмгектер. Нью-Йорк: Либерал Артс Пресс, 1960. 52-б.
2. Прус Дж. Сэмюэл. Динди түшүндүрүп. Лондон: Уэльс Университети, 1987. 43-44-бб.
3. Дэвид Юм. Диндин табигый тарыхы. Стэнфорд: Стэнфорд университетинин басмаканасы, 1957. Чыг. II. 28-б.
4. Фейербах Людвиг. Диндин маңызы жөнүндөгү лекциялар. Ральфа Манхейма. Нью-Йорк: Харпер жана Роу, 1967. 17-б.
5. Чарльз Дарвин. Кишинин келип чыгышы. Нью-Йорк, Эпплтон жана Ко., 1962.
6. Леви-Стросс Клод. Жапайы аң-сезим. Чикаго: Чикаго университетинин басмасы, 1966. 221-б.
7. Гатри Стюарт. Булуттагы жүз (лица): жаңы диний теория. Нью-Йорк: Оксфорд университетинин басмаканасы, 1995. 178-б.
8. Ванхузер Кевин Дж. Бул текстте маани барбы? Мичиган: Зондерван, 1998. 368-б.
9. Электрондук булак // URL: <http://www.cnn.com/2009/LIVING/wayoflife/03/09/us.religion.less.christian/>
10. Нойзнер Якоб. Кудайдын айлануусу: иудаизмде калыптанган динчилдиктин мүнөзү. Филадельфия: Фортресс Пресс, 1988. 12-б.
11. Фишбейн Майкл. Тоораттык уламыш жана раввиндердин андагы чыгармачылыгы. Оксфорд: Оксфорд университетинин басмаканасы, 2003. 164-б.
12. Нойзнер Якоб. Кудайдын айлануусу. 15-б.
13. Суффрин А.Э., Хастингс Джеймс. Кудай // Энциклопедия, Дин жана этика. Эдинбург: Кессинджер басмаканасы, 1925-1940. Т.6. 296-б. Раввиндердин динчилдикти ислам боюнча чечмелөөсү: Абу Мухаммад Али ибн Ахмад ибн Хазм аль-Захири. Аль-Фасл фи ал-милал ва ал-ахва ва ал-нихал. Каир: Мактаба аль-Салам аль-Алабийя. 1-чыг. 161-б.
14. Тверский Исадор. Маймониддердин жарчысы. Нью-Йорк: Берман Үйү, 1972. 420-б.
15. Ричард Э. Фридман. Библияны ким жазган? Нью-Джерси: Прентис Холл, 1978. 28-б.
16. Робин Л. Фокс. Санкцияланбаган версия: Чындык жана ойдон чыгарылган Библия. Нью-Йорк: Пингвин букс, 1992. 360-б.
17. Чарльз Бигг. Александриянын христиандык платончулары: 1886-жылдагы Бамптондун лекциясы. Оксфорд: Кларендон Пресс, 1968. 102-б.
18. Юрген Молтманн. Керилген Кудай. Нью-Йорк: Харпер жана Роу, 1974. 89-б.
19. Христологиялык талаш-тартыштар/ которгон Ричард А. Норрис. Филадельфия: Фортресс Пресс, 1980. 7-б.
20. Келли Джон Н.Д. Алгачкы христиандар. Нью-Йорк: Дэвид Маккейи Ко., 1972. 72-б.
21. Цит. Христологиялык талаш-тартыштар. 114-б.
22. Алоиз Гриллмайер. Христос христиандык каада-салттарда.
/ которгон Джон Боуден. Атланта: Джон Нокс Пресс, 1975. 119-125-бб.

23. Артур К. Макгифферт. Христиандык ойлордун тарыхы. Нью-Йорк: “Чарльз Скрибнердин балдары”, 1960. 1-т. 223-б.
24. Макгифферт А. К. Христиандык ойлордун тарыхы. Т.1. 144-б.
25. Адольф В. Гарнак. Догманын тарыхы. Которгон/ Нейл Бьюкенен. Нью-Йорк: Dover Publications, 1961. Чыг. 4. 46-б.
26. Харнак А. В. Догманын тарыхы. Т. 4. 47-б.
27. W. H. C. Frend. The Early Church. Philadelphia: Fortress Press, 1985. p. 157.
28. Пол Тиллих. Христиандык ойлордун тарыхы. Нью-Йорк: Саймон жана Шустер, 1968. 78-б.
29. Генри Чадвик. Агачкы чиркөө. Нью-Йорк: Дорсет Пресс. 1967. 198-б.
30. Цит. Гарри А. Волфсон. Чиркөө Аталарынын философиясы. 3-бас. Кембридж, Масачусетс: Гарвард университети Пресс, 1970. Чыг. 1. 452-б.
31. Келли Дж. Н. Д. Алгачкы христиандык доктрина. Нью-Йорк: Харпер жана ага-инилер, 1958. 314-б.
32. Г. Р. Драйвер, Л. Ходжсон, редактору жана которгон Гераклиддердин Базары Несториус (Оксфорд; Нью-Йорк: Кларендон Пресс, 1925), 370-б.
33. Джон Хик, редактор Кудай жөнүндөгү миф (Филадельфия: Вестминстер Пресс, 1977), 5-б.
34. Карен Армстронг, Аллахтын Тарыхы: Иудаизмдин, Христиандыктын жана Исламдын 4000 жылдык издөөлөрүү (Нью-Йорк: Баллантин Китептери, 1994), 131-б.
35. Биньямин Абрахамов, Аль-Касим ибн Ибрахимдин теологиясында Курандын антропоморфизми жана интерпретациясы (Бостон: Брилл, 1996), 3-б.
36. Исмаил Р. аль-Фаруки, Аль-Фаруки, Лоис Л., Исламдын маданий атласы (Нью-Йорк: Макмиллан басмаканасы, 1986), 100-б.
37. Кеннет Крэгг, Ислам Үйү (Калифорния: Диккенсон Publishing Co. Inc., 1969), 7-б.
38. Уильям М. Уотт, Беллдин Куранга киришүүсү (Эдинбург: Эдинбург университети-нин басма сөзү, 1970), 37-б.
39. Джон Бертон, Курандын жыйнагы (Лондон: Кембридж университетинин басма сөзү, 1977), 239–40-бб.
40. Артур С. Триттон, Ислам, ишенимдер жана иш-аракеттер (Лондон: Хатчинсон Университетинин китепканасы, 1966), 18-б. Ошондой эле Ахмед Али Имамдын, Курандын варианттык окуулары: Алардын тарыхый жана лингвистикалык келип чыгышын критикалык изилдөө (Лондон: ПИТ, 2006).
41. Филип К. Хитти, Тарыхтагы Жакынкы Чыгыш (Нью-Йорк: Д. Ван Ностранд Ко., 1961), 194-б.
42. Джон Л. Эспозито, Ислам түз жол (Нью-Йорк: Оксфорд Университетинин басма сөзү, 1991), 23-б.
43. Эрнест Геллнер, Постмодернизм, Акыл жана Дин (Лондон; Нью-Йорк: Рутледж, 1993), 5-б.
44. Пол Дэвис, Кудайдын Акылы: Акылдуу дүйнөнүн илимий Негизи (Лондон: Саймон жана Шустер, 1992), 231-32-бб.

